

קונטרס

הנשים הנכריות בימי עזרא

הקדמה:

בארבעת הפרקים הבאים נעסוק בנישואין לנשים הנכריות בתחילת ימי הבית השני, ובנשים שלקחו בני יהושע בן יהוצדק הכהן הגדול.

בפרק הראשון נציע פירוש מחודש, ולפיו הנשים שנשאו ישראל [וגם בניו של יהושע] לא היו נכריות ממש, אלא גיורות וכדו'. נצביע על המקורות שמחזקים את הצעתנו, ובסיום הפרק נעמוד על תופעה הקשורה לכך – מאבקם של ישראל כנגד חדירה של יסודות יהודיים למחצה.

בפרק השני נעסוק בדרשת חז"ל לפיה יהושע בן יהוצדק הושלך לכבשן האש וניצל, אולם בגדיו נחרכו משום שבניו נשאו נשים שאינם הגונות לכהונה. נעמוד על הרמזים שיש בפסוקים לדרשת חז"ל, ונציע מהו הרעיון שבאו חז"ל לבטא בדרשתם.

בפרק השלישי נבדוק מתי נשאו בני יהושע נשים שאינן הגונות לכהונה, ומהו היחס בין זה לבין הפסוקים בעזרא המתארים כי הם נשאו נכריות. נציע שלש אפשרויות לביאור היחס ביניהם.

בפרק הרביעי אסכם את כל הנידונים בענין הנשים הנכריות: אימתי והיכן אירע הדבר? מאלו עמים היו אותן הנכריות? האם עזרא התיר לגייר חלק מהן? האם חטא הנישואין ל"בת אל נכר" הנזכר בספר מלאכי הוא אותו החטא הנזכר בספר עזרא? האם ישראל גירשו את נשותיהם היהודיות? וכן הלאה.

הערות ארוכות הוסטו לסוף, וכך גם הערות שכדאי לקרוא רק בקריאה שניה של הדברים. הערות אלו מסומנות באותיות ולא במספרים. בתחילת כל פרק מובא תוכן הפרק, לפי סעיפיו.

הקונטרס פורסם בירחון האוצר גליון פ' (אב תשפ"ג) וגליון פ"א (אלול תשפ"ג), והוא חלק מספרנו 'אשי ישראל לספר עזרא' (פרקים סה-סח). מפאת אורכם של הדברים ערכתי בנוסף מאמר מקוצר, שבו הובאו רק עיקרי הדברים. המאמר המקוצר יופיע בעז"ה באתר 'בני ציון' ללימוד תנ"ך.

פרק ראשון:

נכריות או גירות

פתיחה * סעיף א: הצעתנו המחודשת * סעיף ב: הראיה מן הפסוקים [אות א – הנשים הנכריות של שלמה. אות ב – הרלב"ג והרי"א לגבי הנשים הנכריות של שלמה. אות ג – ההשוואה בין נשות שלמה לבין הנשים בימי נחמיה. אות ד – בתו של סנבלט. אות ה – הבנים המדברים אשדודית. אות ו – הביטוי עמי הארץ. אות ז – נשים נכריות הן נשים זרות. אות ח – המושג נכריות לאור נבואת מלאכי. אות ט – שלש קושיות בפשט הפסוקים שנפתרות לפי הצעתנו] * **סעיף ג: ראיות נוספות להצעתנו** [אות א – ראיה ראשונה, מדברי חז"ל על בני יהושע הכה"ג, וכן כתב הג"ר אהרן וירמש. אות ב – ראיות נוספות מדברי חז"ל על אשם שפחה חרופה, מדברי משנת ר' אליעזר ומדרש הביאור, ומדברי רש"י ורש"ש. אות ג – ראיה נוספת מדברי המיוחס לראב"ע. אות ד – ראיה מכך שהמלחמה באותם ימים היתה נגד השומרונים. אות ה – ראיה נוספת, מתחילת פרק יג בספר נחמיה. אות ו – ראיות לזה מדברי הרס"ג הרמב"ם והרב קאפח. אות ז – עוד ראיה מדברי הרמב"ם. אות ח – נזר הקדש כתב כעין הצעתנו, והביא לזה ראיה. אות ט – הרב שטרנבוך כתב כהצעתנו, והביא לזה ראיה. אות י – היערות דבש כתב כהצעתנו. אות יא – דברי הרב בירדוגו. אות יב – פירוש דעת סופרים כתב כהצעתנו, והביא לזה כמה ראיות, וכע"ז כתב בדורות ראשונים. אות יג – בספר משבצות זהב כתב כהצעתנו, וכך כנראה סבר הרב הרשמן, וכן הביא הרב יואל שוורץ. אות יד – דברי חובות הלבבות מבוארים לפי הצעתנו. אות טו – מפרשים שלא סברו כהצעתנו] * **סעיף ד: פרישה מן הגירות מטעם שגירון אינו הגון * סעיף ה: סיבות נוספות לפרישה מן הגירות * סעיף ו: חצאי יהודים בתקופת עזרא**

פתיחה:

בכמה מקומות בספרי עזרא ונחמיה נזכרת בעיה חמורה שאירעה באותו הדור – נישואין עם גויות. בפרק זה נעלה הצעה מחודשת, ולפיה אין כוונת הפסוקים לנישואין עם גויות, אלא לנישואין עם נכריות שהתגיירו.

בסעיף א' נסביר את הצעתנו. בסעיף ב' נביא לכך ראיות מן הכתובים. בסעיף ג' נמצא לכך כמה חיזוקים מדברי חז"ל והמפרשים. בסעיפים ד' – ו' נסביר מדוע יש בעיה להינשא לגירות, וכיצד ענין זה קשור לתופעה כללית שהתרחשה באותו דור – נסיונות חדירה של יסודות יהודים למחצה.

סעיף א: הצעתנו המחודשת

בכמה מקומות בספרי עזרא ונחמיה נזכרת בעיית הנישואין עם הגויים שהיתה באותו הדור. הבעיה נזכרת לראשונה בפרקים ט-י בספר עזרא, שם מתוארים ההתרחשויות מיד לאחר עליית עזרא לארץ: "לא נבדלו העם ישראל והכנענים והלויים מעמי הארצות, כתועבתיהם לפנעני החתי הפרזי היבوسی העמני המאבי המצרי והאמרי. כי נשאו מבנותיהם להם ולבניהם, והתערבו זרע הקדש בעמי הארצות, ויד השמים והסגנים היתה במעל הזה ראשונה" "ועתה מה נאמר אלהינו אחרי זאת כי עזבנו מצותיך אשר צוית ביד עבדיך הנביאים לאמר: הארץ אשר אתם באים לרשתה ארץ נדה היא בנדת עמי הארצות, כתועבתיהם אשר מלאוה מפה אל פה בטמאתם. ועתה בנותיכם אל תתנו לבניהם, ובנותיהם אל תשאו לבניכם, ולא תדרשו שלכם וטובתם עד עולם" "אנחנו מעלנו באלהינו ונשב נשים נכריות מעמי הארץ... ועתה נכרת ברית לאלהינו להוציא כל נשים והנולד

מֵהֶם" "וַיִּקָּם עֲזָרָא הַכֹּהֵן וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם: אַתֶּם מַעֲלֵתֶם וַתִּשְׁיבוּ נָשִׁים נְכָרִיּוֹת לְהוֹסִיף עַל אֲשָׁמֹת יִשְׂרָאֵל... וְהַבְדֵּלוּ מֵעַמִּי הָאָרֶץ וּמִן הַנָּשִׁים הַנְּכָרִיּוֹת" (עזרא ט, א; שם ט, י; שם י, ב; שם י, י).

בעיה זו מופיע גם בימי נחמיה, והכתוב מתאר את שהתרחש עשרים וחמש שנים לאחר עליית עזרא: "גם בַּיָּמִים הָהֵם רָאִיתִי אֶת הַיְּהוּדִים הוֹשִׁיבוּ נָשִׁים אֲשֶׁדּוּדִיּוֹת עַמּוֹנִיּוֹת מוֹאָבִיּוֹת... וְאָרִיב עִמָּם וְאֶקְלָלֶם, וְאָכַח מֵהֶם אֲנָשִׁים, וְאָמַרְטִם. וְאֲשַׁבֵּיעַם בְּאֱלֹהִים: "אִם-תִּתְּנוּ בְּנוֹתֵיכֶם לְבָנֵיהֶם, וְאִם תִּשְׁאוּ מִבְּנוֹתֵיהֶם לְבָנֵיכֶם וְלָכֶם... וְלָכֶם הִנֵּשְׁמַע לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל-הָרָעָה הַגְּדוֹלָה הַזֹּאת, לְמַעַל בְּאֱלֹהֵינוּ לְהוֹשִׁיב נָשִׁים נְכָרִיּוֹת!..." (בהמשך (סעיף ב, אות א) נביא את הפסוקים הללו בשלימותן).

בפסוקים שהבאנו נזכר כי הנשים שנשאו היהודים היו "נשים נכריות", אולם לענ"ד ניתן להציע ביאור מחודש: הנכריות שאיתם התערבו ישראל לא היו גויות ממש, אלא היו נשים שהיו קשורות באופן חלקי או חיצוני לעם ישראל.

מדובר בגיורות, או שמדובר בשפחות נכריות שמעמדם דומה, לפחות באופן חלקי, לגיורות, שהרי כשגוי נלקח לעבדות אצל ישראל "אומרים לו: רצונך שתיכנס בכלל עבדי ישראל ותהיה מן הכשרים, או לא? אם רצה, מודיעים אותו עיקרי הדת ומקצת מצוות קלות וחמורות כמו שמודיעין את הגר, ומטבילין אותו כגר" (רמב"ם, וכמבואר במקורות שבהערה כאן¹).

אם מדובר בגיורות, אם כן מדוע הן נקראו "נשים נכריות" ומדוע היתה בעיה להינשא להן? בהמשך נציע כמה תשובות לכך, וכאן רק נציין את האפשרות הפשוטה ביותר: הגיורות הללו היו כלפי חוץ יהודיות, והשפחות הללו היו "יהודיות למחצה" כלפי חוץ, אולם מכיון שגיוֹרן לא היה לשם שמים והן המשיכו לדבוק בתרבות הנכרית, לכן הן היו נחשבות "נכריות", וישראל נצטוו להיבדל מהן.

הצעתנו מחודשת ביותר, ואחר החיפוש לא מצאתי מי שהציע אותה במפורש (אחר כתיבת הדברים מצאתי מחכמי דורנו שכתבו כך, והבאתי את דבריהם בסעיף ג). משום כך, הארכתני להביא את המקורות שמבססים אותה – הן מהמקרא, והן מדברי חז"ל והראשונים. תקוותי שהדברים יועלו על שלחן מלכים (מאן מלכי - רבנן).

סעיף ב: הראיה מן הפסוקים

כפי שהובא לעיל (סעיף א) מיד לאחר עליית עזרא לארץ פעל עזרא לפתור את בעיית הנישואין עם הגויים. בפסוקים שם נזכר שמדובר ב"נשים נכריות" (עזרא י, ב; שם י, י). עזרא הפריש את ישראל

¹ עבד כנעני מתחייב במצוות וטובל, בדומה לגר, וכמו שכתב הרמב"ם (איסור"ב יד, ט) שכשלוקחים אותו לעבד "אומרים לו רצונך שתיכנס בכלל עבדי ישראל ותהיה מן הכשרים, או לא? אם רצה, מודיעים אותו עיקרי הדת ומקצת מצוות קלות וחמורות כמו שמודיעין את הגר, ומטבילין אותו כגר" (ועי"ש שאם לא רצה חובה למוכרו אחרי 12 חודשים לכל היותר). הגמ' (סנהדרין נח, ע"ב) כותבת שעבד כנעני "יצא מכלל גוי ולכלל ישראל לא בא" (וכן הלשון ברמב"ם איסור"ב יב, יא). הרחבת דברים בענין זה מובאת בהערה הסופית כאן.

מהנשים הנכריות, ואף מבניהן (עזרא י, ב, וראה להלן). ההבנה הפשוטה, עליה לא חלק איש מעולם, היא שה"נשים הנכריות" הנזכרות בעזרא הן נשים גויות, ומשום כך היתה חובה להפרישן. הבנים נולדו לאם גויה, ודינם כגויים, ולכן יש להפריש גם אותם.

אנו נפסע כאן בדרך חדשה, ונציע כי ה"נכריות" אינן אלא גיורות. לשם כך נדלג אל סופו של ספר נחמיה, שם נמצאת הראיה החזקה ביותר להצעתנו.

אות א – הנשים הנכריות של שלמה: עזרא הפריש את הנשים הנכריות מיד לאחר עלייתו, בשנת 7 לארתחשסתא (הוא דריוש השני). בעיה זו, של נישואין עם נכריות, חזרה על עצמה בהמשך, ובפרק יג בספר נחמיה (פסוקים כג-כט) מתאר הכתוב כיצד בשנת 32 לארתחשסתא פעל נחמיה לפתור את הבעיה:

גם בָּנִים הָיָה לָהֶם רָאִיתִי אֶת הַיְּהוּדִים הוֹשִׁיבוּ נָשִׁים אֲשֶׁדּוּדִיּוֹת עֲמוּנִיּוֹת מוֹאָבִיּוֹת. וּבְנֵיהֶם חָצִי מְדַבֵּר אֲשֶׁדּוּדִית, וְאֵינֶם מְפִירִים לְדַבֵּר יְהוּדִית וְכָלשׁוֹן עִם וָעָם. וְאֶרֶב עִמָּם וְאֶקְלָלִם, וְאֶכָּה מֵהֶם אֲנָשִׁים, וְאֶמְרָטִם. וְאֲשֶׁבִיעֵם בְּאֱלֹהִים: "אִם-תִּתְּנוּ בְּנוֹתֵיכֶם לְבָנֵיהֶם, וְאִם תִּשְׁאוּ מִבְּנוֹתֵיהֶם לְבָנֵיכֶם וְלָכֶם. הֲלוֹא עַל אֵלֶּה חָטָא שְׁלֹמֹה מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל... גַּם אוֹתוֹ הִחֲטִיאוּ הַנָּשִׁים הַנִּכְרִיּוֹת. וְלָכֶם הִנֵּשְׁמַע לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל-הַרְעָה הַגְּדוֹלָה הַזֹּאת, לְמַעַל בְּאֱלֹהֵינוּ לְהוֹשִׁיב נָשִׁים נִכְרִיּוֹת?!"¹ וּמִבְּנֵי יוֹדָע בֶּן אֶלְנָשִׁיב הִכְהֵן הַגְּדוֹל חֲתָן לְסַנְבַּלֵּט הַחֹרוּגִי...

שלמה גייר את נשיו, כפי שהדגיש הרמב"ם², ולמרות זאת בפסוקים כאן נזכר ששלמה נשא "נשים נכריות", וכך היא הלשון גם בספר מלכים:

"וְהַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה אָהֵב נָשִׁים נִכְרִיּוֹת רַבּוֹת וְאֵת בֵּת פְּרָעָה, מוֹאָבִיּוֹת עֲמוּנִיּוֹת אֲדוֹמִיּוֹת צַדִּיקוֹת חֲתִיּוֹת. מִן הַגּוֹיִם אֲשֶׁר אָמַר יי אֵל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא תִבּוֹאוּ בָּהֶם וְהֵם לֹא יָבּוֹאוּ בָּכֶם... וְכֵן עָשָׂה לְכָל נָשָׁיו הַנִּכְרִיּוֹת" (מלכים א, יא, א-ח).

הרי לנו שהביטוי "נשים נכריות" יכול להתפרש אף כלפי נשים נכריות שהתגיירו ונשארו קשורות לתרבות נכר, כפי שהיה אצל נשות שלמה:

"אֲזַי וּבָנָה שְׁלֹמֹה בָּמָה לְכִמּוֹשׁ שֶׁקָּץ מוֹאָב... וְכֵן עָשָׂה לְכָל נָשָׁיו הַנִּכְרִיּוֹת מִקְטִירֹת וּמִזְבַּחֹת לְאֱלֹהֵיהֶן" (מלכים א, יא, א-ח).

"ולפי שגייר שלמה נשים ונשאן... והדבר ידוע שלא חזרו אלו אלא בשביל דבר, ולא על פי בית דין גיירם, חשבן הכתוב כאילו הן עובדות כוכבים ומזלות ובאיסורן עומדין, ועוד שהוכיח סופן על תחלתן שהן עובדות כוכבים ומזלות שלהן ובנו להן במות... " (רמב"ם, איסורי ביאה, יג, יד)²

מעתה, אם אצל שלמה המלך נשותיו הגיורות קרויות "נשים נכריות", הרי שגם בספר עזרא ובספר נחמיה הביטוי "נשים נכריות" מכון כלפי גיורות שנשארו דבוקות בתרבות הנכרית³ (שוב מצאתי שכיווני בהוכחה זו לדברי הג"ר יוסף קאפח, ודבריו יובאו להלן בסעיף ג אות ו).

² השווה כלי יקר (לר"ש לניאדו, מלכים א, יא, א), שכתב שאף שנשות שלמה גיירו מ"מ גיורן לא היה לשמה ולכן הן נקראו בכתוב 'נכריות', משום שלפי מעלת שלמה המלך הן נחשבות עבורו כגויות, שהרי גיורן איננו שלם.

אות ב – הרלב"ג והרי"א לגבי הנשים הנכריות של שלמה: נוסף, שכפי הנראה הרלב"ג והרי"א אברבנאל בפירושם לספר מלכים, סברו שנשותיו של שלמה נקראו "נכריות" משום שאע"פ שהן היו כשרות, מכל מקום הן לא היו ראויות להיכנס לבית מלכות דוד, ולכן הן "נכריות למלוכה"⁷. לפי"ז גם בספר עזרא ונחמיה ניתן לפרש שהנשים נקראו "נכריות" משום שהיו "נכריות לישראל", שהרי לא ראוי היה לישראל לקחתן [על אף שהדבר היה מותר מבחינה הלכתית], מפני כמה סיבות שיבוארו להלן (בסעיפים ד-ו).

אות ג – ההשוואה בין נשות שלמה לבין הנשים בימי נחמיה: הוכחתנו לעיל היא מההשוואה בין הביטוי "נשים נכריות" הנזכר אצל שלמה, ובין הביטוי הזהה – "נשים נכריות" – הנזכר אצל הנשים בימי נחמיה.

אולם, לא זו בלבד שהביטוי "נשים נכריות" נזכר בשני המקומות, אלא שגם שני המקרים עצמם מושווים זה לזה, שהרי נחמיה מוכיח את העם ואומר: כפי שנשות שלמה הטעו אותו כך נשותיכם יטעו אתכם, ומכאן שכמו שאצל שלמה מדובר בנשים שעברו גיור, כך גם היה אצל ה"נשים הנכריות" שנזכרו בימי נחמיה [בהערה כאן הבאנו שיש מקום לדחות את הוכחתנו זו⁷].

אות ד – בתו של סנבלט: חיזוק מסוים להצעתנו יש להביא מהפסוק הבא בנחמיה:

הָלֹא עַל אֵלֶּה חָטָא שְׁלֹמֹה מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל... גַּם אוֹתוֹ הִחֲטִיאוּ הַנָּשִׁים הַנִּכְרִיּוֹת. וְלָכֶם הִנֵּשְׁמַע לַעֲשֹׂת אֶת כָּל-הַרָּעָה הַגְּדוֹלָה הַזֹּאת, לְמַעַל בְּאַלְהֵינוּ לְהָשִׁיב נָשִׁים נִכְרִיּוֹת. וּמִבְּנֵי יוֹדְעֵ בֶן אֶלְיָשִׁיב הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל חָתָן לְסַנְבַּלֵּט הַחֹרֶנִי...

מה היה ייחוסו של סנבלט הנזכר כאן?

מנחמיה ג, לד, נראה שסנבלט היה ממנהיגי השומרונים, וכך אכן הובא בכמה מקורות שסנבלט הוא שומרונ³. השומרונים עברו גיור בעיית⁴, ולפיכך בתו של סנבלט היתה ממשפחה שעברה גיור בעיית.

מסתבר שהפסוק המתאר את חטא הנישואין עם בת סנבלט הוא המשך ישיר לפסוק שלפניו העוסק בחטא הנישואין עם "הנשים הנכריות" (אף שאין בזה הכרח). לפי"ז, כשם שבתו של סנבלט היא גיורת בעייתית כך גם "הנשים הנכריות" הן גיורות שעברו גיור בעיית.

שו"ר שבספר הקבלה לראב"ד (עמ' 12 במהדורת גרשון כהן ה'תשכ"ז) כתב שאלכסנדר מוקדון כבש את ארץ ישראל בשנת הארבעים לבנין הבית השני "ומצא אלכסנדר המלך בארץ ישראל כותים הרבה

³ בנחמיה ג, לד, מובא שסנבלט מדבר לפני "אחיו וחיל שומרון", ומכאן משמע לענ"ד שהיה שומרונ, ושו"ר שכך ביארו בדעת מקרא נחמיה ב, י. אכן, מצאתי שלשה מקורות קדומים שכתבו שסנבלט היה שומרונ – 'ספר הקבלה' לראב"ד (עמ' 12 במהדורת גרשון כהן ה'תשכ"ז), הובאו דבריו ב'יוחסין' מאמר ראשון (עמ' 12 במהדורת פיליפוסקי ה'תרי"ז), וכן מובא בספר יוחסין מאמר שישי, וכך מובא גם ביוסיפון סוף פרק חמישי. וראה בסוף ההערה הבאה.

⁴ השומרונים עברו גיור בעיית, כמו בא במלכים ב, פרק יז, כה-מא, ובגמ' קידושין עד, ע"ב, ואת שיטות הראשונים בעניינם סיכם הרב צבי ליפשיץ (בסעיף ט' שבמאמרו הנדפס בתחומין כרך יט). מעתה, אולי לזה כוונת הרי"ד (נחמיה ב, י) וה'פירוש על עזרא ונחמיה לר' סעדיה' (נחמיה ב, י, עמ' 24, פירוש זה חובר לדעת חלק מהחוקרים ע"י הרס"ג, וחלק אחר סבור שהפירוש חובר מאוחר יותר), שכתבו שניהם שסנבלט הוא "משומד". לפי הצעתנו כוונתם שהיה שומרונ, והשומרונים הם "גרי אמת" לדעת רבי עקיבא הנזכרת בגמ' שם, ומשום שסנבלט התנגד לחזרת עמ"י לא"י ובזה הפריש את עצמו מהם לכן הוא נידון כמשומד (וכמו שמובא במדרש תנחומא, וישב, ב, שעזרא ונחמיה הפרישו את השומרונים/כותים מעמ"י לאחר שהם הפריעו לחזרת עמ"י לא"י). אולם, קצת קשה להעמיס כן בלשון המפרשים הנ"ל.

מימי סנחריב, וראשיהם סנבלט החורוני, ומקצת ישראל ומבני יהושע בן יהוצדק הכהן הגדול נתחתנו בהם, והבריתם עזרא הכהן ונחמיה התרשטא מבית ה'...", והובאו דבריו ב'יוחסין' מאמר ראשון (עמ' 12 במהדורת פיליפוסקי ה'תר"ץ). מנין לו ש"מקצת ישראל" התחתנו עם שומרונים? מסתבר לומר שלדעתו "הנשים הנכריות" היו שומרוניות (וראה גם להלן סעיף ג אות ד).

אות ה – הבנים המדברים אשדודית: ביארנו שה"נכריות" הנזכרות בסוף ספר נחמיה הן גיורות. לפי"ז יובן ענין נוסף באותו הפרק:

גם בְּיָמֵי הָהֵם רָאִיתִי אֶת הַיְּהוּדִים הַשֹּׁבִיבִים נָשִׁים אֲשֶׁדּוּדִיּוֹת עֲמוּנִיּוֹת מוֹאֲבִיּוֹת. וּבְנֵיהֶם חֲצִי מְדַבֵּר אֲשֶׁדּוּדִית, וְאֵינָם מְכִירִים לְדַבֵּר יְהוּדִית וְכָלשׁוֹן עִם וָעָם. וְאָרִיב עִמָּם וְאֶקְלָלָם, וְאֶפֶה מֵהֶם אֲנָשִׁים וְאֶמְרָטָם. וְאֶשְׁפִּיעַם בְּאֵלֵהֶם: אִם-תִּתְּנוּ בְּנֵיכֶם לְבָנֵיהֶם, וְאִם תִּשְׁאֲוּ מִבְּנֵיהֶם לְבָנֵיכֶם וְלָכֶם. הֲלוֹא עַל אֵלֶּה חָטָא שְׁלֹמֹה מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל... מדוע מדגיש נחמיה ש"בְּנֵיהֶם חֲצִי מְדַבֵּר אֲשֶׁדּוּדִית וְאֵינָם מְכִירִים לְדַבֵּר יְהוּדִית", והרי הבעיה החמורה כאן היא הנישואין לנכריות והעובדה שהבנים יהיו גויים! (בהערה הצענו תירוצים לכך) לפי פירושו הדבר מובן: נחמיה מסביר שיש לפרוש מנשים אלו למרות שהן עברו גיור, מפני שהנשים הללו נשארו דבוקות לתרבות הנכרית בה גדלו. הוא מביא ראיה לכך מהמצב של בניהן, ש"אינם מכירים לדבר יהודית". התנהגות הבנים מוכיחה על המצב בבית פנימה, על החינוך של אותן נשים, ועל השתייכותן הפנימית⁵.

מדוע הדבר מתגלה רק בסיום הספר? בחמשת הסעיפים עד כאן הבאנו הוכחות לכך ש"הנשים הנכריות" הן גיורות, כשכל ההוכחות הן מסיומו של ספר נחמיה. לפני שנמשיך לנסות להוכיח את הצעתנו, נעמוד על נקודה מעניינת: מדוע ספרי עזרא ונחמיה מטעים אותנו לחשוב שמדובר בגויות ממש, ורק בסיומם של ספרים אלו מתגלה לנו שמדובר בגיורות?⁶

נראה לענ"ד שניתן להשיב בדרך זו: עד לסוף ספר נחמיה אנו, הקוראים, חושבים שישראל נשאו גויות, ובנוסף אנו חושבים שאין לקב"ה בעיה אם ישראל ישאו גיורות. צורה זו מצביעה על התוכן: במשך אותה תקופה חטאו ישראל בצורה חמורה, והם לא חשבו שיש בעיה עם 'תרבות נכרית' כאשר היא קיימת אצל אשה שהיא "יהודיה" מבחינה "טכנית". בסוף ספר נחמיה מבררים לנו הפסוקים שהנשים הן גיורות. כלומר, מתברר שישראל אינם חוטאים כל כך, שהרי הם לא נשאו גויות ממש, ובנוסף מתברר שיש בעיה בנשואין עם גיורות האוחזות בתרבות נכר. צורה זו מצביעה על התוכן: בסוף ימי נחמיה התעלו ישראל לקראת תיקון המצב, ולכן הם מתוארים

⁵ בגמ' מובא שאשה אחת, בת למשמרת הכהונה הנקראת 'בלגה', אמרה דיבורים פסולים כלפי הקב"ה, ולכן קנסו את כל אותה המשמרת, ושאלה הגמ': "משום בתו קונסים לו לאביה?!" אמר אביי: כן, כמו שאומר הפתגם: 'דיבור של התינוק בשוק, או מאביו או מאמו'... (סוכה נו, ע"ב, בתרגום חופשי).

⁶ גם מי שאינו מסכים להוכחות שהבאנו מסיום ספר נחמיה, וסובר שהנכריות הן גויות ממש, מ"מ עליו להודות שהפסוקים בסיום ספר נחמיה כתובים בצורה שגורמת לקורא לחשוב שמדובר בגיורות. ממילא, גם לפי שיטתו, עלינו להבין מדוע הפסוקים אחזו בדרך זו.

כחוטאים קטנים יותר, והם מתוארים כמי שמבינים שיש בעיה עם גיורות כאלו, בגלל התרבות שלהן.⁷

אות 1 – הביטוי עמי הארץ: הראיות שהבאנו עד כאן הן לגבי ה"נשים הנכריות" הנזכרות בסוף ספר נחמיה. מסתבר שהחטא בימי עזרא הוא זהה, הן משום שמדובר בערך באותה תקופה (בין שני המקרים יש הפרש של 25 שנה), והן משום שגם בימי עזרא נזכרת לשון זהה – "נשים נכריות". לפי הצעתנו ניתן לבאר ענין נוסף: שרי ישראל פנו לעזרא ואמרו "לא נבדלו העם וְיִשְׂרָאֵל וְהַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם מֵעַמֵּי הָאָרֶץ... כִּי נִשְׁאוּ מִבְּנֹתֵיהֶם לָהֶם וְלִבְנֵיהֶם, וְהִתְעַרְבוּ זֶרַע הַקֹּדֶשׁ בְּעַמֵּי הָאָרֶץ" (עזרא ט, א-ב), ובהמשך "אֲנַחְנוּ מְעַלְנֵנוּ בְּאַלְהֵינוּ וְנִשְׁבַּע נָשִׁים נְכָרִיּוֹת מֵעַמֵּי הָאָרֶץ" (עזרא י, ב), ועזרא אומר "הַבְּדִלּוֹ מֵעַמֵּי הָאָרֶץ וּמִן הַנָּשִׁים הַנְּכָרִיּוֹת" (עזרא י, יא). מה טעם הכפילות "כי נשאו מבנותיהם" ומיד "והתערבו זרע הקודש בעמי הארצות"? מה טעם הכפילות "והבדלו מעמי הארץ, ומן הנשים הנכריות", והלא זה אותו דבר? מדוע נאמר "ונושב נשים נכריות מעמי הארץ", והרי די היה לומר "ונושב נשים מעמי הארץ"? לפי הצעתנו הדבר מבואר: עמי הארץ הם הגויים, אך הנשים אינן גויות אלא גיורות. שרי העם אומרים לעזרא שישראל נשאו גיורות, והדבר גרם לחטא נוסף – בעקבות הנישואין התערבו ישראל בעמי הארצות הגויים, שהיו קרובי המשפחה של הנשים הגיורות. לכן אומרים שרי העם: "ונושב נשים נכריות" – דהיינו גיורות, "מעמי הארץ" – דהיינו שהן בנות של הגויים. עזרא מגיב ואומר: "הבדלו מעמי הארץ", שהרי הם גויים, ובנוסף עליכם להיבדל גם "מן הנשים הנכריות" בנותיהם, אע"פ שנשים אלו התגיירו. (בהערה כאן הבאנו ביאורים נוספים לשאלות הנ"ל).

עמי הארץ בימי אסתר: נעמוד כעת על ענין נוסף: ראינו כעת שהנשים הנכריות היו "מעמי הארץ", ולפי הצעתנו הנשים הנכריות היו גיורות, והנה אנו מוצאים שבאותה תקופה ממש נזכרים שוב בכתובים "עמי הארץ", וגם שם מדובר בקשר לגיור⁸: "ורבים מעמי הארץ מתיידיים, כי נפל פחד היהודים עליהם" (אסתר ח, יז). מדובר כ-9 שנים לפני עליית עזרא, בשלב בו התגלה שהמלכה אסתר היא יהודיה, המן הרשע נתלה על העץ, מרדכי התמנה למשנה למלך, והיהודים קיבלו רשות להילחם באויביהם. נראה היה שהשלטון הפרסי רוצה כעת בטובת היהודים, ושידם היא זו שתהיה על העליונה במלחמה. משום כך עמי הארץ חששו מהיהודים ולכן הם "מתיידיים" ומתגיירים מתוך פחד⁸. מדובר, אם כן, בגיור בעייתי. לפי מהלכנו, מסתבר מאוד ש"הנשים

⁷ לשיטת הפרשנות בה השתמשתי כאן מצאתי יסוד בדברי הרשב"ם במדבר כד, יד, ובעוד כמה מפרשים קדומים, ואכמ"ל (שיטה זו מכונה בעולם המחקר 'אחדות הצורה והתוכן').

⁸ בהערה הסופית כאן הבאנו שלפי חז"ל לרוב המפרשים 'מתיידיים' פירושו 'מתגיירים'. הוספנו שמכיון שהגיור היה מתוך פחד ("כי נפל פחד היהודים עליהם") לכן גיור זה אינו שלם, ובמצב שכזה לפי הרמב"ם (איסור"ב יג, טו) "בית דין הגדול חוששים להם, לא דוחים אותם אחר שטבלו מכל מקום, ולא מקרבין אותן עד שתיראה אחריתם" (וכע"ז כתב השו"ע יו"ד, רסח, יב, ש"חוששים לו עד שתתברר צדקתו"). ולפי"ז יתכן לומר שעזרא הפריש את הנכריות משום שאז כבר נראתה אחריתם. כמו כן הבאנו בהערה הסופית כאן שמפרשים רבים ביארו ש"מתיידיים" פירושו שהגויים עשו את עצמם כיהודים אע"פ שבאמת לא התגיירו. הצענו לבאר בדעת כמה ראשונים ש"מתיידיים" הכוונה שהם מראים את עצמם כאילו הם התגיירו [אע"פ שבאמת לא קיבלו אותם כגרים, מכיון שאין מקבלים גרים במצב שכזה]. לפי שתי הדרכים הללו יתכן לומר שעזרא הפריש את הנשים הנכריות ואת בניהן משום שהם רק היו נראים כיהודים אך באמת היו גויים.

הנכריות מעמי הארץ" בהם נתקל עזרא הסופר, היו הגיורות שהתגיירו שנים ספורות לפני כן, בסוף ימי אחשורוש⁹.

[עוד נעיר כי בחנוכת המקדש שאירעה שנה לפני עליית עזרא, נאמר כך: "וישחטו הפסח... ויאכלו בני ישראל השבים מהגולה וכל הנבדל מטומאת גויי הארץ אליהם לדרוש ליי אלהי ישראל" (עזרא ז, כא). במיוחד לרש"י הסביר: "כל הנבדל – הם הגרים שנבדלו מטומאת העבודות כוכבים להידבק בישראל", וכ"כ כבר בגמ' (קידושין ע, ע"א), וכ"כ עוד מפרשים (ראבי"ע, מצוי"ד, מלבי"ם, ודלא כרלב"ג). הרי לנו כי באותה תקופה היתה תופעה נרחבת של גיור].

אות ז – נשים נכריות הן נשים זרות: הבאנו עד כאן ראיות לכך שה"נשים הנכריות" הן גיורות, אלא שהן מכונות "נכריות" משום שהן נשאו דבוקות לתרבות עמי הנכר.

ניתן להסביר את הכינוי "נכריות" בדרכים אחרות:

המושג "נכרי" משמש במקומות רבים בתנ"ך במשמעות של "זר". לדוגמא: "הלוא נכריות נחשבנו לו, כי מכרנו ויאכל גם אכל את כספנו" (בראשית לא, טו), וכן "יהללך זר ולא פיד, נכרי ואל שפתיך" (משלי כז, ב). פעמים שאף הגר מכונה כך: "ואל יאמר בן הנכר הנלווה אל יי לאמר..." (ישעיהו נו, ג)¹⁰. לפי"ז נראה שגם כאשר המילה "נכרי" נזכרת בתנ"ך בקשר לגוי, הוא משום שהגוי הוא זר, ואינו חלק מהעם היהודי.

מעתה, ייתכן שאף גיורות שגיוורן היה שלם ואמיתי, גם הן יכונן "נכריות", משום שהן "זרות" לעומת אלו שנולדו כיהודיות (ויתכן שכך הבין גם הרמב"ם הנ"ל¹⁰).

[יש להוסיף שכיום נהוג שמי שהתגייר מכונה 'גר', אך בתנ"ך לא מצאנו שכינוי זה הוזכר בקשר לרות המואביה ולגרים נוספים. יתכן שמשום כך הנשים נכריות לא נקראו "נשים גיורות"].

אות ח – המושג נכריות לאור נבואת מלאכי: ניתן להציע טעם נוסף לכינוי "נכריות" לאחר עיון בנבואת מלאכי, שנתנבא באותה התקופה. מלאכי מוחה בישראל על חטא נשיאת הנשים הנכריות¹¹, כשהוא מתמקד בכך שישראל בגדו באשת נעוריהם:

"בַּגְדָה יְהוּדָה וְתוֹעֵבָה נַעֲשֶׂתָה בְּיִשְׂרָאֵל וּבִירוּשָׁלַיִם, כִּי חָלַל יְהוּדָה קֹדֶשׁ ה' אֲשֶׁר אָהֵב וּבָעַל בַּת אֵל נָכָר. יָכַרְתָּ ה' לְאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂנָה עֵר וְעֵנָה מֵאֵהָלֵי יַעֲקֹב, וּמִגִּישׁ מִנְחָה לַה' צָבָאוֹת. וְזֹאת שְׁנִית תַּעֲשׂוּ, פְּסוֹת דְּמָעָה אֶת מִזְבַּח ה', בְּכִי וּבְאֲנָקָה מֵאִין עוֹד פְּנוֹת אֶל הַמִּנְחָה וְלִקְחַת רָצוֹן מִיָּדְכֶם. וְאִמְרַתֶּם עַל מָה? עַל כִּי ה' הֵעִיד בִּינְךָ וּבִין אִשְׁתְּ נְעוּרֶיךָ, אֲשֶׁר אָתָּה בָּגַדְתָּ בָּהּ וְהִיא חִבְּרָתְךָ וְאִשְׁתְּ בְּרִיתְךָ. וְלֹא אָחָד עָשָׂה וּשְׂאָר רֹחַ לוֹ, וּמָה הָאָחָד מִבְּקֶשׁ זָרַע

⁹ לפי"ז רק אחרי נס פורים החלה תופעה זו של נישואין לנכריות (הצעתנו כאן תיתכן רק לפי המפרשים שנקטו שנשיאת הנכריות אירעה בא"י, אולם היא לא תיתכן לפי הנוקטים שהיא התרחשה כבר בבבל. להלן פרק ד סעיף ד הבאנו את השיטות בענין שאלה זו).

¹⁰ הרמב"ם הנ"ל כתב שבגלל מעשיהן של נשות שלמה "חשבן הכתוב כאילו הן עובדות כוכבים ומזלות ובאיסורן עומדין" (רמב"ם, איסורי ביאה יג, יד). יתכן שכוונת הרמב"ם היא לביטוי "נשים נכריות" הנזכר בספר מלכים (א, יא, א): "והמלך שלמה אהב נשים נכריות..." אולם יתכן לומר שכוונת הרמב"ם היא לפסוק הבא במלכים: "והמלך שלמה אהב נשים... מן הגוים אשר אמר ה' אל בני ישראל לא תבואו בהם..." ולפי"ז יתכן שהרמב"ם מסכים ש"נכריות" אין פירושו 'גויות' אלא פירושו 'זרות'.

אֱלֹהִים, וְנִשְׁמַרְתֶּם בְּרוּחָכֶם וּבְאַשְׁתִּי נְעוּרֶיךָ אֶל יָבֶגֶד. כִּי שָׁנָא שְׁלַח אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, וְכִסָּה חֶמֶס עַל לְבוּשׁוֹ אָמַר ה' צָבָאוֹת, וְנִשְׁמַרְתֶּם בְּרוּחָכֶם וְלֹא תִבְגְּדוּ" (מלאכי ב, יב-טז). מדוע נקראת כאן הגויה בביטוי היחידאי בתנ"ך "בת אל נכר", ולא בכינוי הרגיל "בת נכר" המצוי בתנ"ך¹¹? לפי מהלכנו הדבר מבואר: הנביא בא להדגיש שלמרות שמדובר באשה שהתגיירה, ולכן היא איננה עוד 'בת נכר', מכל מקום יש בעיה בנישואין עמה, מכיון שהיא "בת אל נכר", כלומר דבוקה בתרבות הנכרית¹². לפיכך מסתבר שהטעם לכך שהגירות נקראו "נשים נכריות" הוא משום שהן היו דבוקות ב"אל נכר".

ניתן להציע טעם אחר לדבר: נושאי הגירות בימי עזרא בגדו ב"אשת נעוריהם", כפי שהודגש פעמיים בנבואת מלאכי. מעתה, ישנה סיבה נוספת לכנות את הגירות הללו "נשים נכריות", וזאת על פי הנזכר במשלי: "ושמח מאשת נעורֶיךָ... באהבתה תשגה תמיד, ולמה תשגה בני בזרה ותחבק חיק נכריה?" (הביטוי 'אשת נעורים' נזכר בתנ"ך רק בשני המקומות הנ"ל, ובמקום אחד נוסף¹³).

אות ט – שלש קושיות בפשט הפסוקים שנפתרות לפי הצעתנו: הצעתנו המחודשת פותרת בעיות נוספות המתעוררות מפשט הכתובים:

כיצד יתכן שבני אברהם יצחק ויעקב חטאו בחטא כה גדול, ונשאו נשים גויות?¹² כיצד יתכן שעד להגעתו של עזרא לא טיפלו בבעיה גדולי הדור שעלו לא"י בעליית זרובבל – מרדכי היהודי, דניאל, וזרובבל?¹³ השרים והסגנים לא זו בלבד שלא עצרו את התופעה, אלא "יד השרים והסגנים במעל הזה ראשונה" (עזרא ט, ב). כיצד ייתכן הדבר?! לפי הצעתנו הדבר מובן, שהרי מדובר היה בגירות, והנישואין עמם היו מותרים. לכן ישראל, וכך גם גדולי הדור, לא סברו שיש בעיה בדבר נוכ"כ בדעת סופרים המובא להלן סעיף ג, אות יב. בהערה הסופית כאן הבאנו שניתן לתרץ בדרך אחרת: אע"פ שישראל נשאו גויות, הם סברו שאין בכך איסור, משום שהם נקטו כדעת התנאים שפסקו שהאיסור מן התורה "לא תתחתן בס" מוסב רק על גויים מז' עממין. סיכמנו בהערה הסופית כאן את גדרי האיסור לדעת התנאים והפוסקים, הן כאשר הדבר נעשה בפרהסיא, והן כאשר הדבר נעשה בצנעא, וכן סיכמנו את גדרי האיסור למי שהוא כהן, ביררנו את גדרי איסור זונה, וקדשה, והאם יש איסור בשפחה ואיסור לכהן בגיורת¹⁴.

¹¹ הביטוי המקובל הוא "בן נכר" וכדו' (בראשית יז, יב, שמות יב, מג, ועוד רבים). התשובה הפשוטה לשאלה היא ש"בת אל נכר" הוא ביטוי מנוגד ל"קדש ה' אשר אהב" הנזכר לפני כן. עוד תשובה מצויה בגמ' סנהדרין פב, ע"א: "כל הבא על הכותית כאילו מתחתן בעבודת כוכבים".

¹² יש לסייג ולהעיר שתופעה כזאת נזכרה בתנ"ך פעם נוספת, שהרי על התקופה שאחרי מות יהושע בן נון נאמר: "ובני ישראל ישבו בקרב הכנעני החתי והאמורי... ויקחו את בנותיהם להם לנשים, ואת בנותיהם נתנו לבניהם, ויעבדו את אלוהיהם" (שופטים ג, ה, וראה יהושע כג, יב).

¹³ ניתן לתרץ בדרך אחרת: זרובבל, וכך גם מרדכי היהודי, חזרו לפרס זמן מועט לאחר עליית זרובבל (כפי שמובא לגבי זרובבל ב"ר" אברבנאל חגי סוף פרק ב, ועוד, ובמלבי"ם חגי א, א, וביעב"ץ יבמות פו, ע"ב, ובעוד מקורות, ולגבי מרדכי היהודי כך יוצא ברור מאזכורו בפרס במגילת אסתר, כ-8 שנים לאחר עליית זרובבל), ולכן הם לא היו בארץ בתקופה בה חטאו ישראל בכך. כך גם ניתן לומר לפי הדעות שסברו שדניאל עלה בעליית זרובבל. ממקום מושבם, בבבל הרחוקה, לא יכלו גדולים אלו לטפל בבעיה [ויתכן שגודל הבעיה כלל לא היה ידוע להם]. אמנם התירוץ הנ"ל לא יסביר מדוע שאר אנשי כנסת הגדולה לא טיפלו בבעיה [יתכן לתרץ שלא היה להם כוח מספיק כדי לפתור את הבעיה]. כמו"כ לדעת רוב המפרשים זרובבל ירד לחו"ל רק 22 שנים לאחר עליית זרובבל, ואם כן יכל לטפל בבעיה במשך השנים הללו. כמו"כ תירוץ זה אינו אפשרי לפי דעת אלו שנקטו שחטא הנשים הנכריות אירע כבר במהלך גלות בבל (דבריהם הובאו להלן פרק ד, סעיף ד, אות ג).

ענין נוסף מוסבר לפי הצעתנו : מדוע עזרא מפריש את ישראל מהנשים, ולא מגייר אותן? (להלן פרק ד' הבאנו כמה תשובות שניתנו לשאלה זו, והבאנו שיש מחלוקת האם עזרא גייר את הנכריות). לפי הצעתנו השאלה כלל אינה קיימת, שהרי מדובר בנשים שכבר התגיירו בעבר.

עוד נעיר כי עזרא אומר על הנשים הנכריות : "הנשוב להפר מצוותיך ולהתחתן (!) בעמי התועבות האלה?" (עזרא ט, ד). בגמ' (יבמות עו, ע"א) מובא שביהודי הבא על גויה "לית להו חתנות", כלומר שבזה לא שייך לשון 'חיתון'. לפיכך יש להביא קצת ראיה שהנשים הנכריות לא היו גויות אלא היו גיורות, שהרי נאמר בהן לשון חיתון (על הערה זו עמד בספר נהור שרגא לר' משה בצלאל לוריא אב"ד שאקי על יבמות שם. הוא מתרץ שמתוך שישאל אהבו מאוד את הגויות העלה עליהם הכתוב כאילו נתחתנו בהם, ולענ"כ יש בזה דוחק, וגם צ"ע לפיכך למה לא הזכיר לשון חתנות כבר בתחילת פרק ט' בעזרא).

עוד ראיות מפשטי הכתובים המחזקות את הצעתנו מובאות להלן בסעיף ג [אות ח, אות ט, ואות יב].

סעיף ג: ראיות נוספות להצעתנו

בסעיף זה נביא כמה ראיות להצעתנו, שאף שחלקן אינן ראיות מוכרחות (כפי שנציין בהערות), מ"מ יש בהם חיזוק מסוים להצעתנו.

אות א - ראיה ראשונה, מדברי חז"ל על בני יהושע הכה"ג, וכן כתב הג"ר אהרן וירמס : בפרק י' בעזרא יש עיסוק נרחב בבעיית הנשים הנכריות. הביטוי שחוזר על עצמו שוב ושוב הוא "נשים נכריות". בפסוקים יח-מד, מובאת רשימה ארוכה של אנשים שלקחו "נשים נכריות". בתוך הרשימה נזכרים בני יהושע הכה"ג : "וימצא מבני הכהנים אשר הושיבו נשים נכריות, מבני ישוע בן יוצדק ואחיו - מעשיה ואליעזר, ויריב וגדליה. ויתנו ידם להוציא נשיהם, ואשמים איל צאן על אשמתם. ומבני אמר - חנני וזבדיה. ומבני חרם - מעשיה... ומן הלויים - יוזבד... ומישראל : מבני פרעש - רמיה... כל אלה נשאו נשים נכריות, ויש מהם נשים וישימו בנים".

אולם, בגמ' (סנהדרין צג, ע"א) מובא בשם רב פפא שבני יהושע נשאו "נשים שאינם הגוונות לכהונה".

לכאורה יש כאן סתירה : האם בני יהושע נשאו "נכריות" שאסורות לכל יהודי, או שמא הם נשאו רק נשים "שאינן הגוונות לכהונה"? לפי הצעתנו אין כאן סתירה, שהרי הגיורת והשפחה אסורות לכהן (לפחות מדרבנן, כפי שהבאנו בהערה הסופית לעיל בסעיף ב אות ט), ולכן ניתן לומר שחז"ל רמזו שה"נכריות" הנזכרות בפסוקים הן שפחות או נכריות שהתגיירו¹⁴. [אין כאן ראיה מוכחת, שהרי להלן פרק ג' נציע עוד שתי אפשרויות לביאור היחס שבין דברי חז"ל אלו לבין פשט הפסוקים].

שו"ר שככל הנראה רמז לראיה זו בפירוש הנפלא דעת סופרים (זכריה ג, ג-ד), ודבריו יובאו להלן אות יב.

¹⁴ בסעיף הקודם הבאנו שאחד מנכדי אלישיב הכהן נשא גיורת בעייתית [את בת סנבלט]. אלישיב הנזכר היה נכדו של יהושע בן יהוצדק (ראה נחמיה יב, י, וכן שם כו, וכן כתבו ספר הקבלה לראב"ד, יוחסין מאמר ראשון, מלבי"ם ומצודות נחמיה יב, י, וש"ת התשב"ץ ח"ג סימן לז). מעתה ניתן לומר שזהו מקור למה שאמר רב פפא שבני יהושע נשאו נשים "שאינם הגוונות לכהונה". להלן פרק ד' נביא עוד מקורות לדברי רב פפא, ונאריך יותר בענין.

אחר חיפוש ארוך ונרחב נתגלגלה מרגלית מאירה לידי, הלא הם דברי הג"ר אהרן ווירמש זצ"ל (שישב על כסא השאגת אריה כראש הישיבה בעיר מץ), שזיכני השי"ת לכוון לדבריו. זו היא לשונו: "ושם נשים שאינן הגונות לכהונה נראה שהינן נכריות כמו שכתוב בעזרא, וקמ"ל בלשון זה שנתגייר ומכל מקום הן פסולות לכהונה" (ספר ק"ן טהור על סנהדרין צג ע"א. והוא מוסיף שכך יש לגרוס בספר נוסף, וכנראה כוונתו למנורת המאור, ודבריו יובאו בשלימותם להלן פרק ג, ע"ש).

עוד מצאתי כי כפי הנראה לכך כיון גם הרב יחיאל מיכל שטרן שליט"א (בספרו 'סיפורי חז"ל מתלמוד בבלי', סנהדרין צג, ע"א, שם כתב: "אמר רב פפא משום שהיו בניו נושאים נשים שאינן הגונות לכהונה, נכריות שנתגיירו, ולא מיחה בהן").

אות ב – ראיות נוספות מדברי חז"ל על אשם שפחה חרופה, מדברי משנת ר' אליעזר ומדרש הביאור, ומדברי רש"י ורש"ש: בעזרא י, יט, מובא שמצאו מבני יהושע בן יהוצדק ש"הושיבו נשים נכריות... ויתנו ידם להוציא נשיהם, ואשמים איל צאן על אשמתם".

המפרשים הקשו: מדוע בני יהושע הביאו קרבן אשם, והרי לא מצאנו שיש חובת קרבן אשם על נשיאת אשה גויה?! המפרשים תירצו שזו היתה הוראת שעה (המיוחס לרש"י, רלב"ג, מצויד, וכע"ז במיוחס לראב"ע¹⁵, וראה בהערה הסופית הבאה). אולם, בחז"ל (כריתות יא, ע"א, ובעקבותיהם במלבי"ם) מובא הסבר אחר: "ואשמים איל צאן על אשמתם – אמר רב חסדא: מלמד שכולן שפחות חרופות בעלו". כלומר, האשם שהוקרב הוא קרבן 'אשם שפחה חרופה' (הנזכר בויקרא יט, כ-כב). הרי לנו שלא מדובר כאן על "נשים נכריות" גרידא, אלא על שפחות (ראה כמה פרטים בהערה כאן¹⁶). אם כן, הנשים הנכריות הן גיורות למחצה, שהרי שפחות עוברות גיור חלקי, כמו שכתב הרמב"ם¹⁵. שו"ר שכך עולה מדברי המשנת רבי אליעזר המובאים בהמשך.

[אזכיר כי לעיל (בהערה הסופית והארוכה שבסיום סעיף ב) הבאתי שנישואין עם גויה חמורים יותר כאשר מדובר בפרהסיא. לאור זאת הצעתי שם, שדברי רב חסדא שמדובר היה בשפחות, שמא כוונתם היא לכך שהגויות שימשו כשפחות בבתי היהודים, ולפיכך לא היה ניכר לכל שבעלי הבתים לקחו אותן לנשים, ולכן היו יהודים שסברו שאין איסור בדבר. שמא יש מקום להצעה נוספת: בית הדין של החשמונאים גזרו שהבא על גויה חייב מלקות נוספות משום 'שפחה' (סנהדרין פב, ע"א), וביאר רש"י: "שהיא כשפחה אצלו, שכנסת ישראל גבירה נקראת". ניתן לומר שהם מצאו רמז לכך בפרשנותו, שהרי לפי רב חסדא הנכריות היו שפחות. ניתן לפיכך להפליג ולומר שרב חסדא התכוון לכך שישאל לא ידעו להוקיר את מעלתם כבני מלכים, בני אברהם יצחק ויעקב, ולפיכך נשאו ישראל נשים שהן בזויות לעומתם (נוסיף שלפי רב חסדא השפחות היו 'שפחה חרופה', והרי לפי ראב"ע ורלב"ג התואר 'חרופה' נגזר מ'חרפה', כלומר 'בזיון')¹⁶].

¹⁵ "העבד הנלקח מן הגויים... אומרים לו: רצונך שתיכנס לכלל עבדי ישראל ותהיה מן הכשרים, או לא? אם רצה – מודיעים לו עיקרי הדת ומקצת מצוות... כמו שמודיעים את הגר, ומטבילים אותו כגר... ואם לא רצה לקבל – ...מוכרו לגויים..." (רמב"ם, איסורי ביאה יד, ט). "העבדים שהטבילו אותם לשם עבדות וקיבלו עליהם מצוות שהעבדים חייבים בהם – יצאו מכלל הגויים ולכלל ישראל לא באו. לפיכך השפחה אסורה (מדרבנן) לבן חורין... והבא על השפחה מכין אותו מכת מרדות מדברי סופרים. שהרי מפורש בתורה שהאדון נותן שפחה כנענית לעבדו העברי והיא מותרת לו..." (רמב"ם, איסורי ביאה, יב, הלכה יא-יב).

¹⁶ בגמ' סנהדרין (פב, ע"א, וכן בעבודה זרה דף לו, ע"ב) מובא שבית דין של חשמונאים גזרו על הלוקח גויה שחייב עליה מלקות נוספות משום איסור 'שפחה', ומלקות נוספות משום 'זונה', ומלקות נוספות משום 'נדה' [ומלקות נוספות, במידה ומדובר בגויה נשואה, משום 'אשת איש']. מדוע אותו אדם לוקה משום 'שפחה'? רש"י (סנהדרין שם) ביאר: "שפחה – שהיא כשפחה אצלו, שכנסת ישראל גבירה נקראת", וכע"ז ביאר ביד רמה: "משום שפחה – שכל האומות שפחות הן לישראל". הצענו לעיל

שו"ר שכוונתי בראיה זו לדברי ה'דעת סופרים' (עזרא י, ב, ד"ה 'ונשב'), שיובאו בשלימותם להלן אות יב, וזו לשונו: "לא היו נישואין אלה כדרך נישואי בת ישראל. כמו שנראה מדרך הכפרה של החוטאים שנכתב עליה בפס' יט ('ואשמים איל צאן'), הם הכניסו נשים אלה לביתם כשפחות כנעניות במידה מסויימת, אם כי לא כשפחות ממש. דרך זו נראתה להם קלה יותר, ועוררה פחות התנגדות במשפחות. על ידי זה נדמו נשים אלו למה שקרוי בהלכה 'חציה שפחה וחציה בת חורין', כי אי אפשר היה לקרוא לה 'שפחה', מאחר שנהגה דרך חירות כאשה ממש, ואי אפשר היה לקרוא לה 'בת חורין', מפני שלמעשה לקחה כשפחה כנענית, דבר שאי אפשר היה למנוע אותו כי מותר היה להכניס שפחות כאלו שלמעשה נהגו ככל בנות ישראל" (כי שפחה מקיימת מצוות שהזמן גרמא, ואם כן היא ממש כמו כל יהודיה לענין זה). הדעת סופרים מציין שבזה תבואר הגמ' שמביאה שהם נשאו שפחות חרופות, שדבריה קשים, שהרי כיצד יתכן שכולם נשאו שפחות, ולפי פירושו הדבר מתורץ. בהמשך (עזרא י, יט, ד"ה ואשמים), כתב "נאמר להם שלאחר שיוציאו את נשיהם, יקריבו קרבן הדומה לקרבן שחייב להביא מי שחטא בלקיחת שפחה חרופה, כי המקרה שלהם היה דומה לחטא זה".

הראיה מדברי משנת ר"א: מובא במשנת רבי אליעזר¹⁷ (פרשה יח, הובא במנורת המאור לר"י אלנקווה פרק נישואי אשה עמ' 350): "ארבע מידות טובות עשו נושאי נשים נכריות כשחזרו: (הראשון -) גירשו את נשותיהן וכפפו את יצרן... (השני -) וריחקו את בניהן ועשו אותן כממזרים, שנאמר (עזרא י, ג) 'ועתה נכרת ברית לאלהינו להוציא כל נשים (נכריות) [והנולד מהם]'...". אילו מדובר בילדים שנולדו לגויות, הרי אז הבנים הם גויים, ולא שייך לומר ש"עשו אותם כממזרים", ולכן מכאן נראה שהמשנת רבי אליעזר נקט שמדובר היה בגיורות¹⁸.

כך גם מוכח בבירור מהמשך דבריו המשנת רבי אליעזר שם, מהם עולה כי הנשים הנכריות היו שפחות. הוא מביא רשימה של תשעה מצבים בהם יש גנאי בחיים משותפים בין איש לאשה: "בני תשע מידות – בני אמה, בני שנואה, בני נידוי...". ומיד הוא מפרט: "בני אמה (=שפחה¹⁹), שנאמר 'להוציא כל נשים והנולד מהם'. רבי יצחק אומר: אלו שהן נוהגין היתר שפחות בעוה"ז עתיד הקב"ה לתלות אותם בקדקד ראשיהם..."¹⁸. הרי שהביא את הפסוק בעזרא המדבר על הנשים

שרמז לגזירת 'משום זונה' נוכל למצוא בפרשתנו. לפי"ז נוסף כעת שניתן למצוא בפרשתנו רמז גם לשאר חלקי הגזירה: רמז ל'נדה' יש להביא מדברי עזרא הסופר (עזרא ט, יא): "עזבנו מצוותיך אשר ציוית ביד עבדיך הנביאים לאמר: הארץ אשר אתם באים לרשתה ארץ נדה היא בנדת עמי הארצות בתועבותיהם אשר מלאוה... הנשוב להפר מצוותיך ולהתחתן בעמי התועבות האלה!?!...". רמז ל'זונה' יש לפי הצעתנו שמדובר כאן בגיורות שמ"מ "לא היו הגונות לכהונה" (כמובא לעיל אות א) משום שיש מקום להפרישן מהכהנים כדין זונה שאסורה לכהן.

¹⁷ מדרש זה כונה גם 'מדרש אגור'. מדבריו הביאו הרס"ג (שכתב על זה "שלמדנו חז"ל"), הרמב"ם, מנורת המאור לר"י אבוהב, ר"י נחמיאש, ועוד חכמים מעטים, ופעמים רבות הוא מובא במדרש הגדול ובמנורת המאור לר"י אלנקווה (סיכמתי מתוך הקדמתו של מהדיר המדרש).

¹⁸ לפני כן הובא במשנת ר' אליעזר, שבני יהושע נשאו נכריות, ולכן אביהם יהושע היה לבוש בגדים צואים (והובאו דבריו אלו במנורת המאור לר"י אלנקווה פרק נישואי אשה מהדורה חדשה עמ' 348 בשם מדרש תהילים, וציין שם המהדיר בשם המהדיר הראשון, מר ענעלאו, שכן מובא גם במדרש תימני שמצא). הרי שחיבר בין הגמ' סנהדרין שאמרה שבני יהושע נשאו נשים שאינן הגונות לכהונה לבין הפסוקים בעזרא המזכירים שהם נשאו נכריות, ולפי מה שכתבנו (כאן בגוף הפרק) צ"ל שסבר שהנשים הנכריות שנשאו בני יהושע הן שפחות (בסיכום שלנו, שהובא בסעיף ב אות ט בהערה הסופית, הבאנו שיש מחלוקת האם שפחה אסורה מהתורה לכהן משום זונה, והבאנו שיש גם מחלוקת האם יש איסור תורה של 'לא תהיה קדשה', ושנראה

הנכריות וכתב שהן היו שפחות כנעניות [ויתכן שכוונתו לשפחות שנשתחררו ונתגייירו לחלוטין]¹⁹. כמה ראשונים כתבו שבני תשע מידות הם "ממזרים ואינם ממזרים"^{כא}, ואם כן נראה שלזה כוונת המדרש רבי אליעזר במה שכתב לעיל ש"ריחקו את בניהן ועשו אותם כממזרים".

כך הובא גם בספר 'מדרש הביאור' (וישלה, עמ' קצח): "תנו רבנן, עשרה כממזרים ואינם ממזרים, ואלו הם: בני אמה, שנאמר 'להוציא כל נשים והנולד מהם'..."^{כב}.

ראיה מדברי רש"י והחזו"א: הראה לי אמו"ר שבגמ' מובא שבעליית זרובבל נבדק יחוס של כהנים, כדי לוודא שאינם חללים (כתובות כד, ע"ב, וכן בקידושין סט, ע"ב), והסביר רש"י (כתובות ד"ה בקשו) שבדיקה זו נעשתה משום ש"התחתנו כהנים בגולה בגויי הארץ, וילדו להם בנים, כדכתיב בעזרא, והם חללים" ולכן "הוצרכו הנולדים בגולה להתייחס, כשעלו מן הגולה לשרת בבית שני" [ומה שכתב רש"י "כדכתיב בעזרא", נראה פשוט שכוונתו לעזרא י, יח-כא, שם נזכר שלאחר שעזרא עלה הוא הפריש את הכהנים מנשותיהם הנכריות, ושור"ר שכן ציינו בגמרות עוז והדר]. הרש"ש הקשה שלפ"י בניהם גויים ולא רק חללים! (וכן הקשה בליקוטי חיים לגרמ"ד וייס, תלמידו של המנחת חינוך). הפני יהושע (קידושין סט ע"ב, ד"ה מיהו בעיקר) תירץ וכתב: "ועל כרחך צריך לפרש שנתגייירו בנות הארץ תחילה... והכי איתא להדיא בירושלמי..." (שהרי בירושלמי קידושין פ"ד ה"א הובא שאותם ספק חללים היה זה משום שהם התחתנו עם בנות ברזילי הגוי שהתגייירו), וכע"ז תירץ גם בזכרון יוסף לר"י שטיינהארט, ובחזו"א, ועוד חכמים (זכרון יוסף לגאון המפורסם ר' יוסף שטיינהארט, תנ"ט-תקל"ו, אבן העזר סי' ג, ד"ה חדא ועוד, ספר לב יהודה לרב יהודה לייב לוין, רבה של מוסקבה שנפטר בשנת תשל"א, סי' ב, עמ' מז, וראה בספר נקודות אור קידושין שם שהרחיב בשיטות המפרשים בזה והביא שכך עולה ממקורות נוספים, וראיתי מביאים שבספר אמרי יצחק תירץ את דברי רש"י בדרך אחרת, בחזו"א אה"ע סי' ב סק"ח כתב: "והם חללים – והיינו אפילו כשנתגייירו הנשים", ודברי החזו"א הובאו באיילת השחר לרב שטיינמן, וכן הציע לתרץ בספר מראי מקומות לר' גרשון אדלשטיין. מלשון החזו"א נראה שאין כוונתו כשאר המפרשים הנ"ל, ולדעתו הנשים הנכריות לא היו בודאי גיורות, ולפ"י כמדומה שעדיין יש קצת דוחק בלשון רש"י).

שאם יחידה לו וקידשה בזה ודאי שאין איסור תורה מצד קדשה). מיד בהמשך כתב במשנת רבי אליעזר: "מכאן (!) אמרו הבא על הגויה חייב משום נדה שפחה גויה זונה" (אולי כוונתו שאם היה מדובר בגויות ממש ממילא אין מכאן שום ראיה, אולם מכיון שמדובר בשפחות שנתגייירו א"כ בהכרח שהטעם לזה שהן אינן הגונות לכהונה הוא משום שגיורת נחשבת כזונה וממילא אסורה לכהן, שהרי כהן אסור בזונה, וראה בסיכום שלנו הנ"ל את המקורות לזה שגיורת/שפחה אסורה משום זונה. אע"י שבמנורת המאור שם שינה את הלשון וכתב "ובעל בת אל נכר זה מי שהיא זונה" ע"ש בלשוננו). מיד בהמשך כתב במשנת רבי אליעזר ש"כל הבא על הגויה כאילו נתחתן בע"ז" ולמד כן ממלאכי "ובעל בת אל נכר". מיד המשיך וכתב (והובא במנורת המאור שם עמ' 350) "ויש אומרים כל ארור משנה תורה עליו, שנאמר 'ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה', אם תאמר שעבד ע"ז הוא בעצמו, אין זה עונשו שיתארר בלבד? אלא זה המוליד בן מן הגויה גורם לבן לעבודה זרה..." [ומיד אח"כ כתב שנושאי הנשים בימי עזרא עשו את בניהם כממזרים, כפי שהבאנו לעיל (והובא במנורת המאור שם עמ' 350), ומיד אח"כ כתב שהם 'בני אמה', כפי שהבאנו לעיל], ע"כ דברי המשנת רבי אליעזר. דבריו על 'ארור האיש' נראה לענ"ד שהם ע"פ הגמ' (סוטה לז, ע"ב): "כל הפרשה כולה (כל הארורים) לא נאמרה אלא בנוסף ונואפת. ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה וגו' – בארור סגי ליה! אלא זה הבא על הערוה והוליד בן והלך לבין עובדי כוכבים ועבד עבודת כוכבים, ארורים אביו ואמו של זה שכן גרמו לו" [והוכיחו האחרונים שכוונת הגמ' אינה לאשת איש אלא למי שבא על פנויה בזנות (בן יהודה), או למי שמתנהגים בחוסר צניעות, כבני תשע מידות, שיוצאים מהם בנים גרועים שיעברו על הארורים (עיון יעקב)]. הרי שבגמ' לא מדובר על גויה, ואם כן יתכן שגם המשנת רבי אליעזר אינו מתכוון לגויה ממש, אלא לשפחה וכדו'.¹⁹ כתב המאירי (נדרים כ, ע"ב): "בני אמה – רצונו לומר בני שפחה כנענית אף לאחר שנתגייירה (!). מפני שמצויה בזנות", וכע"ז בפירוש הרא"ש, ובתוספות ישנים, וכן ברא"ם שהובא בשיטמ"ק (אך ראה ברי"צ שבשיטמ"ק).

ראיה נוספת: בהערה כאן הבאנו ראיה נוספת להצעתנו, ודחיה לראיה זו.²⁰

אות ג - ראיה נוספת מדברי המיוחס לראב"ע: בעזרא י, ג-ד, נאמר: "אנחנו מעלנו באלוהינו, ונושב נשים נכריות מעמי הארץ, ועתה יש מקוה לישראל על זאת. ועתה נכרות ברית לאלוהינו להוציא כל נשים והנולד מהם בעצת ה'..."

בנים שנולדו ליהודי מאשה גויה הם גויים, ולכן יש להוציאם. כך ביארו חז"ל והמפרשים.^{כז} לפי הצעתנו הכוונה היא שגיוון של הנשים לא היה אמיתי, ולכן האמהות נחשבות נכריות למרות הגיוון.

יתכן שיש מפרש אחד שבדבריו יש מקור להצעה שהעלנו: בפסוק נאמר "להוציא כל נשים והנולד מהם בעצת יי", ובפירוש המיוחס לראב"ע (שיש שסברו שהוא פירושו של ר"מ קמחי) נראה שפירש כך: הוצאת הנשים והבנים מותנית "בעצת יי", כלומר בהתייעצות עם גדולי הדור, שיחליטו אולי לקרב חלק מהנשים והילדים. זו לשונו: "בעצת ה' – לקרב אל קהל ה' או להרחיק".^{כד} מיד מוסיף המיוחס לראב"ע וכותב: "ולא מצאנו שהקריבו אחד מהם, ואולי הוציאום שלא היו גיורות כרות המואביה, וחז"ל אמרו 'בנו הוא לכל דבר חוץ מן הנולד מן השפחה ומן הכותית' והוציאו האמות והבנים". נראה לי שכוונתו לשאול מדוע לבסוף לא הוכנסו לעמ"י חלק מהנשים והילדים? הוא מסביר שכך היה משום שהתברר שאצל כל הנשים לא היה הגיוון אמיתי כגיוון של רות, ולכן דינם של נשים אלו כנשים גויות ובניהם נחשבים גויים (כפי שאמרו חז"ל "בנו הוא... חוץ מן הנולד... מן הכותית").^{כה}

אות ד - ראיה מכך שהמלחמה באותם ימים היתה נגד השומרונים: בסיום פרק זה (בסעיף ו) נצביע על כך שהמאבק בימי עזרא ונחמיה לא היה נגד גויים, אלא כנגד השומרונים שעברו גיוון בעייתי, וכנגד עמים ואנשים נוספים שניסו להתדמות לישראל, וכדו', ע"ש. מעתה, מתאים יהיה לומר שהנשים להן נישאו ישראל לא היו גויות אלא 'גיורות' וכדו' [נזכיר שלעיל (סעיף ב אות ד) הבאנו את דברי ספר הקבלה לראב"ד (שהובאו גם בספר יוחסין) מהם נראה שהנשים הנכריות היו שומרוניות].

אות ה - ראיה נוספת, מתחילת פרק יג בספר נחמיה: בנחמיה יג, א-ג, נאמר: "ביום ההוא נקרא בספר משה בְּאֲזְנֵי הָעָם, וְנִמְצָא כְּתוּב בּוֹ אֲשֶׁר לֹא יָבֹא עַמּוּנִי וּמוֹאָבִי בְּקֶהֱל הָאֱלֹהִים עַד-עוֹלָם. כִּי לֹא קִדְּמוּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּלֶחֶם וּבִמְיָם, וַיִּשְׁכְּרוּ עָלֵיו אֶת-בִּלְעָם לְקַלְלוֹ, וַיַּהַפְּדוּ אֱלֹהֵינוּ הַקֹּלֶלָה לְבִרְכָּה. וַיְהִי כִשְׁמָעָם אֶת-הַתּוֹרָה, וַיַּבְדִּילוּ כָל עָרֹב מִיִּשְׂרָאֵל".

ברור כי הפסוקים כאן מפנים אותנו אל הפסוקים בספר דברים: "לֹא יָבֹא פָצוּעַ דָּכָא וּכְרוּת שְׁפָכָה בְּקֶהֱל ה'". לא יבא מְמַזְרֵר בְּקֶהֱל ה', גַּם דּוֹר עֲשִׁירֵי לֹא יָבֹא לוֹ בְּקֶהֱל ה'. לא יבא עַמּוּנִי וּמוֹאָבִי בְּקֶהֱל ה', גַּם דּוֹר עֲשִׁירֵי לֹא יָבֹא לָהֶם בְּקֶהֱל ה' עַד עוֹלָם. עַל דָּבָר אֲשֶׁר לֹא קִדְּמוּ אֶתְכֶם בְּלֶחֶם וּבִמְיָם בְּדֶרֶךְ בְּצִאתְכֶם מִמִּצְרָיִם, וְאֲשֶׁר שָׁכַר עֲלֵיךְ אֶת בִּלְעָם בֶּן בְּעוֹר מִפְּתוֹר אֲרָם וַיְהִירֵם לְקַלְלָךְ. וְלֹא אָבָה ה' אֱלֹהֶיךָ לְשָׁמְעַם אֶל בִּלְעָם, וַיַּהַפְּדוּ ה' אֱלֹהֶיךָ לָךְ אֶת הַקֹּלֶלָה לְבִרְכָּה..." (דברים כג, ב-ו).

²⁰ על הפרשת הנשים הנכריות נאמר בעזרא י, יג: "והמלאכה לא ליום אחד". במכילתא דרשב"י (שמות לה, ב) למדו מלשון "מלאכה" הנזכרת כאן שקידושין וגטין נקראו "מלאכה" (ולכן אסור לעשותם בשבת). לענ"ד, אם הנשים הנכריות הן גויות הרי שלא היה בהן קידושין, וממילא לא היו כאן גירושין, ולכן מדברי המכילתא יש ראיה שמדובר היה בגיורות. ניתן לדחות ראיה זו, כפי שכתב בעלי תמר (ביצה פרק ה, הלכה ב, ד"ה כאן להלכה): "אף שגבי עזרא לא היו גירושין ממש, שהרי היו נושאים נשים נכריות, מ"מ ילמד מינה שההבדלה והפירוד נקראים מלאכה, וכל שכן גירושין ממש".

פצוע דכה וממזר יכולים להתגייר. האיסור כלפיהם אינו אלא על ביאה בקהל ה', דהיינו נישואין עם יהודיה. כך גם לגבי מואבי ועמוני: אין איסור לגייר מואבי או עמוני. האיסור הוא להתחתן עם גר מואבי או עמוני²¹.

מעתה נראה כי הפסוקים הנ"ל בנחמיה אינם עוסקים בנישואין עם **גויים מואבים ועמונים**, אלא בבעיה אחרת: היו עמונים ומואבים **שהתגיירו**, דבר שאין בו כל בעיה, אלא שלאחר גיורם היו יהודיות שעברו על האיסור שבתורה ונישאו להן [בהערה כאן הרחבנו יותר בביאור הפסוקים שם²²].

אם כן, בריש פרק יג בנחמיה מצאנו שישאל חטאו בנישואין בעייתיים עם גרים, ובכך יש **מעט** חיזוק להצעתנו המחודשת, לפיה ה"נשים הנכריות" הנזכרות בסוף פרק יג (ובעזרא פרק י) לא היו נכריות ממש אלא גיורות²³.

יש מקום להציע כאן ביאור מחודש:

מדוע נאמר "ויבדילו כל ערב מישראל", והלא ראוי היה לומר "ויבדילו על עמוני ומואבי מישראל"? יתכן לפרש שאין הכוונה כאן דוקא לגרים עמונים ומואבים, אלא הכוונה לגרים מכל האומות²⁴ [וראה כאן בהערה קושיא על פירוש זה]. ישראל התחתנו עם גויי הארץ שהתגיירו, משום שהניחו שאחר הגיור אין לגר כל קשר עם העם אליו הוא השתייך לפני הגיור. לפי סברתם, הגר הוא "כקטן שנולד", והוא פותח דף חדש לגמרי, והרי הוא כיהודי לכל דבר. אולם, כאשר ישראל שמעו שגם אחרי גיורם של המואבים והעמונים עדיין אסור ליהודי רגיל להתחתן איתם, כיון שהמידות המואביות עדיין נטועות בהם, אז הבינו ישראל שעליהם להתבדל מגויי הארץ שהתגיירו, שהרי יש להם עדיין קשר עם התרבות הנכרית ממנה הם יצאו. שו"ר שכעי"ז כתב ברנת יצחק (לרב אברהם יצחק סורוצקין שליט"א, על נחמיה יג, ג, בפירושו השני²⁵, וראה בספר אהל דוד, לרב דוד קאהן, ח"ב, עמ' קלב).

²¹ יש בזה "מעט חיזוק" ותו לא, אך אין מכאן שום ראיה, שהרי אין שום הכרח לומר שהחטא הנזכר בתחילת פרק יג בנחמיה קשור לחטא הנזכר בסוף אותו הפרק, ובנוסף אין הכרח לקשר בין נישואין למואבים ועמונים זכרים לבין חטא הנשים הנכריות.

²² רוב המפרשים ביארו ש"ויבדילו כל ערב מישראל" כוונתו **לגרים עמונים ומואבים** שבאו בקהל והתערבו בישראל (רלב"ג

מלבי"ם ומצודת דוד, וכ"כ בראב"ע דברים כג, ב, אך בפירוש מקור חיים לר"ש צרצה על הראב"ע דף קכ טור ד, שם רצה לפרש אחרת בדבריו, שכוונתו לגרים מז' עממים, וראה מה שהקשה עליו בפירוש באר יצחק לר"י שרים אות מב דף קמג ע"ב). בפירוש המיוחס לרש"י פירש "כל ערב - כל תערובת עכו"ם", וכמה ספרים כתבו שכוונתו לפרש אחרת מכל שאר המפרשים, ולדעתו "כל ערב" הם **גויים מכל האומות** שהתערבו בישראל [לענ"ד אין הכרח לפרש כך בדבריו, ויתכן שכוונתו לגרים מעמון ומואב, כדעת שאר המפרשים]. אנו הצענו כאן ביאור המשלב בין שני הפירושים, ולפיו הכוונה **לגרים מכל**

האומות שבאו בקהל והתערבו בישראל. בפירושו זה יש קושי, שהרי פסוקים אלו מתארים את המצב בשנת 32 למלך, ובהמשך פרק יג בנחמיה יש תיאור, שנראה שאף הוא מתאר את המצב באותה השנה, ושם נאמר שנחמיה מצא שהיהודים הושיבו אשדודיות ועמוניות וכו', ונחמיה הכה אותם וקיללם, ולפי פירושו צ"ע מה ההבדל בין שני המקרים הללו שאירעו באותו הזמן?! (שו"ר שכעי"ז כתב בכוזרי שני-מטה דן, ויכוח ראשון, אות כד, שכתב שאין לומר שבריש הפרק הבדילו גם נשים עמוניות, ולא רק גברים עמונים, שהרי זה לא יתכן, שהרי לפי"ז לא מובן מה נתחדש בסיום הפרק) ניתן לתרץ זאת לפי פירושו המחודש של הרי"ד, שמסביר שהאירועים בתחילת פרק יג אירעו בשנת 20 למלך, ולא בשנת 32 למלך.

²³ ברנת יצחק לרב סורוצקין עזרא ט, ב, נראה שפירש שהנשים הנכריות הנזכרות שם הן גויות ממש. אולם, למרות זאת נראה שהרב סורוצקין סבר שהיו שם גם גיורות, שהרי ברנת יצחק שהזכרנו כאן בגוף הפרק (נחמיה יג, ג, בפירושו השני), וגם ברנת יצחק עזרא י, מד, פירש שהפסוקים שם עוסקים בנכריות שהתגיירו. נבאר את דבריו שם: ברנת יצחק עזרא י, מד, כתב

אות ו – ראיות לזה מדברי הרס"ג הרמב"ם והרב קאפח: שו"ר שזכיתי לכוון בהצעת לידברי הג"ר יוסף קאפח, שכתב שהנשים הנכריות הנזכרות בספר נחמיה הן גירות, והביא לזה ראיה מההשוואה לשלמה המלך (כמו שהבאנו לעיל סעיף ב, אות א).

הרב קאפח מביא ראיה נוספת לדבריו: בפסוק נאמר "ראיתי את היהודים הושיבו נשים אשדודיות עמוניות מואביות, ובניהם חצי מדברים אשדודית, ואינם מכירים לדבר יהודית וכלשון עם ועם" (נחמיה יג, כג). לפי ההבנה המקובלת הגורסת שמדובר בנשים גויות פסוק זה מדבר על ילדים גויים, והוא בא ללמד על מצבם הרוחני המקולקל של הילדים או של אמותיהם הגויות. אולם מדברי הרס"ג עולה שפסוק זה עוסק בענין אחר, ומדובר בילדים יהודים: "כי הראשונים לא הרשו לעצמם להזניח ידיעת לשון הקודש, והיו רואים בכך עבירה, כמאמר נחמיה 'ובניהם חצי מדבר אשדודית'..." (רס"ג ויקרא י, א²⁴, ומצאתי שכע"ז הביא ר' משה אבן עזרא²⁴).

על כך כתב הרב קאפח: "כי דייקת בה שפיר תמצא שצדק רס"ג שאין פרשה זו מדברת כלל בנשיאת נשים נכריות בגוינות, כי לא יתכן שיניח נחמיה טעם האיסור החמור המפורש בתורה שהוא 'ולא תתחתן בם' ויפנה לטעם צדדי שהוא שיבוש לשון הקדש. לפיכך ברור כי הנשים הללו... גירות הן, ואין בהם שום איסור של 'ולא תתחתן בם'... ולפיכך לא יפלא שנחמיה לא הזכיר בקפידתו אסור החיתון כלל, וכל קצפו היה רק על שיבוש הלשון ואי ידיעתו על בוריו".

הרב קאפח מביא שכך עולה גם מדברי הרמב"ם (הלי תפילה א, ד²⁵): "כיון שגלו ישראל בימי נבוכדנצר הרשע נתערבו בפרס ויון ושאר האומות, ונולדו להם בנים בארצות הגוים, ואותם הבנים נתבלבלה שפתם, והיתה שפת כל אחד ואחד מעורבת מלשונות הרבה, וכיון שהיה מדבר אינו יכול לדבר כל צרכו בלשון אחת אלא בשיבוש, שנאמר 'ובניהם חצי מדבר אשדודית ואינם

שמה שנאמר שם שהפרישו את הבנים של הנשים, יש לומר שמדובר בנשים מז' עממין שהתגיירו, ולדעת ראשונים רבים גם אחרי הגיור ז' עממין אסורים (ושלא כשיטת הרמב"ם שנקט שאין איסור בז' עממין אחרי הגיור) וכמה ראשונים ביבמות דף עט סברו שאף בניהם אסורים (ודלא כשיטת הרמב"ם והרשב"א שכתבו שרק הם אסורים אך בניהם מותרים), ולפי"ז מבואר מדוע הפרישו את הבנים. עוד הוסיף שלפי שיטת הראשונים שנקטו שבניהם של ז' עממין מותרים (הרמב"ם והרשב"א), ממילא אין לומר כפירוש הנ"ל, ולכן לשיטתם צ"ל שהנשים הנכריות היו גר תושב, שבוה לדעת המנחת חינוך מצוה תכז יש איסור 'לא תתחתן', ולדעת הגרי"ז מבריסק אין בו איסור לא תתחתן ולדעתו צ"ל שלאחר הנישואין הנשים חזרו בהן ממה שהם קיבלו על עצמן לנהוג כגר תושב ולכן הן נחשבות כגויות. יש להבין מדוע הרב סורוצקין לא ביאר כפשוטו, שמדובר על גויות ממש? נראה לי להסביר כך: בעזרא פרק י' יש רשימה של נושאי הנשים הנכריות, ובסופה נאמר בפס' מד: "כל אלה נשאו נשים נכריות, ויש מהם נשים וישומו בנים", וצ"ע מדוע לא נאמר "ויש מהם אשר שמו בנים"? נראה שהרנת יצחק הבין שמדובר על שני סוגי נשים, דהיינו שבנוסף לנשים הנכריות היה עוד סוג של נשים שהם נשאו ורק אצל נשים אלו היתה בעיה עם הבנים. ²⁴ דברי רס"ג בפירוש לויקרא נדפסו בספר פירושי רבנו סעדיה גאון עה"ת מהד' מה"ק, ומצאתי שכך כתב הרס"ג גם בפירושו לשיר השירים ו, ט: "וזכר... מקצת מעשיהם הרעים, ושנשאו נשים נכריות, ולא היו יודעים לדבר בלשון הקודש, שנאמר 'ובניהם חצי מדבר אשדודית'..." מצאתי שכע"ז כתב רבי משה אבן עזרא (שירת ישראל, השאלה הרביעית, עמ' נט): "דע לך שבני הגולה ששבו מבבל דיברו סורסית וארמית, ונחמיה גער בהם בשביל זה, כמו שכתוב 'ובניהם חצי מדבר אשדודית'...", ואחר כך כתב "כל הדברים הללו לקוחים מאת רבנו סעדיה גאון ז"ל בספרו על הדינים השמיעים". ²⁵ דברי הרמב"ם הובאו בספר הבתים (שערי תפילה, שער ראשון), ובאבודרהם (תיקון התפילות, ריש השער השני) ובמאירי (חבור התשובה, משיב נפש, מאמר ב, פרק יב, וכך לשונו: "ואחר שגלו גלות בבל ונתערבו באומות ונתבלבלה שפתם, כמו שאמר 'ובניהם חצי מדבר אשדודית'... כיון שראה עזרא ובית דינו כך תיקנו להם נוסח תפילה סדורה, והם שמונה עשרה").

מכירים לדבר יהודית וכלשון עם ועם', ומפני זה כשהיה אחד מהם מתפלל תקצר לשונו לשאול חפציו או להגיד שבח הקב"ה בלשון הקודש, עד שיערב עמה לשונות אחרות. וכיון שראה עזרא ובית דינו כך, עמדו ותיקנו להם שמונה עשרה ברכות". הרי שלפי הרמב"ם מדובר בילדים יהודים.

[דברי הרב קאפח אמורים רק לגבי הנשים הנזכרות בספר נחמיה, אולם לדעתו הנשים הנזכרות בספר עזרא היו גויות ממש. הבאנו כאן בהערה את לשון הרב קאפח²⁶, והסברנו מה הטעם להבנתו זו, ומדוע לענ"ד מדברי הרמב"ם הנ"ל נראה שגם הנשים הנזכרות בספר עזרא היו גויות²⁷].

²⁶ זו לשון הרב קאפח (במאמרו שבסיני, כרך ע, עמ' קצח, ומשם לקובץ מאמריו 'כתבים' ח"א עמ' 60): "הגאון רבנו סעדיה זצ"ל... בפירושו לויקרא (י, א)... כותב 'כי הראשונים לא הרשו לעצמם להזניח ידיעת לשון הקודש, והיו רואים בכך עבירה, כמאמר נחמיה (יג, כד) 'ובניהם חצי מדבר אשדודית'..." הרי ברור כי רס"ג מפרש דברי נחמיה על הזנחת ידיעת לשון עברית. ולכאורה היה נראה שכל קצפו של נחמיה הוא על נשיאת נשים נכריות בגויות, שכך משמע פשטי הכתובים וכך הבינו כל המפרשים. ברם, כי דייקת בה שפיר תמצא שצדק רס"ג שאין פרשה זו מדברת כלל בנשיאת נשים נכריות בגויות, כי לא יתכן שיניח נחמיה טעם האיסור החמור המפורש בתורה שהוא 'ולא תתחתן במ' ויפנה לטעם צדדי שהוא שיבוש לשון הקדש. לפיכך ברור כי הנשים הללו האמורות בפרשה זו 'גם בימים ההמה ראיתי את היהודים הושיבו נשים אשדודיות עמוניות מואביות' גויות הן, ואין בהם שום אסור של 'ולא תתחתן במ'... ולפיכך לא יפלא שנחמיה לא הזכיר בקפידתו אסור החיתון כלל, וכל קצפו היה רק על שיבוש הלשון ואי ידיעתו על בוריו. וראיה להבנתו של רס"ג הוא המשך הפרשה "הלוא על אלה חטא שלמה מלך ישראל" (נחמיה יג, כו) והרי מקובל במסורת ישראל כי שלמה לא נשא נשים נכריות בגויות אלא בגרות, כמו שכתב הרמב"ם בהלכות אסורי ביאה... ואם נבאר פרשה זו האמורה בנחמיה כפשוטה לכאורה, שמדובר בנשים נכריות בגויות, תהא זו סתירה למסורת המקובלת באומה וכפי שבאה לידי ביטוי בהבהרתו הנ"ל של הרמב"ם... נוסף על התימה היא הנחמיה איסור לאו מפורש בתורה וניטפל לשיבוש הלשון. לפיכך נראה ברור כי מסורת חז"ל בהבנת פרשה זו, כפי שנמסר לנו על ידי רס"ג, שאין המדובר כאן בנשים נכריות בגויות, כי הגויות כבר נתעסק בהו עזרא ובזמנו הוציאו את הנשים הגויות והקריבו את אשמן כמבואר בעזרא פרק י, וכאן בנחמיה מדובר בנשים שנתגיירו על פי ההלכה. גם מלשון הרמב"ם בהלכות תפלה (פרק א, הלכה ד) נראה כי מגרעת הבנים הללו היא רק שאינם יכולים לדבר יהודית כתקנה, ולא שהם גויים, וזה לשונו: "כיון שגלו ישראל בימי נבוכדנצר הרשע נתערבו בפרס ויון ושאר האומות, ונולדו להם בנים בארצות הגוים, ואותם הבנים נתבלבלה שפתם, והיתה שפת כל אחד ואחד מעורבת מלשונות הרבה, וכיון שהיה מדבר אינו יכול לדבר כל צרכו בלשון אחת אלא בשיבוש, שנאמר 'ובניהם חצי מדבר אשדודית ואינם מכירים לדבר יהודית'..." (ע"כ דברי הרמב"ם). ואילו היו הבנים הללו גויים מחמת היותם בני גויות, כלום איכפת לנו היאך הם מדברים ומה הם מדברים?!...", עד כאן דברי הרב קאפח.

²⁷ **חילוקו של הגר"י קאפח בין הנשים בעזרא לנשים בנחמיה:** הרב קאפח כתב על הנשים הנזכרות בנחמיה "שאינן המדובר כאן בנשים נכריות בגויות, כי הגויות כבר נתעסק בהו עזרא ובזמנו הוציאו את הנשים הגויות והקריבו את אשמן כמבואר בעזרא פרק י". כלומר, הרב קאפח תמה מדוע נחמיה הוזקק לטפל בנושא זה, והרי כבר עזרא הרחיק את הנשים? משום כך מציע הרב קאפח שעזרא הרחיק גויות, ולא גויות, ואילו נחמיה מזה על נישואין עם גויות [אמנם לענ"ד ניתן לתרץ שאלה זו בדרך פשוטה: מכיון שעברו כ-25 שנה בין פעולתו של עזרא לפעולתו של נחמיה, הרי שהמצב שב לקלוקולן]. חילוקו מתרץ שאלה נוספת [אותה לא הזכיר הרב קאפח]: נחמיה מוחה בישראל שלא ישאו נכריות, וצ"ע מדוע בנוסף לכך לא משכנע נחמיה את ישראל להיפרד מנשותיהם הנכריות, כפי שעשה עזרא? לפי דברי הרב קאפח הדבר מובן, שהרי עזרא הפריש משום שהיה מדובר בגויות, ולעומתו נחמיה עוסק בגויות שאין הכרח להיפרד מהן [לענ"ד ניתן לתרץ בכמה דרכים אחרות: האחת - עזרא הפריש את הנשים משום שמדובר היה בימיו בתופעה רחבה, והיה צריך לעשות סייג ולהפעיל יד תקיפה. אך בימי נחמיה התופעה רק התחילה להתפשט, ולכן לא היה צורך לעשות סייג ולהפריש. השניה - הפרשת נשים היא דבר קשה מאוד לביצוע, ולכן רק בתקופת ההתלהבות שהיתה מיד עם עליית עזרא רק אז היה מקום לצפות שהעם יעמוד בדרישה קשה שכזאת. שלישית - לפי הדעות שעזרא הצליח להפריד רק מקצת מהנשים הנכריות, כשיטת הדעת מקרא המובאת להלן בפרק ד', הרי

אמנם לענ"ד, על ראיית הרב קאפח מדברי הרס"ג והרמב"ם, ניתן להשיב באופן הבא: הרס"ג והרמב"ם הבינו שמדובר בנשים גויות, כהבנה המקובלת, ולכן הם תמחו מדוע נחמיה אומר "ובניהם חצי מדברים אשדודית"!! משום כך הבינו הרס"ג והרמב"ם ש"בניהם" המדברים אשדודית אינם בני ה"אשדודיות" הנזכרות שם, אלא בני ה"יהודים" הנזכרים בתחילת הפסוק, דהיינו בניהם מהאשה היהודיה [שאותה נשאו עוד לפני שנשאו את הגויה]. הנשים הנכריות השפיעו על האוירה בבית עד כדי כך שבניו של היהודי מאשתו היהודיה אף הם דיברו אשדודית.²⁸

שמוכן מדוע נחמיה כלל לא מנסה לצעוד בדרך דומה, שהרי כבר הוכח שהעם אינו מצליח לעמוד בדרישה זו. רביעית – יש להעיר שההנחה שנחמיה לא הפריש נשים אינה פשוטה כל כך, שהרי אע"פ שבנחמיה יג, כג-כח, משמע שנחמיה לא הפריש את הנכריות, וראה נחמיה י, לא, מכל מקום בנחמיה ט, ב, מובא שישראל נבדלו מבני נכר (ולדעת הר"ד נחמיה ז, עג, והרלב"ג נחמיה ז, ד, ורמב"ן ויקרא כו, מג, ודעת מקרא, מדובר שם על אירוע שהתרחש בימי נחמיה, ודלא כמיוחס לרש"י נחמיה ז, ה, ומשמחי לב למלאך רפאל, שפירשו שאירוע זה התרחש בימי זרובבל). גם מהפסוק בנחמיה יג, ל, ניתן להבין שנחמיה הפריש את הנשים, אף שאין הכרח לפרש כך את הפסוק. ראה גם נחמיה יג, ג]. **קושיא על חילוקו של הרב קאפח:** כאמור, הרב קאפח חילק בין עזרא שהרחיק גויות, לבין נחמיה שמחה על הנישואין עם גיורות. הראתי לעיל שלכאורה אין הכרח לחלק כך, ובנוסף אציע כאן קושיא על חילוקו: הרי הרמב"ם בהלכות תפילה, שממנו הביא הרב קאפח ראיה לדבריו, הסביר שנוסח התפילה תוקן בגלל ילדי ישראל שדיברו אשדודית: "כיון שגלו ישראל בימי נבוכדנצר הרשע נתערבו בפרס ויוון ושאר האומות, ונולדו להם בנים בארצות הגויים, ואותם הבנים נתבלבלה שפתם". מלשון הרמב"ם נראה שבעיה זו התרחשה לאורך תקופה ארוכה בגלות. הדבר גם מסתבר, שהרי עזרא ובית דינו לא היו מתקנים נוסח תפילה רק בגלל בעיה נקודתית, במשך שנים מועטות. אם נניח [כהצעתנו] שהנשים הנכריות בימי עזרא היו גיורות, הרי יוצא שבעיית הילדים הללו נמשכה מאז עליית עזרא, בשנת 7 למלך, ועד סוף ימי נחמיה, בשנת 32 למלך. להלן (פרק ד סעיף ד) נביא שלדעת רבים בעיה זו התרחשה כבר בבבל, עוד לפני עליית עזרא, ולפי"ז עזרא טיפל בבעיה שנמשכה לאורך שנים, ולפי"ז מובנים דברי הרמב"ם. לעומת זאת, לפי הצעתו של הרב קאפח אין כל ראיה לכך שהפסוקים המדברים על הבנים המדברים אשדודית עוסקים בבעיה כללית. לדעת הרב קאפח יתכן שהפסוקים הללו מדברים רק על ימי נחמיה, ואם כן כיצד מביא מהם הרמב"ם ראיה לכך שבאותו הדור היתה בעיה כללית שכזאת? וצ"ע. [אע"פ, שר' משה אבן תיבון הבין שבעיית השפה המשובשת היתה עוד לפני עליית עזרא, שהרי זו לשונו: "עזרא ובית דינו, בעוד היותו בבבל עם הגולה (!), בראותו כי נשתכחה התורה מישראל, כאמרו 'וימצא כתוב...' (נחמיה יג, א) 'ובניהם חצי מדבר אשדודית' (שם כד), ועת לעשות לה', תקן להם תפילות כנגד תמידין... ולעשות בית הכנסת לכל עיר ועיר שיש שם עשרה, ולהתפלל לשם בכל יום ערב ובוקר וצהריים... " (ספר 'פיאה', פרק כט, בתוך 'כתבי רבי משה אבן תיבון'). כך גם בר"י אברבנאל (בראשית יא, ו, ד"ה ואמנם אמרו): "...שבגלות יהודה שמה, בזמן חמישים שנה שישבו בבבל עד שהרשה אותם כורש לשוב ולבנות ירושלים, נשתכח מהם רוב תורתם ולשונם, כמו שאמר 'ובניהם חצי מדבר אשדודית'... וזה בלא ספק טבעה של בבל סבבו... שהמקום גרם, עד שאמר רב יוסף (סנהדרין קט, ע"א) 'בבל... סימן רע לתורה', כי שם בבל ה' שפת כל הארץ..."].

²⁸ נעיר כי האיסור לקחת גויה נזכר בדברים ז, ד, ושם נאמר: "בתך לא תתן לבנו ובתו לא תקח לבנך, כי יסיר את בנך מאחרי". חז"ל ורבים מהמפרשים ביארו ש"כי יסיר את בנך מאחרי" אין הכוונה לבנו של היהודי אלא לנכד שיוולד מנישואין אלו, מהבת היהודיה, שהוא קרוי "בנך" כי הוא יהודי (ובני בנים הרי הם כבנים), ואביו הגוי יסיר אותו מהתורה. על הנכד שאביו יהודי ואמו גויה לא אמרה התורה כלום, כי איננו "בנך", כי מכיון שאמו גויה הרי הוא גוי (יבמות כג ע"א, וכן קידושין סח ע"ב, ע"פ פירוש רש"י, וכן פירשו ראב"ע ורלב"ג ועוד מפרשים על הפסוק בדברים, ושם בתוס' וגם בנזר הקדש הביאו עוד ביאורים לדרשה זו). לפי ההבנה שהצענו בפירוש הפסוק בנחמיה, יוצא שגם כאשר מדובר על אשה גויה [וממילא בניה גויים, ואין בהם בעיה של 'כי יסיר'] גם אז יש חשש שהיא תסיר את בניה החורגים שהם יהודים. בפסוק בדברים הטעם "כי יסיר" הוצמד ל"בתו לא תקח לבנך" למרות שלפי דברי חז"ל ה"ל טעם זה שייך דוקא למשפט הקודם "בתך לא תתן לבנו"? ולפי דברינו יתכן לתרץ שהפסוק רומז שגם כאשר יהודי לוקח גויה גם אז יש בעיה של 'כי יסיר' (ומ"מ אין זה פשוטו של

אות ז – עוד ראייה מדברי הרמב"ם: לענ"ד יש מקום להביא ראייה נוספת מלשון הרמב"ם הנ"ל (תפילה א, ד): "כיון שגלו ישראל בימי נבוכדנצר הרשע נתערבו בפרס ויון ושאר האומות, ונולדו להם בנים בארצות הגויים, ואותם הבנים נתבלבלה שפתם". הרמב"ם כתב "בארצות הגויים" (וציטט את דבריו בספר הבתים, שערי תפילה, שער ראשון, וכע"ז באבודרהם, תיקון התפילות, ריש השער השני, אולם במאירי, חבור התשובה, משיב נפש, מאמר ב, פרק יב, לא הביא לשון זו), ומכך נראה יותר שאין כוונתו לנישואין עם גויות, אלא כוונתו שמקום המגורים היה בין הגויים, ומשום שהבנים נולדו "בארצות הגויים", לכן הם דיברו בלשונות הגויים, אע"פ שאמם ואביהם היו יהודים.

אות ח – נזר הקדש כתב כעין הצעתנו, והביא לזה ראייה: אחר כתיבת פרק זה, מצאתי כי בפירוש נזר הקדוש (על המדרש רבה, בראשית יח, ה, לר' אברהם יחיאל מיכל ב"ר עזריאל מגלוגא, נפטר בשנת ה'ת"צ, וגדולי דורו שיבחו מאוד את הספר, וגדולי הדור אחריו ציטטו ממנו בהערכה מרובה) הביא את דברי הנביא מלאכי, שמחה בנושאי הנשים הנכריות בגלל שהם בגדו באשת נעוריהם, והקשה נזר הקדוש מדוע לא מחה בהם מלאכי על כך שנשאו גויות?! מכך הסיק נזר הקדוש ש"הרבה מהם נשאו נשים נכריות, וגיירום, דדיניניהו כבנות ישראל וליכא פגם ברית קודש" [אולם היו אחרים שלא גיירו את הנשים, וכע"ז הבאנו לעיל (סוף אות ו) בשם הרא"י סורצקין]. לשונו מובאת בהערה כאן, ובסופה הבאנו הצעות נוספות לפתרון שאלתו^{כט}.

אות ט – הרב שטרנבוך כתב כהצעתנו, והביא לזה ראייה: אחר כתיבת הדברים מצאתי שזכיתי לכוון להצעתו של הגר"מ שטרנבוך שכתב (תשובות והנהגות, ח"ב, סי' תרצא): "והאמת שאלולא דמסתפינא אמינא, שהני נשים נכריות בימי עזרא לא היו נכריות ממש בלי גירות, רק לקחו מבנות הארץ והטבילו וגיירו אותם בהדיוטות, רק הגירות לא חל, שהיו דבוקים בעבודה זרה ומעולם לא קיבלו עליהן באמת המצוות".

הרב שטרנבוך מוסיף שלפי הצעתו תתורץ קושיא בפשטי הכתובים: "וזה הסיבה דאפילו לאחר שגמרו והחליטו לגרש הנשים הנכריות, מבואר בקרא (עזרא י, טז-יז) שהושיבו ראשי האבות לדרוש בדבר, וישבו ביום אחד לחודש העשירי וגמרו באחד לחודש הראשון, עי"ש. ולכאורה קשה מה להם לדרוש ולחקור כל כך?! הלוא בפשיטות עליהם להכריז בכל בית ישראל דמי שיש לו אשה נכרית שלא נתגיירה אסורה אפילו ליום אחד, שיש בזה ח"ו איסור כרת דחיתון בנכרית! ועל כן נראה דבאמת נתגיירו, אבל הרבה לא שמרו מעולם תנאי הגירות, ולכן הזקנים ישבו בבית דין והורו מי צריך להפריש הנכרית ומי לא, ואתי שפיר, ומיהו דבר זה צ"ב (=צריך בדיקה/בירור)". ראייתו זו הובאה גם בדעת סופרים [המובא להלן אות יב] שציין שקדם לו בזה הדורות ראשונים [המובא להלן אות יב].

אות י – היערות דבש כתב כהצעתנו: שוב מצאתי כעת שככל הנראה כיוונתי בהצעתי לדברי אחד מגדולי האחרונים.

מקרא, שהרי לא נאמר 'כי תסיר' בלשון נקבה). והשווה שמות לד, טו: "פן תכרות ברית ליושב הארץ... ולקחת מבנותיו לבניך, וזנו בנותיו אחרי אלוהיהן והזנו את בניך אחרי אלוהיהן" [ובפשטו "בניך" שייזנו אחרי אלוהיהן אינם הנכדים אלא הם הבנים שנישאו לגויה, וכן פירש ר"י אברבנאל, וכן תויו"ט יבמות ב, ה, וכן יפה ענף על קה"ר ז, כג, ו, ד"ה ואכתי איכא], ולפי דברינו ניתן לפרש: כלותיך הגויות יגרמו לנכדיך היהודים שנולדו מאשה אחרת, יהודיה [והם נקראים 'בניך', שכני בנים הם כבנים] "לזנות אחרי אלוהיהן".

בגמ' נאמר: "ראויים להיות ישראל לעשות להם נס בימי עזרא... אלא שגרם החטא" (ברכות ד, ע"א). רש"י שם פירש: "שגרם החטא - שנשאו נשים נכריות", וכתב ר' יהונתן אייבשיץ: "פירש רש"י שנשאו נשים נכריות. היינו כי למראית עין נתגיירו, אבל לא היו גיורות שלימות רק לשם אישות" (יערות דבש, ח"ב, דרוש יג).

אות יא – דברי הרב בירדוגו: שו"ר שבמשמחי לב למלאך רפאל (בירדוגו, על עזרא ט, יד) הציע בתחילה שהנשים הנזכרות שם בפרק הן גיורות. אח"כ הוא דוחה את הפירוש הזה, שהרי לפי"ז מובן מדוע היה צריך להפריש את הכנעניות וכו', שהרי גם לאחר גיורן הן אסורות לבוא בקהל, אולם לא מובן מדוע הפרישו את העמוניות והמואביות שבהן, והרי בהן אין איסור נישואין לאחר הגיור?! [נעוד הקשה שהרמב"ם פסק שז' עממין מותרות אחרי שהתגיירו, ואם כן לפי דעתו אין ההסבר הנ"ל אפשרי. עוד קושיא על הצעה זו מובאת בדעת מקרא שם]. עוד כתב בעזרא י, ג, שאם הנשים התגיירו לא מובן מדוע הרחיקו את בניהן. לכן דחה את הפירוש הזה וכתב פירוש אחר. הרי שהציע בתחילה שמדובר בגיורות, ולא סבר שהמושג "נשים נכריות" אינו יכול להתפרש כך (אמנם, הוא דיבר בגיורות מז' עממין, אליבא דמי שסבר שיש איסור לשאתן לאחר גיורן, וממילא יש מקום לומר שלכן שם 'נכריות' שייך בהן).

אות יב – פירוש דעת סופרים כתב כהצעתנו, והביא לזה כמה ראיות, וכע"ז כתב בדורות ראשונים: שוב מצאתי פנינים ומרגליות בפירוש הנפלא 'דעת סופרים' על התנ"ך, שם כתב על ענין זה בכמה מקומות. הוא כותב שהנשים הנכריות עברו "גיור כל שהוא", ולכן ישראל ואף יהושע הכהן הגדול סברו שמותר להינשא להן. לוקחי הנשים הנכריות "סבורים היו כי הנשים ישתלבו במשפחות ויקבלו עול מצוות בשלמות". אמנם הגיור היה בעייתי, ו"אין לבטוח בגרות כזאת". גיורן היה לשם נישואין או לשם פילגשות. "כנראה לא היה ממשות בגירותם בתנאים שנמצאו בהם, או שבגלל הרשעות הרבה שהיתה בעמים אלו היה חשש לגירותם אף אם בתחילה נתגיירו בלב שלם, כי בגלל התנאים הקשים של עם ישראל מיהרו לחזור לסורן". עזרא לא הרחיק את הנשים באופן גורף, אלא בדק כל מקרה לגופו, משום ש"היו מקרים בהם היתה גירות מוצדקת". נחמיה כלל לא הרחיק את הנשים משום שהגיורות שבימיו "בדיעבד היה להם דין נשים יהודיות שאי אפשר להשליכם חזרה לבין הגויים".

נציין את הראיות המובאות בדעת סופרים, או מובלעות בדבריו: 1 – יהושע לא מחה בבניו, ומלשון הפסוק (זכריה ג, ד) משמע שחטאו היה במזיד. מכך יש להסיק שיהושע סבר שהמעשה שלהם מותר לפי ההלכה (לענ"ד צ"ל לפי"ז שיהושע סבר כשיטות שאיסור גיורת לכהן הוא מדרבנן, ובתקופתם עדיין לא נאסר. על השיטות השונות בזה עמדנו בהערה הסופית לעיל סעיף ב, סוף אות ט). 2 – אף השרים והסגנים חטאו בזה, ולא זו בלבד אלא שהם היו הראשונים שחטאו בכך (עזרא ט, ב). הדבר מובן אם נאמר שסברו שיש היתר בדבר (לעיל סעיף ב, אות ט, הצענו פתרון נוסף לשאלה זו). 3 – אילו כל נושאי הנכריות היו גברים שלקחו לעצמם נשים, הרי אז היה ניתן לחשוב שהתאווה הגופנית התגברה עליהם, ולכן הם נפלו ברשת היצר. אולם, הרי מצאנו שעזרא מזהיר את העם שלא ישיאו לבניהם נכריות (עזרא ט, יב), ואם מדובר היה בגויות הרי ודאי שההורים לא היו משיאים גויה לבניהם. מכאן שההורים חשבו שאין איסור בנישואין אלו. 4 – הרחקת הנשים היתה "בעצת יי" (עזרא י, ג), דהיינו שהיה צריך להתייעץ ולבדוק כל מקרה לגופו, ואם מדובר בגויות ממש אין צורך בכך. אולם אם מדובר בגיורות, הרי שהדבר נצרך כדי לבדוק באלו מקרים הגירות מוצדקת (וראה כע"ז לעיל אות ג בשם הפירוש המיוחס לראב"ע). 5 – הרחקת הנשים ארכה זמן (עזרא י, ג), שהרי צריך היה לבדוק

מי אינו צריך להרחיק את האשה (ראיה זו הובאה גם בדברי הרב שטרנבוך שהובאו לעיל אות ט). 6 – המילים "עמוניות מואביות" (נחמיה יג, כג) לא מנוקדות, ורמוז בכך שעברו גירות כל שהיא. 7 – לא נזכר שנחמיה דרש מהם שיוציאו את הנשים (נחמיה יג, כה), כנראה משום שבדיעבד היה להם דין נשים יהודיות שאי אפשר להשליכם חזרה לבין הגויים. 8 – הדעת סופרים מביא את הראיה שהבאנו לעיל (אות א) מדברי חז"ל על בני יהושע שנשאו נשים שאינן הגונות לכהונה. 9 – הוא מביא גם את הראיה שהבאנו לעיל (אות ב) מאשם שפחה חרופה.

בהערה כאן הבאנו את דבריו הדעת סופרים בשלימותם.⁷

הדעת סופרים ציין שכך כבר כתב ר"א הלוי בספרו דורות ראשונים. נצטט לפיכך את דברי הדורות ראשונים (פרק כג – הנשיאות והבית דין הגדול, בתוך כרך ב, עמ' 658): "רבים מהם (מנושאי הנשים) לא עברו איסור להדיא, כי אם שהגירות לא היה כראוי". הדורות ראשונים שואל (שם עמ' 660): כאשר נקהלו כל העם אל עזרא הם הסכימו לפתור את בעיית הנשים הנכריות, אך אמרו שמלאכת הבדלת הנשים תארך זמן רב (עזרא י, יב-יד). אם מדובר בגויות, די היה להם להכריז כי מיד ישובו לביתם ויבדילו את הנשים! מדוע הם כותבים שפתרון הבעיה יהיה בעזרת "זקני עיר ועיר ושופטיה" (שם)? מכאן מסיק הדורות ראשונים כך: "היתה חקירה ודרישה על כל אחת ואחת מהנשים האלה, אם נתגיירו או שנשארו בגויות, וכן לחקור על הבנים אם נתגיירה אמם או לא, והאם נולדו בגויות או אחר זה בגירות, וכל זה היה צריך דרישה וחקירה בכל אחת ואחת לעצמה [וגם כן הנה נחשבו בזה גם מצריות, ובזה גם לבד מגירות צריך דרישה וחקירה אם היא מצרית ראשונה ושניה או דור שלישי]... נראה באמת כי אחרי הדרישה והחקירה לא נמצאו רבים אשר עברו להדיא כמו שנפרטו שם בשמותם". [נעיר כי לפי דבריו נראה שחלק מהנשים מעולם לא התגיירו, וכמו כן נראה שחלק מהגויות התבררו לבסוף כגויות. כך היה אצל בני יהושע, שהרי הם נזכרים בתוך רשימת המורחקים שנזכרת בעזרא סוף פרק י].

אות יג – בספר משבצות זהב כתב כהצעתנו, וכך כנראה סבר הרשמן, וכן הביא הרב יואל שורץ: שו"ר שבספר משבצות זהב (לרב שפטיל וייס שליט"א, על עזרא ט, ב) הציע בקיצור רב שאולי היהודים גיירו את הנשים [ולא הסביר, ולא הביא ראיה]. יתכן שכך גם סבר הרב צבי הרשמן זצ"ל.²⁹ כך הביא גם הרב יואל שורץ.³⁰

אות יד – דברי חובות הלבבות מבוארים לפי הצעתנו: בחובות הלבבות הביא חמישה סימנים למידת הכניעה (שער הכניעה, סוף פרק ז, והסב את תשומת הלב לדבריו ר' שמואל הכהן במאמרו בסיני עג, ג-ד, עמ' קס),

²⁹ בספר מקרא קודש (לרב צבי הרשמן, אב"ד ליפחוביץ, דף ו, א) שאל מדוע בעזרא פרק ט' אסרו עמוניות ומואביות ולא סמכו על הדרש 'עמוני ולא עמונית?' והשיב שהוא בגלל שסומכים על דרש זה רק כאשר אותה גיורת "לא עשתה מעשה עמה" [כגון רות שעשתה חסד עם נעמי וזה ההיפך ממעשה המואבים שהיו כפויי טובה ואכזרים כלפי עמ"י]. מדבריו הללו עולה שבספר עזרא מדובר בגיורות. [אולם, יתכן לדחות שהוא רק מסביר למה הפרישו את הנשים ולא גיירו אותן, והוא מסביר שגם אחרי גיורן לא היה ניתן להינשא להן, שהרי הן אחזו בתרבות בני עמון ומואב].

³⁰ כתב הרב יואל שורץ (ספר תקופת הזוגות, עמ' 58): "יהושע הכה"ג היה לבוש בגדים צואים, ורבותינו פירשו שהכוונה בזה שבניו היו נשואים נכריות. אמנם יש מפרשים שהיו אלו שומרוניות שהתגיירו אבל גירות השומרונים לא היתה גירות אמת, וגם גיורת אסורה לכהן [ואולי היו בנות גיורת שומרונית], ועזרא גם החרים את הכותים על שהפריעו לבנין הבית וחומת ירושלים".

ובסימן החמישי כתב כך: "והחמישי - כשהוא מוכיח את נפשו ונותן דין הבורא מעצמו (=נכשל בעבירה... ומוכיח את עצמו על מה שעשה, ומקבל עליו מרצונו הטוב את הדין שהבורא גזר - פירוש לב טוב) אע"פ שאין יכולת לדין על זה (=שאינו יכול להעמיד עצמו לדון על אותה העבירה - פירוש לב טוב), תתברר כניעתו לאלוהים ושפלותו ושחותו. כמו שנאמר 'אנחנו מעלנו באלהינו ונושב נשים נכריות מעמי הארץ', ונאמר 'ויתנו ידם להוציא נשיהם'..."

הרי שלפי חובות הלבבות לא היה כוח לבית הדין של עזרא לחייב את נושאי הנשים הנכריות לפרוש מנשותיהם, וצ"ע מדוע?!

לפי הצעתנו המחודשת הדבר מבואר: מכיון שמדובר היה בגיורות, לכן מצד הדין היה מותר להינשא להן, ומשום כך לא היה לעזרא כוח להפרישם. [בהערה כאן הבאנו שני תירוצים אחרים לשאלה זו^{לא}].

אות טו - מפרשים שלא סברו כהצעתנו: עד כה הבאנו כמה ראיות וחיזוקים להצעתנו. אמנם ראוי להזכיר שוב שמדובר בהצעה מחודשת, וכמעט ולא מצאתי בראשונים ובגדולי האחרונים מי שכתב כך במפורש. אדרבא, מדברי כמה וכמה חכמים עולה שלדעתם הנשים הנכריות לא התגיירו (ר"י סקילי, רלב"ג, אברבנאל, יפה תואר, המלאך רפאל בירדוגו, המקנה, יפה ללב, עלי תמר, ושכן עולה מדברי בעל המדרש שמואל, הב"ח, והמלבי"ם, ואולי גם מהרמב"ם, ודבריהם הובאו בהערה כאן^{לב}). יתכן לדחות ולומר שכוונתם רק לומר שהגיור לא היה כשר (ולעיל אות י' הבאנו שכך סבר כנראה ר"י אייבשיץ), אולם משתיקתם, ומשתיקת שאר המפרשים, נראה שהם לא סברו כך, שהרי דבר מחודש כזה היה ראוי לו להיכתב במפורש [גם מפירוש הרמ"ד ואלי עולה שלדעתו הנשים הנכריות לא התגיירו^{לז}], וכך עולה מדברי המאירי^{לז}].

להלן פרק ג' נביא מפרשים נוספים שמדבריהם נראה שהנשים הנכריות היו גויות: כך נראה מדברי מנורת המאור לר"י אבוהב, צאינה וראינה, ופירוש רבי אברהם בן שלמה, וכך יוצא מדברי הרב אליעזר שלום הכהן ליוטעווסקי זצ"ל, והאדמו"ר הפני מנחם מגור, וכן עולה מדברי הרב אברהם ריבלין, והגר"מ מאזוז שליט"א, וקצת נראה שבדרכם פסעו הגר"ד סולוביצ'יק מבוסטון, ובעל שבט הלוי.

סעיף ד: פרישה מן הגיורות מטעם שגיוון אינו הגון

בסעיפים הקודמים הצענו שהנשים ה"נכריות" הן גיורות. מעתה עלינו להבין מדוע ישראל נדרשו לפרוש מהן?

לעיל הסברנו שלעומת "גרי הצדק" שעוברים מהפך נפשי, מצטרפים באופן מלא לעם ישראל לתורה ולמצוות, ומזדהים איתם, הרי שהנשים הגיורות בימי עזרא ונחמיה המשיכו להיות קשורות לתרבות הנכר.

ניתן להוסיף שבגיוון היה פגם מסיבה נוספת: בימי דוד ושלמה לא קיבלו גרים, משום החשש שהרצון להתגייר אינו אמיתי, אלא הוא נובע מרצון להצטרף להצלחת העם היהודי. מסיבה זו אין מקבלים גרים לימות המשיח (יבמות כד, ע"ב). ניתן לומר שמאותה סיבה יש פגם בגיור הנשים בימי עזרא: העמים שנאחזו בארץ בימי גלות בבל ראו כיצד נופלת האימפריה הבבלית מחריבת

המקדש, ובמקומה עולה מלכות פרס שמעודדת את היהודים לשוב לארצם ולבנות את המקדש. הכיוון הכללי שהסתמן היה שיבת ישראל לארצם ולגדולתם. משום כך, גיורם של עמי הארץ לא היה גיור אמיתי אלא נבע מאינטרס להצטרף אל הצד החזק והמצליח³¹.

האם יש תוקף לגיור אשה שנשארה קשורה לתרבות הנכרית, או אף לעבודה הזרה שעבדה בעבר? האם גיורן של מי שהתגיירו בימי דוד ושלמה חל בדיעבד? התשובה לשאלות אלו איננה פשוטה, והפוסקים התחבטו בענין זה (ראה רמב"ם איסורי ביאה, יג, טו-יז, ובמקורות שצויינו במאמרו של הרב צבי ליפשיץ בתחומין כרך יט, בעיקר בסעיף ב). אם הגיור איננו תקף, הרי שברור מדוע עזרא ונחמיה מפרישים את ישראל מהנשים הנכריות, שהרי מדובר בנשים גויות. אולם, גם אם ההלכה היא שגיורן תקף, עדיין מובן מדוע יש להפרישן: נשים אלו הן יהודיות, אולם מבחינה נפשית הן שייכות לתרבות הנכרית, ומשום כך הן עלולות להסיט את הבעלים והמשפחה מדרך ה'. [יש מי שכתב שנשים כאלו, חל איסור לשאתן לאשה אף לאחר שעברו גיור³¹].

בסעיפים הבאים נציע הסברים נוספים מדוע היה צורך להפריש את הנשים הגיורות [ההסברים השונים אינם סותרים זה את זה, וייתכן שכולם נכונים גם יחד].

סעיף ה: סיבות נוספות לפרישה מן הגיורות

מיד עם הצהרת כורש עלו לארץ כמה עשרות אלפי יהודים, ובראשם זרובבל ויהושע הכהן הגדול. חודשים ספורים לאחר עלייתם לארץ החלו העולים בבניית המקדש, ואז פנו אליהם עמי הארץ בבקשה להצטרף לבניה: "וַיִּשְׁמְעוּ צָרִי יְהוּדָה וּבְנֵימָן כִּי בָנִי הַגּוֹלָה בּוֹנִים הֵיכָל לַיהוָה יִשְׂרָאֵל. וַיִּגְשׁוּ אֶל זְרֻבְבָּל וְאֶל רָאשֵׁי הָאֲבוֹת וַיֹּאמְרוּ לָהֶם: בְּנֵה עִמָּכֶם... וַיֹּאמְרוּ לָהֶם זְרֻבְבָּל וַיִּשׁוּעַ וַיֹּאמְרוּ:

³¹ הרב חנוך שפרן כתב (בתוך 'שו"ת הרב"ז שפאראן', חלק אבן העזר, תשובות מבן המחבר, סי' ז), 'ששלמה חטא כאשר נשא נשים עמוניות ומואביות (אע"פ שגייר אותם – הערת ש.י.) משום ש"מפורש במקרא כי נשיו הטו את לבבו... הרי שגם נשיו העמוניות והמואביות הטו את לבבו אחרי אלילים... והנה זה דבר ידוע, שבכל מקום שיש לחוש שמא יטה את לבו לעבודה זרה, איסור החיתון אפילו בעמים אחרים (דהיינו, אף לאחר גיורן – הערת ש.י.), כי זיל בתר טעמא 'כי יסיר את בנך' וגו', לרבות כל המסירין ואפילו משאר האומות (קידושין סח, ע"ב)...'. ראה גם שו"ת דברי יציב (חלק ה - אה"ע, סי' סג, סק"ז) שהביא שמי שנתגייר לשם תועלת, אף שגיורה תקף לדעת רבא, מ"מ סבר שאסור ליהודי לשאתה לאשה, משום 'לא תתחתן בם', שמא תחזור לסורה ותסיר את לב המשפחה. עוד נעיר שהנשים הנכריות בימי עזרא היו מז' עממין ובנוסף מעמון ומואב (עזרא ט, א). לגבי ז' עממין יש סוברים שלא ניתן להתחתן עמם גם אם נתגיירו, ולשיטתם מובן מדוע היה צורך להרחיקן. לגבי עמוניות ומואביות, הרי שלמרות שאחרי הגיור מותר לישא אותן, וכמו שדרשו 'עמוני ולא עמונית', אולם מכל מקום יש שסברו שאם אותן גיורות אוהזות בתרבות עמון ומואב אז נשאר האיסור להתחתן איתן. כך כתב בספר מקרא קודש (לרב צבי הרשמן, אב"ד ליפחוביץ, דף ו, א) שסומכים על הדרשה 'עמוני ולא עמונית' רק כאשר אותה גיורת "לא עשתה מעשה עמה". השווה לדברי ר"ש אלקבץ שכתב שמואביה שהתגיירה אין זו משנת חסידים לישא אותה לאשה, שהרי טבעה רע ואין הורתה ולידתה בקדושה (שרש ישי לר"ש אלקבץ רות ב, ו, ושם יא, ושם ג, יא), והביא דבריו באהבת עולם לרב נסים שלמה אלגאזי (עמ' קכב, ב, על רות ג, יא, וכן באגרת שמואל לר"ש די אוזידא על רות ב, ו, דף לג ב, וכן בספר זכותיה דאברהם לר"א פלאגי חלק אברהם שנית מערכת ע"ן אות כג ערך עמוני), שהוסיף שמ"מ בועז נשא את רות כי היתה טובה כבנות ישראל ולא התנהגה כמו המואבים.

רָאשֵׁי הָעָבוֹת לְיִשְׂרָאֵל : לֹא לָכֶם וְלָנוּ לְבָנוֹת בֵּית לְאַלְהֵינוּ... וְיִהְיֶה עִם הָאָרֶץ מְרַפֵּים יָדַי עִם יְהוּדָה
וּמִבְהָלִים אוֹתָם לְבָנוֹת... " (עזרא ד, א-ג)

מדוע ראשי העולים לא הסכימו להצעת העזרה מצד עמי הארץ? נביא כמה תשובות לדבר, ונסביר
כיצד כל תשובה יכולה לתת טעם גם להפרשת הנשים הנכריות שהתגיירו [כאן בהערה נביא את דברי
חז"ל והראשונים בנושא, ודבריהם הובאו בקצרה בגוף הפרק ^ל].

יתכן שראשי העולים הבינו שהצעתם של עמי הארץ לעזור ליהודים לבנות את המקדש אינה אלא
מסווה. כוונת עמי הארץ היא להפריע לבניה, ולהיות "צרי יהודה ובנימין" כלשון הכתוב, אלא
שהם מבינים שהדרך הטובה ביותר לעכב את הבניה ולהזיק לה היא כאשר הם יצטרפו אל
הבונים.

התנאים נחלקו האם נוכל ללמוד מהפסוקים הנ"ל איסור לדורות על השתתפות גוי בבניית
המקדש, שהרי יתכן שטעם זה היה נכון רק בימי עזרא, אז עמי הארץ התנגדו לבנין המקדש, והיה
מאבק מולם.

לפי התנא שסבר שהאיסור היה שייך רק בימי עזרא, נוכל להסביר כך : לאחר שנות הגלות שבו
ישראל לארצם, ואז התעורר מאבק חריף בינם לבין עמי הארץ הגויים, שעינם היתה צרה
ביהודים. בשעת מלחמה שכזאת אין הבחנה בין אדם לאדם, והסכנה גדולה, ומשום כך הורחקו
גם הגויים שהציעו לסייע לבנין המקדש.

מעתה נוכל לתת טעם דומה להפרשת הנכריות הגיורות : יתכן שראשי העם חששו שמא הנשים
המתגיירות אינם חפצות לסייע לעם היהודי, אלא גיורם נובע מאינטרס אישי, או אף חמור מכך –
מתוך מגמה להתערב בישראל ולהפריע לשיבתם לארצם כעם יהודי הדבק בתורת ה'. בתקופה זו
היה מאבק חריף בין ישראל לבין הגויים שהתיישבו בארץ, ולכן היה צורך להתרחק מן הגויים
באופן קיצוני ^{לז}.

לפי התנא שסבר שהאיסור לקבל מהגוי לצורך בניית המקדש שייך בכל הדורות, נראה להסביר
כך : בניית המקדש, בכל דור שיהיה, היא התקדמות אדירה של העם היהודי, ומשום כך בשעה זו
מתעוררת הטומאה ומנסה בכל כוחה לעצור את הקדושה מלהופיע. הגויים עלולים להתנגד
לקומה הנוספת של ישראל, ומשום כך בשלב זה יש לחשוד בהם ולהתרחק מהם. או באופן אחר :
הקמת המקדש היא דבר חשוב ויסודי, המשפיע על העולם כולו לדורי דורות. משום כך, בעת
הקמתו יש להקפיד מאוד ולהימנע מכל דבר שעלול לפגוע בבניינו, ואפילו אם הסיכוי לכך נמוך
[בספרנו 'הראשית ביהדות' (כת"י) הבאנו מקורות רבים לכך שנקודת ה"ראשית" צריכה להיות
טהורה, יותר מהענפים המתפשטים ממנה. כך גם כאן : בבנינו של הבית, שהיא נקודת ראשית, שם
נדרשת טהרה גדולה יותר, ולכן רק יהודי יכול לתרום לכך מכספו].

מעתה נוכל לומר שזו גם הסיבה להפרשת הנשים הנכריות : השעה הגדולה של חזרת עמ"י לארצו
לאחר 70 שנות גלות, היא שעה יוצאת דופן : הטומאה מתעוררת, ועלינו לשמור על הגאולה מכל
משמר, ולהיזהר מכל חשש פגיעה, ולכן עלינו להיזהר מכל מי שאיננה שייכת בוודאות אל עם
ישראל וקדושתו. עלינו לדאוג שהיסוד יהיה טהור ושלם, ללא עירוב סיגים, כדי שעל גביו יתבססו

ימי הבית השני באופן יציב ישר ומדויק³². [אעיר כי בפסוקים בעזרא ט, יב, ובעזרא י, ג וכתורה יעשה, משמע שיש איסור גמור לשאת נכריות, ואין זה רק סייג³³, ומכך יש להסיק, לכאורה, שהנשים הנכריות היו גויות ממש, או גויות שגיוסן אינו תקף. אולם, יתכן לדחות ולומר שכוונת הפסוק איננה לאיסור עצמו שנוכר בתורה, אלא להדרכת התורה העולה מן הפסוקים, ויש לפלפל בזה ואכמ"ל]

לסיום, נציע טעם נוסף, עליו נרחיב בסעיף הבא:

כשם שא"י היא מרכז העולם, וממנה עובר השפע לעולם כולו, כך גם מהמקדש היהודי מתפשט השפע לכל העמים. משום כך גוי יכול לתרום קרבן, והמקדש הוא בית תפילה לכל העמים, שהרי מהמקדש היהודי מושפעים לטובה כל הגויים. אולם, כאשר הגויים משתתפים בבניית המקדש, אז עלול להיווצר מצב בו הגויים טוענים שהמקדש אינו יהודי בעיקרו, אלא הוא שייך לגויים, בשותפות שווה עם עמ"י^{לח}.

כך הדבר גם בענין הנשים הנכריות: כאשר ברור שא"י שייכת לישראל, ושעמ"י הוא זה שמיישב אותה, אז ניתן לצרף גרים אל העם היהודי. הם מסתפחים אל בית ישראל, ומתבטלים אליו. אולם, כאשר המצב עדיין אינו מבוסס אז יש צורך להיזהר מצירוף יסודות זרים, משום שאז הם אינם מצטרפים אל העיקר ונבלעים בו, אלא הם עלולים לעוות את צורת חייו הקדושה של העם היהודי.

בסעיף הבא נבאר כי סביב נקודה זו היה עיקר המאבק בתקופת זרובבל ועזרא, ומעתה נוכל להבין מדוע התנגדו ראשי העם לצירוף גויים לבניית המקדש, ומדוע הפריש עזרא את הנשים שהתגיירו.

סעיף ו: חצאי יהודים בתקופת עזרא

בסיום הסעיף הקודם הצבענו על החשש מעיוות דמותה של היהדות ע"י הנשים הנכריות שהתגיירו. נראה כי חשש זה קשור לתופעה כללית שאירעה באותו הדור.

³² שו"ר מה שכתב עלי תמר (מגילה פרק ד, הלכה י, ד"ה ומזרעך): "עזרא וסייעתו ראו כצורך חיוני לקיום האומה שאלו מעולי הגולה שהושיבו נשים נכריות שעליהם להוציאם הם ובניהם אם לא יתגיירו להיות גירי אמת, שהרי בנים אלו שהיו אויבים למקום ולעם ישראל היו מהווים סכנה לקיום האומה בשיבת ציון שמספרם היה מועט ועלית הגולה לא"י היה בגיל רך, שאויב פנימי זה בקל היה יכול להחריב הישוב כולו בגילו הרך...". ועוד כתב (עלי תמר קידושין פרק ג, הלכה יב, ד"ה וכתורה יעשה): "אותן נשים הנכריות... היה מההכרח לגרשם בכדי לעצור בעד התבוללות ישראל בעכו"ם ע"י נישואי תערובת... והיה מהצורך להוציאם ולהבדיל אותם מכלל ישראל בגלל קיום האומה ותורתה... את אלו הוציא עזרא מבעליהם כדי להבטיח את קיום האומה בארצם בין אויביהם הסובבים אותם מסביב, וכמו שכתוב בנחמיה יג 'ובניהם חצי מדבר אשדודית ואינם מכירים לדבר יהודית'...".

³³ מ"כתורה יעשה" למדו חז"ל שעזרא הפריש את הנשים משום שכך מובא כבר בתורה, בדברים ז, ד (בראשית רבה פרשה ז, ב, ובמקבילות בירושלמי יבמות פ"ב ה"ו, תנחומא חוקת ו, קהלת רבה ז, מד, פסיקתא רבתי פרה דף סא ע"ב, פסיקתא דרב כהנא פרה מנדלבאום עמ' 65).

מיד עם הצהרת כורש, כאשר החלו היהודים בבניית המקדש, פנו אליהם "צרי יהודה ובנימין" ודרשו להשתתף בבניה, כפי שכבר הבאנו לעיל. המעיין בפסוקים יראה כי כוונתם עמי הארץ לא היתה להצטרף כנספח אל העם היהודי, אלא להיות שותפים מלאים לבניה, שכן לפי טענתם הם חלק מהעם היהודי:

וַיִּשְׁמְעוּ צָרֵי יְהוּדָה וּבְנֵימִן כִּי בָנִי הַגּוֹלָה בּוֹנִים הֵיכָל לַה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל. וַיָּגֶשׁוּ אֶל זָרְבָבֶל וְאֶל רָאשֵׁי הָאֲבוֹת וַיֹּאמְרוּ לָהֶם: נִבְנֶה עִמָּכֶם, כִּי כָכֶם נִדְרֹשׁ לְאֱלֹהֵיכֶם, וְלוֹ אֲנַחְנוּ זָבָחִים מִיָּמֵי אֲסָר חֲדָן מֶלֶךְ אַשּׁוּר הַמַּעֲלָה אֲתָנוּ פָּה

מתוכן הדברים ברור שמדובר כאן על השומרונים-הכותים, שהובאו לארץ ע"י מלך אשור, והתגייסו שנים רבות לפני חורבן המקדש. כאשר עשרת השבטים גלו התיישבו השומרונים בנחלתם, ומספר עזרא נראה כי לאחר חורבן המקדש הרגישו השומרונים "בעלי הבית" על הארץ כולה. כשישראל חוזרים לארצם, לאחר 70 שנות היעדרות, יש לשומרונים טענה מזעזעת: "אנחנו יהודים כמותכם, והארץ שייכת גם לנו". יתכן שהם אף רואים בעצמם שריד ליהדות ה"מקורית", שהרי הם מעולם לא יצאו מן הארץ, ולטענתם גולי יהודה צריכים להסתפח אליהם, ולא להיפך.

בכל מקרה, אנו רואים שמאבקם של ישראל באותם ימים היה בעיקרו נגד השומרונים, שהם יהודים למחצה המעוותים את דמותה של התורה.

זאת ועוד, ראשי המצירים לישראל בתקופה זו – סנבלט גשם הערבי טוביה העמוני וגם תתני³⁴ – אף הם "יהודים למחצה" וכדו', שהרי סנבלט הוא שומרוני ו"משומד", כפי שכבר הבאנו לעיל (סעיף ב, אות ד). תתני הוא משומד, וגשם הערבי הוא גר שחזר לסורו³⁴. טוביה העמוני הוא "עבד עמוני", ונראה שהכוונה ל"עבד כנעני" שטבל וקיבל עליו מצוות וכו'. עבד כנעני "יצא מכלל גוי ולכלל ישראל לא בא" (סנהדרין נח, ע"ב, וכן הלשון ברמב"ם איסוי"ב יב, יא). יש שכתבו שטוביה היה "שומרוני" או "ישראל רשע"³⁵.

מעתה, נוכל לשער שלכך מכוונים דברי חכמינו שהביאו שהמן הרשע נמכר לעבד למרדכי (נילק"ש אסתר תתניו, ועוד³⁶). המן שהיה "איש צר ואויב" היה מ"צרי יהודה ובנימין" שהשטינו כנגד בנין המקדש (סדר עולם, ועוד³⁷), ומעתה מתאים לומר שכפי ש"צרי יהודה ובנימין" היו שומרונים, דהיינו

³⁴ כך כתב ב'פירוש על עזרא ונחמיה לר' סעדיה' (שי"א שחובר ע"י רס"ג, וי"א שחובר ע"י מפרש אחר) לעזרא ה, ג, ולנחמיה ב, י, שם כתב שתתני היה משומד, ושגשם הערבי היה גר שחזר לסורו.

³⁵ ברלב"ג נחמיה ז, יח, כתב שטוביה היה "מהשומרונים", ובמיוחד לרש"י שם כתב שהיה "ישראל רשע", ולענ"ד כוונתו לומר שמה שאמרו עליו בפסוק שהוא "עבד עמוני" הכוונה שהוא עבד כנעני שמקורו מעמון (וכן ניתן להסיק מהגמ' קידושין ע, ריש ע"א, אך אינו מוכרח). וראיתי ב'פירוש על עזרא ונחמיה לר' סעדיה' שכתב בביאור לנחמיה סוף פרק ב: "טוביה העבד העמוני – מעבדי בית דוד... ולכם אין חלק וצדקה בירושלים – לפי שסנבלט נשתמד ונפרד מישראל, טוביה עבד עמוני וכתוב לא יבא עמוני ומואבי בקהל יי", ונראה לענ"ד שכוונתו שטוביה היה עבד כנעני שדינו כגר [למחצה], אלא שמ"מ הרי עמוני שהתגייס אינו יכול לבא בקהל יי. המלבי"ם לנחמיה יג, א-ח, כתב שטוביה לא יכול לבא בקהל (וכך גם בדעת מקרא שם), ולכן נראה שלדעתו טוביה היה עמוני שהתגייס, ונראה לי שלזה מרמז גם הרלב"ג נחמיה יג, ד. בדעת סופרים (נחמיה ו, יז; יג, א; יג, ז) כתב שטוביה העמוני היה גר עמוני, כי היה עבד כנעני והשתחרר [וכתב שהמובא בנחמיה ו, יז, הוא לאחר שטוביה כבר השתחרר (ולכן רש"י כתב שהיה יהודי רשע) ולכן התחתנו בו, והגמ' בקידושין ע, ע"א, כוונתה לבנים שהיו ממנו לפני שהתגייס]. שו"ר שבספר משיב כהלכה (קונטרס עלבונה של תורה אות יג דף סג-סד, לרב שמריה מנשה אדלר, תרל"ה-תשי"ט) כתב שטוביה היה עבד עמוני והיו מישראל שהתחתנו בו לאחר שהשתחרר.

יהודים למחצה, כך היה גם המן, שהיה עבד, דהינו שטבל וקיבל על עצמו מצוות [ואכן, כמה אחרונים כתבו שהמן נחשב יהודי למחצה, משום שהיה עבד (יערות דבש, כלי חמדה, ועוד³⁶)].

כנגד תופעה זו, של יהודים למחצה הרוצים להיכנס אל היהדות ולעוות מבפנים את דמותה, עומדים בפרץ מנהיגי ישראל:

וַיִּגְשׁוּ אֶל זָרְבָבֶל וְאֶל רָאשֵׁי הָאֲבוֹת וַיֹּאמְרוּ לָהֶם נִבְנָה עִמָּכֶם כִּי כָכֶם נִדְרֹשׁ לְאַלְהֵיכֶם...
וַיֹּאמֶר לָהֶם זָרְבָבֶל וַיֹּשׁוּעַ וּשְׁאָר רָאשֵׁי הָאֲבוֹת לְיִשְׂרָאֵל: **לֹא לָכֶם וְלָנוּ לִבְנוֹת בַּיִת לְאַלְהֵינוּ,**
כִּי אֲנַחְנוּ יַחַד נִבְנָה לַה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל...

שנים לאחר מכן, נוהג כך גם נחמיה כלפי סנבלט ושאר המפריעים לבניית חומת ירושלים:
וַיִּשְׁמַע סִנְבַלֵּט הַחֹרֶנִי וְטִבְיָה הָעֶבֶד הָעַמּוֹנִי וְגִשְׁמֵי הָעֲרָבִי, וַיִּלְעָגוּ לָנוּ וַיִּבְזּוּ עָלֵינוּ וַיֹּאמְרוּ מָה
הַדָּבָר הַזֶּה אֲשֶׁר אַתֶּם עֹשִׂים? הֲעַל הַמֶּלֶךְ אַתֶּם מֵרִידִים? וְאֲשִׁיב אוֹתָם דָּבָר וַאֲמַר לָהֶם:
אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם הוּא יַצְלִיחַ לָנוּ, וְאַנְחֵנוּ עֲבָדָיו נָקוּם וּבְנִינוּ, וְלָכֶם אֵין חֵלֶק וַצִּדְקָה וְזִכְרוֹן
בִּירוּשָׁלַם (נחמיה ב, כ)

המדרש מתאר כי בעקבות מאבקם של הכותים-שומרונים בבנין המקדש, קבצו עזרא וזרובבל ויהושע הכהן הגדול את כל הקהל אל המקדש והחרימו את הכותים³⁶. עוד מצאנו כי עזרא שינה את הכתב לאשורי (סנהדרין כא, ע"ב), ובגמ' משמע שעזרא תיקן כך כדי להבדיל את ישראל מהכותים ומספרי התורה שלהם³⁷.

לדברינו, נשיאת הנשים הנכריות-גיורות, אף היא חלק מהתהליך המסוכן שבו נאבקו ישראל באותו הדור – נסיונות להחדרת גורמים שאינם טהורים לגמרי אל תוך הד.נ.א. היהודי³⁸. אין פלא איפה כי מנהיגי ישראל עמדו בפרץ אף כאן, והפרישו את ישראל מן הנשים הנכריות-גיורות.

פרק שני:

יהושע הכה"ג וכבשן האש

סעיף א: חטאו של יהושע * סעיף ב: הרמזים לדברי רב פפא * סעיף ג: כבשן האש * סעיף ד: התקופה * סעיף ה (נספח): האם דברי חז"ל על הצלת יהושע מהכבשן הם פשוט והאם הם מציאות

³⁶ תנחומא וישב, ב. מדרש זה מובא גם בשוחר טוב א, י, אלא ששם השומרונים נקראים "גבעונים", משום שהגבעונים עברו גם הם גיור בעייתי.

³⁷ וכן כתבו הרד"ל (בפירושו לפרקי דרבי אליעזר פרק לח, אות קנז), וכן במאור עיניים (פרק ט), וכן בתורה שלמה (כרך כט, ח"א, פרק ו, עמ' כז).

א. חטאו של יהושע

בזכריה פרק ג (א-ה) נאמר כך (הוספתי בסוגריים פירוש):

"ויראני (במראה הנבואה) את יהושע הכהן הגדול עומד לפני מלאך ה', והשטן עומד על ימינו לשטנו (=לקטרג עליו). ויאמר ה' אל השטן: יגער ה' בך השטן (על שקיטרגת על יהושע)...הלא זה (יהושע) אוד מוצל מאש.

ויהושע היה לבוש בגדים צואים (=בגדים מלוכלכים) ועומד לפני המלאך. ויען (המלאך) ויאמר אל העומדים לפניו לאמר: **הסירו הבגדים הצואים מעליו** (מעל יהושע). ויאמר אליו (אל יהושע): ראה **העברתי מעליך עוונך** והלבש אותך מחלצות (=בגדים נאים). ואומר: ישימו צניף טהור על ראשו. וישימו הצניף הטהור על ראשו וילבישוהו בגדים ומלאך ה' עומד. ויעד מלאך ה' ביהושע לאמר: כה אמר ה' צבאות, אם בדרכי תלך ואם את משמרת תשמור וגם אתה תדין את ביתי וגם תשמור את חצרי – ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה".

מפסוקים אלו נראה שהיה ליהושע חטא שבגללו עמד השטן לקטרג עליו, אולם הפסוקים לא פירשו מה היה חטאו. בגמ' סנהדרין (צג, ע"א) ביארו חז"ל מה היה החטא: "אמר רב פפא שהיו בניו נושאים נשים שאינן הגונות לכהונה ולא מיחה בהן, שנאמר 'ויהושע היה לבוש בגדים צואים' וכי דרכו של יהושע ללבוש בגדים צואים? אלא מלמד שהיו בניו נושאים נשים שאינן הגונות לכהונה ולא מיחה בהן".

ב. הרמזים לדברי רב פפא

לענ"ד ניתן בפסוקים כמה רמזים לדברי רב פפא:

בזמן עליית עזרא, כחמש שנים אחרי נבואת זכריה, נמצאו בני יהושע כשהם נושאים לנשים **נכריות** (כמפורש בעזרא י, יח). זהו החטא היחיד של יהושע ומשפחתו שנזכר בפסוקים. מכיון שכך, מסתבר שזהו החטא הנזכר בזכריה. בנוסף, הרי מצאנו שיהושע היה לבוש "בגדים צואים", וכאשר השטן מקטרג על יהושע גוער בו הקב"ה ואומר: "יגער ה' בך השטן... הלא זה (יהושע) אוד מוצל מאש", כלומר שהוא ניצל מסכנת שריפה [ויתכן שמשום כך בגדיו מלוכלכים, משום שהם נחרכו באש]. בספר משלי מצאנו שה"אש" השורפת את הבגדים מבטאת את תאוות העריות: "היחתה איש אש בחיקו ובגדיו לא תישרפנה!...כן הבא אל אשת רעהו לא ינקה כל הנוגע בה" (משלי ו, כז, וכעין זה בקידושין פא ע"א "נורא בבית עמרם", וכן בסוטה יז ע"א "איש ואשה... לא זכו אש אוכלתן", ואכמ"ל).

ג. כבשן האש

בספר ירמיהו (כט, כא-כג) מובאת נבואה על שני נביאי שקר - אחאב בן קוליה וצדקיה בן מעשיה - שינתנו בידי נבוכדנצר שיכה אותם: "והכם (=יכה אותם) לעיניכם. ולוקח מהם קללה לכל גלות יהודה אשר בבבל לאמר: ישימך ה' כצדקיהו וכאחאב אשר קלם (קלה אותם באש) מלך בבל באש. יען אשר עשו נבלה בישראל וינאפו את נשי רעיהם, וידברו דבר בשמי שקר אשר לא ציויתים". הגמ' סנהדרין [הנ"ל] מביאה כי מעשה זה נוגע לעניננו: שני נביאי השקר הללו ביקשו לנאוף עם בתו של נבוכדנצר, וטענו שכך קיבלו בנבואה. בתגובה זרק אותם נבוכדנצר לכבשן האש, ואמר

להם: אם אתם נביאי אמת הרי תינצלו מהאש, כפי שניצלו שלשת הצדיקים חנניה מישאל ועזריה. נביאי השקר טענו כלפיו שהם רק שני אנשים, ולא שלשה, ובתגובה הציע להם נבוכדנאצר שיבחרו אדם שלישי שיושלך איתם לכבשן. הם בחרו ביהושע בן יהוצדק. שני הרשעים נשרפו בכבשן, ויהושע ניצל, אך בגדיו נשרפו, וזהו שנאמר בזכריה "ויהושע היה לבוש בגדים צואים... הלא זה אוד מוצל מאש".

בדברי חז"ל שהבאנו יש לענ"ד כמה דברים הדורשים ביאור:

1 - מדוע בפסוקים בספר ירמיהו אין רמז לכך שיהושע נזרק לאש עם נביאי השקר? 2 - לפי הגמ' כבר בימי נבוכדנאצר היה יהושע נחשב לאחד מגדולי הצדיקים בדור. מעתה יש להבין כיצד יתכן שלא שמענו עליו (בתנ"ך וגם בחז"ל) עד לימי זרובבל? 3 - נביאי השקר רצו שיכנס עמם לאש צדיק גדול שיגן עליהם. אם כן, מדוע לא ביקשו שיכנס עמם אחד מהצדיקים המפורסמים האחרים שחיו בימי נבוכדנאצר - ירמיהו, יחזקאל, או ברוך בן נריה? 4 - בימי נבוכדנאצר נחרכו בגדי יהושע, מפני שלא מחה בבניו. כיצד יתכן לפי"ז שהוא המשיך ולא מחה בבניו במשך כחמישים שנה (!), עד לראשית ימי דריוש השני? 5 - האם בניו לא התאלמנו או מתו במשך אותן שנים ארוכות שחלפו?!

כל שאלה שהעלנו כאן ניתנת ליישוב בפני עצמה³⁸, אולם צירוף השאלות הללו יחד מחזק לענ"ד את ההצעה הבאה:

כפי שמפורש בספר ירמיהו, נביאי השקר נקלו באש [=נזרקו לכבשן] בגלל ניאוף, דהיינו חטא שקשור לעריות [כנ"ל]. בספר דניאל מסופר על חנניה מישאל ועזריה שניצלו מכבשן האש. לא היה אצלם חטא של ניאוף, אלא אדרבא – מובא שהם היו 'סריסים'³⁹, דהיינו שלא נשאו כלל נשים⁴⁰. בספר זכריה מסופר שיהושע הוא "אוד מוצל מאש", וכפי שראינו לעיל גם יהושע היה בסכנה של

³⁸ הרב מרדכי שנדורפי העיר לי שהשאלות השלישית והרביעית מתרצות האחת את חברתה: שני נביאי השקר ידעו שאם יאמרו לנבוכדנאצר שיכניס איתם את ירמיהו או יחזקאל או אדם אחר מפורסם יאמר להם נבוכדנאצר שהצלחם תהיה בזכות אותו צדיק מפורסם, וממילא כבר לא יהיה ראייה לנבוכדנאצר האם נביאי השקר צודקים. לכן, נביאי השקר היו חייבים למצוא משהו צדיק, שיגן עליהם לפי מחשבתם, אבל שאותו צדיק לא יהיה מפורסם [גם חנניה מישאל ועזריה לא היו גדולי הדור, והם אינם מוזכרים בפסוקים המתארים את החורבן והגלות בספרי ירמיהו ויחזקאל]. לכן בחרו נביאי השקר את יהושע, שכנראה היה אז צדיק נסתר ולא נשא שום תפקיד ציבורי מפורסם, ולכן לא הוזכר כלל בספרי הנביאים הראשונים. עד כאן תירוצו היפה של הר"מ שנדורפי (וקצת קשה לפי דבריו: האם לא הבין נבוכדנאצר שהקב"ה יכול להציל את הצדיק המפורסם ולשרוף את נביאי השקר? והרי כך עשה ה' אצל חנניה מישאל ועזריה, שהחיילים שזרקו אותם לכבשן נשרפו ואילו הם ניצלו. וקל ליישב). את השאלה הרביעית ניתן לענ"ד לתרץ בפשטות, ולומר שיהושע לא ידע שהסיבה לכך שבגדיו נחרכו היא חטאם של בניו, והוא תלה את הדבר בכך שאינו צדיק כמו חנניה מישאל ועזריה, או בסיבה אחרת. את השאלה החמישית ניתן לתרץ ולומר שנכדיו של יהושע המשיכו את החטא של בניו. ניתן כמובן להציע עוד תירוצים לשאלות שהעלנו.

³⁹ ראה דניאל א, ג-ח, ומלכים ב, כ, יח, ובמפרשים שם.

⁴⁰ כך מבואר באחד הפירושים בגמ' סנהדרין צג ע"ב (וכך מתבאר המושג 'סריס' בישיעהו נו, ג, ובמשנה יבמות ח, ד-ו, ובעוד מקורות, אך יש מקורות בהם נתפרש המושג 'סריס' באופן אחר, ואכמ"ל, ובספרנו כת"י 'אשי ישראל' לדניאל' הארכנו בזה). על נקיותם של חנניה מישאל ועזריה בתחום העריות, ראה גם סנהדרין צג, ע"א, שם מביאה הגמ' שהם אמרו לנבוכדנאצר שלא יתכן שהקב"ה יאמר לנביא לנאוף, ובגלל דבריהם אלו השליך נבוכדנאצר את נביאי השקר לכבשן האש.

האש, משום שבניו נשאו נשים שאינן הגונות⁴¹. הרי לנו שלש אירועים נפרדים, הנזכרים בשלשה ספרים שונים בתנ"ך. בכולם נזכרת האש, וכולם קשורים לענין העריות. ייתכן, לפיכך, שכוונת חז"ל איננה לומר שמבחינה היסטורית כל הדמויות הללו נזרקו לאותו הכבשן באותו הזמן, בימי נבוכדנאצר⁴², אלא כוונת חז"ל היא להצביע על התהליך שהתרחש בימי גלות בבל, בה אירעו כל האירועים הללו: נבוכדנאצר רצה לבולל את ישראל, ולכן לקח אל ארמונו ילדים יהודיים ממשפחת בית דוד⁴³. חנניה מישאל ועזריה שמרו על יהדותם, על אף קרבתם למלכות, והיו סריסים שלא התקרבו אל נשות בבל. לכן הם ניצלו מכבשן האש⁴⁴, שהרי כפי שהבאנו לעיל האש מרמזת על חטא העריות. בניגוד גמור אליהם, נביאי השקר התקרבו לראשי המלכות הגוים והתבוללו שם. הם פסעו אחרי תאוותם והתחברו לטומאת העמים, לתרבותם ולנשיהם [בהערה כאן הרחבנו בענין זה⁴⁵]. לכן הם נשרפו בכבשן האש.

⁴¹ נוסף ונעיר שבזכריה ג, א-ז, מתואר שיש שיטנה על יהושע (בגלל בניו שנשאו נכריות), ושיסירו ממנו את הבגדים הצואים (דהיינו שבניו יפרישו את הנשים), וכו', ומיד אחר כך, בפס' ח', נאמר: "שמע נא יהושע הכהן הגדול, אתה ורעך היושבים לפניך, כי אנשי מופת המה, כי הנני מביא את עבדי צמח". מי הם האנשים שתוארו כ'אנשי מופת'? חז"ל ביארו שמדובר בחנניה מישאל ועזריה שנעשה להם מופת בכבשן האש. לענ"ד, מכיון שהם נזכרים בנבואה זו [ואף "יושבים לפניך" כתלמיד לפני רבן], ובנוסף מתוארים כ"רעך" [כלומר, הם חברים של יהושע, דומים לו בהתנהגותם ובשיטתם], מכך הסיקו חז"ל שכמו שחנניה מישאל ועזריה ניצלו מהכבשן בגלל נקיותם מעריות, כך גם יהושע.

⁴² להלן (בנספח שבסוף פרק זה, סעיף ה) נדון האם דברי חז"ל על השלכת יהושע לכבשן יחד עם נביאי השקר כוונתם שכך אירע במציאות הפיזית, וכן האם דברי חז"ל הללו הם דרש או פשט.

⁴³ בספרנו (כת"י) אשי ישראל לספר דניאל הרחבנו להראות שמטרתו של נבוכדנאצר היתה להמיר את דתם של דניאל וחבריו. הקלטה של שיעור שמסרתי בענין מצויה באתר הנפלא 'בני ציון' ללימוד תנ"ך (בשיעורים על פרק א' בספר דניאל. השיעור הועבר בימי עיון לתנ"ך לאורה של תורת א"י בגבעת שמואל).

⁴⁴ נבוכדנאצר השליך את חנניה מישאל ועזריה לכבשן האש בגלל שסירבו להשתחוות לצלם שהעמיד (כמתואר בדניאל פרק ג). נראה לומר שההשתחוואה לצלם ביטאה כניעה בפני האימפריה הבבלית ובפני תרבותה. לפי"ז מובן מדוע ישראל שהשתחוה לצלם נענשו בגזירת המן (מגילה יב, ע"א), שהרי ההשתחוואה הראתה את התבוללותם בין הגוים, ואת הרגשתם שהגלות היא ביתם, ולכן הקב"ה הענישם בהעמדת מלך קשה כהמן, שיבחר להם ע"י גזירותיו כי הגויים רואים בהם זרים, וכי ביתם אינו בגלות אלא בארץ ישראל (הרחבנו בזה בספרנו כת"י 'אשי ישראל למגילת אסתר'). חנניה מישאל ועזריה שמרו על יהדותם, ולכן לא השתחוו לצלם ולא נשאו נשים בבבל. בסוף ההערה הבאה (באות ה שם) ביארנו נקודה נוספת בעניינם - מדוע הם נשאו לבסוף נשים, ע"ש.

⁴⁵ נרחיב כאן בענין נביאי השקר הללו: א. לפי הגמ' נביאי השקר רצו לנאף עם בתו של נבוכדנאצר, ובתנחומא (ויקרא, סי' ו) מובא שהם רצו לנאוף עם אשתו [ושבנוסף נאפו עם נשות "גדולי מלכות בבל", ובפרקי דר' אליעזר פרק לג מובא שהם נאפו עם נשות הכשדים]. נראה לענ"ד שחז"ל מקשרים את ניאופם דווקא אל אשתו/בתו של המלך הבבלי, שהוא ראש מלכות בבל והוא זה שהוציא את ישראל לגלות, משום שבזה מודגש שניאופם של נביאי השקר מבטא חיבור אל תרבות בבל. ב. בפסוק בירמיהו (כט, כג) נזכר שנביאי השקר נאפו עם "נשי רעיהם", ולכאורה הכוונה ליהודיות, שהרי 'רעך' הוא יהודי (ראה סנהדרין נב, ע"ב, שלמדו מהפסוק "אשת רעך" שהדין הנאמר שם אינו אמור באשת גוי, ואכמ"ל, וראה ספר מטל השמים לג"ר מרדכי טולדאנו, שיעורי שנת תשע"ג סי' ל', וראה בן יהודע כאן ד"ה מאי, ובמהרש"א ודעת סופרים). לפי"ז צ"ע מדוע מדברי חז"ל הנ"ל נראה שהכוונה לגויות? ונראה לענ"ד שהגמ' מבארת שנביאי השקר שקעו בטומאת תרבות הנכר, ולכן "רעיהם" של נביאי השקר היו הגויים הבבלים ולא היהודים הדבוקים בתורה, ומכיון שכך "נשי רעיהם" הם נשות הבבלים [כע"ז מצאנו בגלות הראשונה: כשהיו ישראל במצרים הם ביטלו ברית מילה, נדמו למצרים, ושקעו במ"ט שערי טומאה, כנזכר במדרשים,

ובזה מובן לענ"ד מדוע כאשר נצטוו לקחת משכניהם **המצרים** כלי כסף, נאמר בשמות יא, ב: "וישאלו איש מאת רעהו ואשה מאת רעותה כלי כסף", והרחבנו בזה במאמרנו כת"י 'עוד אבינו חי']. ג. הפרק בירמיהו בו נזכר ענין נביאי השקר שניקלו (=נשרפו) הוא פרק כט. בתחילת אותו פרק (בפס' ב') נזכר שבגלות יכניה גלו גדולי העם ובכללם "הסריסים", ולפי ההקשר נראה ש"סריס" מתפרש כאן כ'שר' (וכן ביארו את המילה 'סריס' בתרגומים לבראשית לז, לו, ובעוד מקורות, ואכמ"ל, ובספרנו כת"י 'אשי ישראל' לספר דניאל' הארכנו בזה). מעתה, יתכן שיש בזה רמז לכך שרק מי שהוא "סריס" המתרחק בגלות מנשות הגויים ומתרבות הנכר, הוא זה שראוי להיות "סריס" במובן של שר ומנהיג בישראל. ד. בפסוקים בירמיהו נאמר שה' יתן את צדקיה ואחאב נביאי השקר בידי מלך בבל שישרוף אותם "יען אשר עשו נבלה בישראל וינאפו את נשי רעיהם, וידברו דבר בשמי שקר אשר לא ציויתם". נזכרים כאן שני חטאים שלהם, והגמ' קישרה בין שני החטאים, שהרי לדבריהם הם שיקרו ואמרו לבת מלך בבל נבואת שקר לפיה היא צריכה להיבעל להם. אולם, מפשט הפסוקים נראה לכאורה שנבואת השקר שלהם כללה תוכן אחר, שהרי הפרק הקודם בספר ירמיהו, פרק כח, עוסק כולו במלחמתו של ירמיהו כנגד נביאי השקר חנניה בן עוזר שניבא כי בבל תיפול והגולים עם יכניה ישובו לארץ ישראל. גם הפרק שלנו, פרק כט, נפתח בכך שירמיהו אומר לגולים עם יכניה לבנות בתים בבבל, ולהשתקע בבבל ולהוליד שם בנים ובנות וכו', ומיד מוסיף ירמיהו שלא ישמעו לנביאי השקר, ושישראל ישובו מבבל לאחר שבעים שנה. לפי ההקשר מסתבר לפרש שנביאי השקר הללו טענו שהגולים ישובו מיד לארץ, ולכן אין טעם שיבנו בתים בבבל, וכנגדם ניבא ירמיהו שיש לישראל עוד שבעים שנה בבבל (כך אכן ביארו ר"י נחמיאש, מצו"ד, דעת סופרים, ודעת מקרא, ושאר המפרשים לא ביארו מאומה, כנראה משום פשיטותו). פסוקים ספורים לאחר מכן, בפסוק כא, אומר הנביא שאחאב וצדקיה ניבאים בשקר, ומסתבר לפיכך שנבואת השקר שלהם היתה דומה לנבואתם של נביאי השקר שנזכרו לפני כן, דהיינו נבואה על כך שעמ"י עתידים לחזור לא"י במהרה (וכ"כ בדעת מקרא, ושאר המפרשים לא ביארו מאומה). לפי דרך זו היו לאחאב ולצדקיה שני חטאים: נבואת שקר על שיבת ישראל לארץ, וניאוף (ובמצו"ד אכן נראה שביאר שמדובר בשני חטאים שונים, וראה במדרש תנחומא, ויקרא, ו, שהם "היו חוטאים בירושלים, ולא די אלא משגלו לבבל היו מוסיפים חטא. ומה היו עושין בירושלים? היו נביאי שקר, והניחו אומנותן בבבל והיו מסרסרין זה לזה בעריות"). האם יש קשר בין שני החטאים? ניתן להציע כמה ביאורים לכך (ראו, לדוגמא, בדעת מקרא), ונביא שלשה מהם: 1 – הנואף שקוע בתאוותיו, ברצונו האישי והנהנתני. נביא שנואף מוסט ממילא ע"י תאוותיו, ונוטה לפרש את הנבואות בדרך שתהיה יותר נעימה ונוחה. לכן הוא חושב שישאל ישובו לארצם, שהמקדש לא יחרב, ושהחיים הטובים ימשיכו כרגיל. הוא אינו מוכן לשלם מחיר על חטאיו, ולהתאמץ לתקן את מעשיו (פסענו כאן בשיטת המפרשים שסברו שהיו נביאי אמת שניבאו שקר, בלי כוונה רעה. הדרכים השונות בהבנת נבואות השקר נתבארו בהרחבה בספרנו כת"י 'נביאי האמת ונביאי השקר'). 2 – הגלות היא עונש על כך שישאל התנהגו כמו הגויים. בעיני נביאי השקר הללו חטא זה הוא קל ביותר, ואולי כלל אינו חטא בעיניהם, שהרי הם עצמם נאפו עם נשות הגויים ובכך ביטאו את התקרבותם לתרבות הנכר, כפי שנתבאר לעיל. מעתה מובן מדוע נביאי השקר סברו שהגלות עליה מנבא ירמיהו לא תתרחש. 3 – נבואתו של ירמיהו הנזכרת כאן בפרק, נאמרה לגולים בגלות יכניה (ירמיה כט, ב). גולים אלו היו "החרש והמסגר" (שם), גדולי התורה של האומה (גיטין פח, ע"א), שהיו צריכים להכין את הקרקע לקראת הגלות הגדולה של העם כולו. בדומה ליהודה שנשלח לפני יעקב למצרים, כך היה תפקידם להכין תשתית רוחנית ותורנית שתגרום לכך שכאשר הגלות הגדולה תתרחש בכל זאת לא תשתכח התורה מישראל, ולא יהיה נתק בשלשלת מסירת התורה (על תפקידה של גלות יכניה הרחבנו בספרנו כת"י 'אשי ישראל' מגלות בבל לבית שני' פרק נג, 1, בקטע על הדעה שנבואתם היתה בחו"ל, בהערה שם, והבאנו שם מהתנחומא, פרשת תזריע, ט, שגלות יכניה עשו "תרביץ לתורה" כדי שלא תשתכח התורה בגלות צדקיה, ובתנחומא, פרשת נח, ג, מובא שע"י גלות יכניה "לא תשתכח תורה", וראה צניף מלוכה לרב משה צבי נריה, עמ' 167 ואילך, וראה מלבי"ם עזרא ב, א, על מצבם המכובד של החרש והמסגר בזמן הגלות). ירמיהו מנבא להם לבנות בתים וכו', דהיינו להתכוון לגלות של שלשה דורות, ולבנות מסגרת שתסייע ליהודים וליהדות לשרוד בתוך חשכת הגלות. לנביאי השקר, שנאפו עם נשות בבל ונהו אחר התרבות הבבלית, לא היה אכפת מכך שישאל יטמעו בין העמים. לכן הם לא הציבו שום תפקיד בפני גולי יכניה, וטענו בפניהם ש"הנה מיד אתם שבים לארץ הקודש". ה. כפי שכבר ראינו, בגמ' סנהדרין צג, ע"א, מובאים דברי חז"ל על אחאב וצדקיה נביאי השקר שנאפו והושלכו לכבשן עם יהושע בן יהוצדק. מעט לפני כן עוסקת הגמ' בהשלכת חנניה משאל ועזריה לכבשן, ושואלת להיכן הלכו חנניה משאל ועזריה אחרי שניצלו מהכבשן?

החוליה השלישית היא בני יהושע, שבסוף גלות בבל נשאו נשים נכריות, ובכך התחברו לתרבות הנכר. אביהם ניצל מזה, ולכן חז"ל מביאים שהוא נזרק לכבשן האש וניצל.⁴⁶

הגמ' משיבה שלפי דעת חכמים הם "עלו לארץ ישראל ונשאו נשים והולידו בנים ובנות, שנאמר 'שמע נא יהושע הכהן הגדול אתה ורעיך היושבים לפניך כי אנשי מופת המה' (זכריה ג, ח) - איזו הם אנשים שנעשה להן מופת? הוי אומר זה חנניה מישאל ועזריה", עד כאן. יש להבין: הגמ' מביאה ראיה לכך שהם עלו לא", אולם היא אינה מביאה ראיה לכך שהם נשאו נשים וילדו בנים ובנות?! לפי מהלכנו נראה לבאר כך: שיבתם לארץ ישראל היתה בעקבות הצלתם מהכבשן, שהרי מי שניצל מהכבשן עמד באופן שלם בנסיון ההתבוללות בגלות, ומעתה נסיונו הסתיים בהצלחה, ואין לו עוד סיבה להישאר בגלות. חנניה מישאל ועזריה היו סריסים משום שרצו להתבדל מתרבות הנכר שבגלות, ומשום כך כאשר הם שבו לארץ ישראל הם לא נזקקו עוד להיבדלות זו, ולכן הם נשאו נשים והולידו ילדים. בזה מתבארים דברי הירושלמי (שבת סוף פרק ו) המביא שכאשר חנניה מישאל ועזריה היו בכבשן אז נאמר "וחבל לא יתי בהון" (=חבלה לא היתה בהם) כי "היו סריסים ונתרפאו (מסריסותם)", הרי שהצלתם מהכבשן היא זו שאפשרה להם לשאת נשים וללדת ילדים. מעתה נוכל לקשר את הפרשיה לפרשיה נוספת: לפי כמה מקורות חזון העצמות היבשות (ביחזקאל פרק לו, המתאר כיצד החיה הקב"ה את עצמות המתים היבשות), אירע באותו זמן בו חנניה מישאל ועזריה סירבו להשתחוות לצלם ונזרקו לכבשן האש (בריייתא בסנהדרין צב, ע"ב; שיר השירים רבה ז, יד). בספרנו כת"י 'אשי ישראל לספר יחזקאל' ביארנו את המקור לזה, ובנוסף ביארנו שחזון העצמות היבשות נאמר כלפי היאוש מלהיגאל. חזון זה מחזק את ישראל שיעמדו בנסיון, ויצפו לגאולה, שהרי העם היהודי הנראה כמת, כעצמות יבשות, יקום לתחיה וישוב לארצו. מעתה, לפי כל הנ"ל, יובן היטב מדוע לדעת רבי אלעזר בן ר' יוסי הגלילי "מתים שהחיה יחזקאל עלו לארץ ישראל ונשאו נשים והולידו בנים ובנות" (סנהדרין צב, ע"ב). המתים שקמו לתחיה חידשו את הסלידה מהגלות ואת הקשר לארץ ישראל, ולכן הם ראויים כעת לשאת נשים וללדת ילדים, שהרי הם סיימו את נסיון ההתבדלות מתרבות הנכר שבגלות, בדומה לחנניה מישאל ועזריה שאף הם "עלו לארץ ישראל ונשאו נשים והולידו בנים ובנות" [לפי כל זה עלינו לעיין מחדש בנבואת ירמיהו (פרק כט) העוסקת באחאב וצדקיה נביאי השקר הנואפים, שהרי ירמיהו אומר לגולים עם יכניה שלא יקשיבו לנביאי השקר האומרים להם שלא יתרחש חורבן, אלא עליהם לנהוג כך: "בנו בתים... קחו נשים והולידו בנים ובנות, וקחו לבניכם נשים, ואת בנותיכם תנו לאנשים ותלדנה בנים ובנות, ורבו שם ואל תמעטו" (והשווה גם עזרא ט, ב, וכן נחמיה י, לא, ושם יג, כה), ויש לעיין בזה].

⁴⁶ יהושע הוא "אוד מוצל מאש" (זכריה ג, ב), ולפי הגמ' שהבאנו הכוונה לכבשן האש, אך כמה מפרשים ביארו לפי הפשט שהאש היא משל לגלות (רד"ק וראב"ע, וכעין זה בר"י קרא). לפי מהלכנו הפשט והדרש מתאחדים, שהרי כבשן האש רומז לחיבור אל הגויים, אל הגלות [ניתן להוסיף ולומר שהכבשן מבטא את המלכויות השולטות על ישראל בגלות, מלכויות השקועות בפיתוח העולם הטבעי ע"י כוח האדם. מי שניצל מהכבשן הוא מי שניצל מהגלות, מי שאינו משועבד להשפעת תרבות הנכר. מדוע הכבשן מרמז למלכויות? ראשית, משום שהאש היא הדבר הראשון שיצר האדם, כמבואר בפסחים נד, ע"א. שנית, משום שהאש היא יסוד היצירה האנושית וראש לארבעת היסודות, כמו שכתבו הרס"ג בגניזת שכתר ח"ב עמ' 490 וספר החינוך מצוה קלב, וביארו שמשום כך איסור המלאכה בשבת נזכר סביב האש - "לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת". שלישית, משום שבכבשן גם מיוצרים כלי המתכת]. יש להוסיף שאף אברהם אבינו נזרק לכבשן האש, ולפי מהלכנו הדבר מבואר, שהרי "אברהם העברי" העמיד את עצמו כנבדל משאר אומות העולם [ויש להעיר שבגמ' סנהדרין צג, ע"א, מובא שנבוכדנאצר השווה בין אברהם אבינו שניצל מהכבשן לבין יהושע שניצל מהכבשן]. אוסיף ואעיר על ענין נוסף שניתן לבאר לפי הרעיון שהבאנו כאן: חנניה מישאל ועזריה נזרקו לכבשן עם "סרבלהון פטשיהון וכרבלתהון ולבושיהון" (דניאל ג, כא), ולא נשרף כלום אצלם, ואף "סרבלהון לא שנו" (פס' כז). במדרש הובא שהציצית הגנה עליהם והיא לא נשרפה: "בזכות הציצית ניצלו חמ"ו מכבשן האש... 'לבושיהון' אלו טליתות המצויצות שלהם" (משנת רבי אליעזר פרק יד עמ' 273, הובא גם במדרש הגדול במדבר טו, מא, ובמנורת המאור לר"י אבוהב נר ג ח"ד פ"א, קכג, עמ' 272, ובמנורת המאור אלנקוה ח"ב עמ' 60, והשווה לדברי הערוך ערך 'כרבל' שכתב: "כרבלתהון ... יש אומרים אלו הטליתות שהן עטופין"). לפי מהלכנו נראה להסביר שמכיון שעל הציצית נאמר "ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם" לכן חמ"ו שלא פגמו בעריות ניצלו בזכות

ד. התקופה

יתכן להוסיף ולומר שהשטנה כלפי יהושע קשורה לתקופה :

בראשית ימי דריוש השני מחזק חגי הנביא את ישראל, ודוחף אותם להתחיל בבניית המקדש (חגי פרק א). יהושע בן יהוצדק הוא הכהן הגדול והמנהיג הרוחני של העולים לארץ, ובנבואת זכריה שנאמרה באותן השנים נזכרת ביקורת ושטנה כלפי יהושע, ש"לבוש בגדים צואים", וסניגוריה עליו משום שהוא "אוד מוצל מאש".

יתכן שחז"ל הבינו שהשטנה כלפי יהושע היא ביקורת כללית שהיתה כלפי העליה לארץ ישראל⁴⁷: בבבל היה מרכז גדול של תורה, ואילו לארץ ישראל עלו מתי מעט, והיתה בה סכנה לנפילה רוחנית ולהיטמעות בין גויי הארץ.

כנגד ביקורת זו מנבא זכריה כי אמנם יש בעיות בארץ, "יהושע לבוש בגדים צואים", אך מעלת העליה לא"י גוברת על כך - "הסירו מעליו הבגדים הצואים". העליה לארץ תינצל מכבשן האש של תרבות הנכר, והעליה אף תשיב את ישראל, בסופו של דבר, אל זהותם היהודית⁴⁸.

ה. (נספח) האם דברי חז"ל על הצלת יהושע מהכבשן הם פשט והאם הם מציאות

הציצית. לפי"ז יהושע שבגדיו נחרכו [בגלל שבניו חטאו בנשים] יש לומר שהכוונה לציצית שלו שנחרכה, ואכן הבאנו להלן (פרק ג, סעיף ט) שרבי אברהם בן שלמה כתב שה'תכלת' שלו נשרפה, ושו"ר שבזוהר (פרשת שלח, דף קעד ע"ב, מהד' הסולם אות שכא) מובא שיהושע היה לבוש בגדים צואים ומביא הזוהר שמכאן שמענו שכל אדם שלא זכה בעוה"ז "לאתעטפא בעטופא דמצוה ולאתלבשא בלבושא דמצוה" (=להתעטף בעטוף של מצוה ולהתלבש בלבוש של מצוה, דהיינו ציצית. ביאור הסולם), אז כשנכנס בעולם ההוא עומד בלבוש מטונף וכו', וכתב שם בביאור אור יקר לרמ"ק (פרשת שלח סי' ה) שמצות ציצית מצילה את האדם מאשה נכריה (כוונתו כנראה למעשה שהובא במנחות מד, ע"א, שטפחה ציצית על פניו של אותו חוטא שרצה לבוא על זונה גויה, ואז חזר בו מחטאו) ואם כן יהושע שהיה פגום משום שבניו נשאו נכריות הרי מצות ציצית שלו היתה פגומה, עכ"ד.

⁴⁷ והשווה לדברי רבי אברהם של שלמה (זכריה ג, א-ג, מכתב ידו שלא נדפס עדיין, ותודתי לפרופ' אליעזר שלוסברג שבטובו הרשה לי לעיין בדבריו ולהביאם): "...וזכר בזו הנבואה כהן גדול לבדו שהוא מקום (=במקום) כל ישראל בזו הנבואה, והוא הדיבור אליו במקום כל ישראל לפי שהוא גדול שלהם ומנהיג שלהם", וכך גם בהמשך פירושו שם: "כבר ידעת שיהושע כאן מקום כל ישראל, ולפיכך רוצה ב"בגדים צואים" - שפירושו בגדים מאוסים ומלוכלכים - מה שהיו בו ישראל באותו העת ממיעוט החן ושהם בזויים בין העמים, ולפיכך בישר אותם שמגדלם ומגדל החן שלהם ומחזק מלכותם, והוא ענין מה שהלביש אותו מחלצות".

⁴⁸ עוד אעיר שבפירושו הארוך של הרס"ג לאסתר (ספר הליווי בגלות, עמ' קיג) כתב הרס"ג שישאל נענשו בימי המן מפני "שהיו מעורבים באומות והתחתנו איתם... כמו שאמר בעזרא (ט, ב) 'כי נשאו מבנותיהם להם ולבניהם, והתערבו זרע הקודש בעמי הארצות, ויד השרים והסגנים היתה במעל הזה ראשונה', ולכן הם נפגעו מכך (=נענשו ע"י גזירת המן), כי מקצתם עשו (=מקצת היהודים נשאו נכריות), והנותרים לא מנעו (!) אותם מכך". לענ"ד יתכן שהרס"ג סבר שדברי רב פפא על יהושע ש"לא מיחה" בבניו שנשאו נכריות, באו ללמד על חטאם של ישראל באותו הדור ש"לא מנעו" את החוטאים. יהושע הכה"ג הוא נציג של עם ישראל כולו [אולם, יתכן להסביר אחרת ולומר שהרס"ג למד את דבריו מסברתו: מפשט הפסוקים וגם מסברא קשה לומר שכל ישראל חטאו בנשים נכריות, אך למרות זאת כולם נענשו ע"י המן, ולכן צ"ל שכולם נענשו מכיון שלא מחו בחוטאים, וכמו שאמרו בגמ' שבת נד, ע"ב, שכל מי שיכול למחות באחרים על חטאם ולא מיחה נתפס על חטאם].

לעיל הבאנו כמה רמזים לדברי חז"ל, וכתבנו ש"יתכן, לפיכך, שכוונת חז"ל איננה לומר שמבחינה היסטורית כל הדמויות הללו נזרקו לאותו הכבשן באותו הזמן, בימי נבוכדנאצר, אלא כוונת חז"ל היא להצביע על התהליך שהתרחש..."

בסעיף זה נרחיב מעט בשאלה זו, ובשאלה נוספת המשיקה לה: האם דברי חז"ל על השלכת יהושע לכבשן יחד עם נביאי השקר, כוונתם לתיאור אירוע הסטורי מציאותי, או להצביע על רעיון? בנוסף, האם דברי חז"ל הללו הם "פשט" הפסוקים, או שהם "דרש"?

בירמיהו (כט, כא) נזכר על נביאי השקר שנבוכדנאצר "קלם" באש, דהיינו שני"ן שרף את נביאי השקר (ויש מקום לומר שכיון שידוע לנו שני"ן זרק את חמ"ו לכבשן, אם כן מסתבר שגם כאן מדובר על זריקה לכבשן. כך אכן מובא בתנחומא ויקרא ו' שנביאי השקר נזרקו לכבשן. לעומת זאת מלשון 'אשר קלם' משמע שזה לא היה שריפה בכבשן אלא 'קליה', ונראה שכך מדייקת הגמ', וכך מובא במדרש אגדה ויקרא ה, א, שני"ן קלה אותם על מחבת, וכע"ז בפסיקתא דר"כ כד, טו, שני"ן קלה אותם על "טוגן של נחשת ועשה אותם נקבים נקבים"). בספר זכריה מובא שהנביא זכריה רואה שיהושע הכה"ג עומד לפני מלאך ה' והשטן משטין על יהושע, וה' גוער בשטן "הלא זה אוד מוצל מאש". מיד מובא ש"יהושע היה לבוש בגדים צואים ועומד לפני המלאך" ואז מסירים ממנו את הבגדים הצואים, ואומרים לו שעונו הוסר. הרי שמצאנו כאן שיש ליהושע עוון, והדבר נמשל במראה הנבואה לבגדים מלוכלכים, ועל כן מובן מה שאמרו חז"ל שעונו היה בזה שבניו נשאו נשים שאינן הגונות לכהונה, שהרי חטאם זה של בניו נזכר בספר עזרא (י, יח, ששם נאמר ש-5 שנים מאוחר יותר נמצא שבניו נשאו נכריות), ובגדים צואים מרמז על פגם בכהונה, שהרי כה"ג אמור להיות לבוש בגדי כה"ג יפים (ע"פ מהרש"א ומלבי"ם).

כל הנ"ל הוא ע"פ דרך הפשט. אולם מה שאמרה הגמ' בענין 'אוד מוצל מאש' נראה שהוא בדרך דרש, שהרי הדימוי "אוד מוצל מאש" יכול להתפרש בכמה אופנים, כמובא במפרשי המקרא (רד"ק, ראב"ע, ר"י קרא, ר"א מבלגנצי, וראה ירושלמי תענית פ"ד, ה"ה). בגמ' פירשוהו כך: יהושע הושלך עם נביאי השקר לכבשן, בימי נ"נ, ואז בגדיו נשרפו, וזהו שהיה לבוש בגדים צואים, ודברי הגמ' הללו נראים יותר כדרש, ולא כפשט, שהרי לא מצאנו רמז בפסוקים לכך שיהושע הושלך עם נביאי השקר, וגם קשה לומר שבמשך 50 שנה חטאם של בניו נמשך, וכו'.

אכן, ברד"ק זכריה ג, ב-ג, ביאר שדברי חז"ל בענין הכבשן של נבוכדנצר (ש"אוד מוצל מאש" הוא הכבשן) הוא רק על דרך דרש, אבל לגבי מה שיהושע לבוש בגדים צואים בגלל חטא בניו את זה מביא הרד"ק מבלי לציין שהוא רק לפי הדרש.

[לפי"ז הפסוקים מתבארים כך: זכריה רואה שכעת, בשנת 2 לדריוש, יהושע לבוש בגדים צואים משום שבניו נשאו נשים שאינם הגונות. הוא רואה שיהושע הוא "אוד מוצל מאש", דהיינו אש הגלות וכדו' (כשיטת המפרשים). חז"ל הוסיפו כי הדימוי "אוד מוצל מאש" יש בו עומק נוסף, בדרך הדרש: דימוי זה מרמז שיהושע היה בכבשן בימי נבוכדנאצר וניצל, אך היה קטרוג כלפיו שישרף, ולבסוף בגדיו נפגמו. כלומר, העובדה שכעת, בשנת 2 לדריוש, בניו נשאו נשים פגומות, מצביעה על פגם קטן שהיה ליהושע לפי רום מדרגתו: הוא לא הצליח להרחיק את משפחתו לגמרי מהתרבות והעם הבבלי. הסמל לדבר זה הוא נבוכדנאצר, הראש לבבל, שניסה לבולל את דניאל וחבריו. חנניה מישאל ועזריה ניצלו מאש הכבשן כי לא הושפעו כלל מהבבלים, אך נביאי השקר הושפעו מהבבלים ולכן נשרפו. יהושע ניצל אך בגדיו נחרכו משום שהיתה השפעה בבליית קטנה

שחדרה לתוך משפחתו (ניתן להציע ביאור נוסף, ולפיו הפגם של יהושע החל כבר בימי נבוכדנאצר, משום שאז היו בניו ילדים קטנים, ואז היתה העת בה יכל יהושע לחזק יותר את סלידתם מהתרבות הבבלית).

כיצד הדימוי "אוד מוצל מאש" [לפי הגמ' סנהדרין הנ"ל] משתלב בפסוק? רש"י (וכן מצו"ד ואלשיך) מסבירים כך: בימי זכריה יש שטן שמקטרג על יהושע, משום שבניו נשאו נשים שאינן הגונות לכהונה. ה' אומר לשטן: אל תקטרג על יהושע, שהרי לפני כ-50 שנה [בימי נ"ן] יהושע ניצל מהכבשן, ומכאן שיהושע הוא אדם גדול שאין לקטרג עליו. לענ"ד יש מקום להציע ביאור נוסף בדברי הגמ', ונקדים לו שלש קושיות:

- א. הגמ' מביאה שיהושע ניצל מהכבשן ובגדיו נחרכו, והיא מביאה לזה ראייה מהפסוקים בזכריה: "יהושע כהן גדול איחורכי מאניה, שנאמר (זכריה ג) ויראני את יהושע הכהן הגדול עומד לפני מלאך ה' וגו' וכתוב (זכריה ג) ויאמר ה' אל השטן יגער ה' בך וגו'". כלומר, עיקר הלימוד הוא מה"וגומר", כלומר מהמשך הפסוק, שם נאמר שיהושע הוא "אוד מוצל מאש" ו"לבוש בגדים צואים". אלא שזה צ"ע, שהרי לפי פירוש רש"י הנ"ל יהושע היה לבוש בגדים צואים בשנת 2 לדריש, ואיזו ראייה יש להביא מזה לכך שבימי נ"ן בגדיו נחרכו? הרי יתכן לומר שיהושע יצא שלם מהכבשן ומ"מ לאחר שנים בגדיו נחרכו בגלל חטא אחר?
- ב. זכריה אומר שיהושע עומד לפני המלאך וכו' ואח"כ שוב אומר "ויהושע היה לבוש בגדים צואים ועומד לפני המלאך", וצ"ע למה לא אמר "ויהושע לבוש"? מה הצורך בתיבת "היה"? (וראה מלבי"ם שנראה לענ"ד שהתכוון לתרץ קושיא זו, ועוד קושיות, ע"י פירושו המיוחד).
- ג. נאמר בגמ' (סנהדרין צג ע"א): "אינהו איקלו, יהושע כה"ג אחורכי מאניה, שנאמר 'ויראני את יהושע הכה"ג עומד לפני מלאך יי' וגו' וכתוב 'ויאמר ה' אל השטן יגער ה' בך' וגו'". אמר לו...". לכאורה צ"ע, שהרי הגמ' מביאה כאן ראייה לכך שיהושע ניצל מהכבשן ובגדיו נחרכו, והראיה היא מתיבות "הלא זה אוד מוצל מאש. ויהושע היה לבוש בגדים צואים". (וזה כוונת הגמ' כשהיא מביאה את הפסוק 'ויאמר ה' אל השטן יגער ה' בך וגו', דהיינו שצ"ע למה לא אמר 'ויאמר ה' אל השטן יגער ה' בך וגו''). כלומר מהמשך הפסוק). אלא שעדיין צ"ע למה הגמ' הביאה גם את הפסוק הקודם ואמרה: יהושע כה"ג אחורכי מאניה, שנאמר 'ויראני את יהושע הכה"ג עומד לפני מלאך יי' וגו' וכתוב 'ויאמר ה' אל השטן...?'⁴⁹

⁴⁹ בילקוט שמעוני (ירמיהו רמז ש"י) הנוסח הוא "אינהו איקלו יהושע אחורכי מאניה, שנאמר 'הלא זה אוד מוצל מאש', אמר להם...". ולכאורה כך היא הלשון היותר פשוטה והמובנת. כע"ז הלשון בעוד שלשה מדרשים (פסיקתא דר"כ כד, טו, ומדרש אגדה ויקרא ה, א, ותנחומא ויקרא ו. קטע זה הושמט כולו בתנחומא בובר ויקרא י, ור"ש בובר כתב שהוא מפני שקיצרו בעניינים המגונים). מעתה יש להבין למה לא אמרה הגמ' כגסת הילק"ש (או לא אמרה: "איחורכי מאניה, שנאמר 'ויהושע היה לבוש בגדים צואים... יגער ה' בך השטן... הלא זה אוד מוצל מאש. אמר לו..."), ומה הצורך להביא את הפסוק שלפני כן "ויראני את יהושע עומד לפני מלאך יי'!!" בפנינו עומדים שתי נוסחאות - נוסחת הגמ' שלפנינו ולעומתה נוסחת המדרשים הללו. יש מקום לומר שאלו שתי נוסחאות של חז"ל, אולם כמדומה לי שבדרך כלל הגישה היא לומר שיש כאן נוסחא אחת שהיא יותר מדויקת (אינני מבין די בענייני נוסחאות וכדו', וגם לא בדרכי הבאת פסוקים במדרשים ובגמ', ולפיכך ייתכן שדברי בטעות יסודם). והנה נוסחת הגמ' שנדפסת לפנינו מובאת גם בדפוסים הקדמונים של הגמ' ובכתבי היד שלה, ולכן נראה שאין בזה שיבוש של נוסח הגמ' [כך הוא בדפוס ונציה רפ-רפג, ובדפוס ברקו רנח-רנט, וכע"ז בכת"י יד הרב הרצוג, ובעוד כת"י אחד, הובאו כולם]

נציע לפיכך הצעה חדשה לביאור דברי הגמ': בכבשן האש של נ"נ מצאנו שחמ"ו הלכו בתוך האש כשמלאך שבא להצילן הולך לצדם (דניאל ג, כה, שהלך עמם מי שדומה לבן אלהים, וחז"ל והמפרשים שם ביארו שהוא המלאך גבריאל או מיכאל), ומעתה יש לומר שעפ"ז ביארה הגמ' שזכריה ראה במראה הנבואה כיצד יהושע עומד לפני מלאך יי' העומד להציל את יהושע מהכבשן, ולעומתו השטן משטין ורוצה שיהושע ישרף (שו"ר שבע"ז במלבי"ם ע"ש, אלא שהמשך דברי כאן אינם כפירוש), וה' אומר לשטן שעל יהושע להינצל מהאש, וזהו "הלא זה אוד מוצל מאש". דהיינו ש"אוד מוצל מאש" אינו תיאור מה שהיה בעבר, כפירוש רש"י, אלא הוא תיאור של מה שראוי להתרחש מיד כעת (אע"פ שלפ"ז "ונתתי לך מהלכים" רומז אולי שיהושע יכול להתעלות למדרגת חמ"ו והמלאך שאיתם שהיו "מהלכים" בתוך כבשן האש, כנזכר בדניאל ג, כה).

לפי מהלכנו זה מתורצת הקושיא הראשונה: נבואת זכריה אינה עוסקת בשני זמנים שונים, כפירוש רש"י, אלא כולה עוסקת בזמן אחד. גם מה שנאמר ש"יהושע היה לבוש בגדים צואים" הוא המשך התיאור מה שאירע ליהושע בימי נ"נ. בזה מתורצת גם הקושיא השלישית: הגמ' צריכה היתה להביא גם את הפסוק "ויראני את יהושע הכה"ג עומד לפני מלאך יי'", שהרי מפסוק זה למדנו שזכריה ראה במראה הנבואה את יהושע בתוך כבשן האש, והמלאך [שהציל את חמ"ו] עומד להצילו. בזה מתורצת גם הקושיא השניה: אילו היה כתוב "ויהושע לבוש" היה ניתן לחשוב בטעות שעד כאן תיאר זכריה מה שראה במראה הנבואה על ימי נ"נ, וכעת עובר הנביא זכריה לתאר את מה שמתרחש בשנת 2 לדריוש. לכן כתב "היה לבוש" לומר שזה המשך תיאור של מה ש"היה" בעבר, בימי נ"נ [פסוקים א-ב מתארים את מה שאירע כשיהושע היה בתוך הכבשן, ופס' ג' ואילך מתארים שבשלב שני, מיד לאחר הצלתו מהכבשן, היה יהושע עם בגדים חרוכים וצואים, ואז הסירו ממנו אותם].

לפי הצעתנו כאן זכריה ראה במראה הנבואה כיצד יהושע ניצל מהכבשן. לפ"ז יתכן לומר שזכריה לא ראה אירוע שאירע במציאות הפיזית, אלא זהו רק משל נבואי על מצבו של יהושע [או של עמ"י, שיהושע הוא מנהיגו הרוחני]⁵⁰. לפ"ז, מה שכתבנו לעיל (אות ג) שדברי חז"ל אינם נראים

באתר הכי גרסין, והובא שם גם נוסחת כת"י מינכן 95 (שמובאת גם בדקדוקי סופרים) ששם גם כתוב כע"ז, וזה הנוסח שם: "שנאמר ויראני את יהושע הכה"ג (עומד לפני מלאך ה' וגו' וכתוב) ויאמר ה' אל השטן" (כל המוסגר בתוך סוגריים אינו בכת"י מינכן). הדק"ס גם מביא (בהערה ק) שבכת"י פלארענץ הנוסח הוא כעין מה שנדפס בגמרות שלנו: "שנאמר ויראני את יהושע הכה"ג עומד לפני מלאך ה' והשטן עומד על ימינו לשטנו ויאמר ה' יגער ה' בך השטן ויגער ה' בך הבוחר בירושלים הלא זה אוד מוצל מאש. אמר לו...". וכע"ז הנוסח באתר הכי גרסין בשם כת"י פירנצה 8-9. ברש"י על הגמ' רואים שגרס את התיבות "הלא זה אוד מוצל מאש", אך אין מזה ראייה האם גרס עוד תיבות לפני כן. מהי הנוסחה המדויקת יותר? לכאורה נראה יותר שנוסחת הגמ' היא המדויקת יותר, שהרי הנוסחא במדרשים היא הברורה יותר, ולכן מסתבר שבמשך השנים מעתיקי המדרשים 'דילגו' על הפסוקים שהובאו בגמ' מכיון שלדעת המעתיקים לא היה בהם צורך בשביל הבנת הדברים.

⁵⁰ לפ"ז שאלת הגמ' "מאי טעמא איענש" הכוונה "למה במראה הנבואה ראה זכריה שיהושע נענש בזה שבגדיו היו חרוכים?". [לפני כן למדו בגמ' מ"בגדים צואים" שבגדי יהושע נחרכו, אך עדיין לא למדו מדוע נחרכו, וכעת אומר רב פפא שיש בתיבות אלו גם רמז לסיבת חריכתם, שהרי כה"ג לבוש בגדים נאים ומיוחדים ומעתה מה שיהושע נחרכו בגדיו ובגדיו צואים במראה הנבואה הרי זה סימן לפגם בכהונה]. אחד מידידי הקשה: חז"ל מתארים בפירוט את הטענות שהפנו נביאי השקר אל מלך בבל, טענות שגרמו לבסוף להשלכתו של יהושע לכבשן יחד איתם. אם אנו

כפשט אין זה מוכרח, שהרי אין כוונת חז"ל שיהושע היה פיזית בתוך הכבשן, אלא כוונתם לומר שהוא היה שם במראה הנבואה, ומעתה דברי חז"ל יתכן שהם פשט הפסוקים. [לפי דרכנו כאן בשנת 2 לדריוש חטאו בני יהושע עם הנשים, ולכן דוקא אז ראה זכריה את הנבואה הזו, בה ראה זכריה אירוע בימי נבוכדנאצר שלא התרחש במציאות הפיזית].

פרק שלישי:

חטאם של בני יהושע בן יהוצדק

סעיף א - הקושיא * סעיף ב - הדרכים השונות לפתרון הקושיא * סעיף ג - השיטה הראשונה: שני חטאים ושתי תקופות * סעיף ד - חטא אחד ושתי אפשרויות ביאור * סעיף ה - השיטה השנייה: בני יהושע נשאו גיורות בלבד * סעיף ו - השיטה השלישית: בני יהושע נשאו גויות בלבד * סעיף ז - הראשונים שסברו שמדובר בחטא אחד * סעיף ח - הסבר שיטות הראשונים * סעיף ט - שיטת ר' תנחום הירושלמי ושיטת ראב"ש

סעיף א - הקושיא

לעיל בפרק א' הארכנו להביא ראיות לכך ש"הנשים הנכריות" להם נישאו ישראל בימי עזרא לא היו גויות אלא היו גיורות. אחת הראיות שהבאנו שם לכך היא מדברי רב פפא במסכת סנהדרין.

נזכיר שוב בקצרה את הראיה: בספר עזרא (י, יח) מובא שהיו מבני יהושע בן יהוצדק הכהן הגדול שנשאו נשים נכריות: "וימצא מבני הכהנים אשר הושיבו נשים נכריות: מבני ישוע בן יוצדק ואחיו - מעשיה ואליעזר ויריב וגדליה. ויתנו ידם להוציא נשיהם, ואשמים איל צאן על אשמתם. ומבני אמר - חנני וזבדיה...". לעומת זאת מדברי רב פפא נראה שחטאם היה אחר, שהרי הוא מביא שאביהם יהושע חטא בכך שלא מחה בבניו על כך שנשאו "נשים שאינן הגונות לכהונה" (סנהדרין צג, ע"א).

לפי מהלכנו בפרק א' הקושיא מתורצת בפשטות: הנשים הנכריות הן גיורות, ולכך כוונת רב פפא שאמר שבני יהושע נשאו נשים "שאינן הגונות לכהונה", שהרי הכהן אסור בגיורת.

מניחים שחז"ל באו לתאר מציאות פיזית שקרתה, הרי אז יש צורך באריכות זו, כדי לבאר מדוע השליך המלך את יהושע לכבשן יחד עם נביאי השקר. אולם, לפי טענתי כאן בפרק שמדובר במראה נבואי, הרי אז קשה מה הצורך בכל האריכות הזו?! לענ"ד יש להשיב כך: לחז"ל אין צורך להסביר כיצד התגלגל אירוע מציאותי. אין תפקידם לתרץ לנו שאלות מציאותיות. מטרת חז"ל היא ללמד את ישראל דעת ויראה. לכן כל משפט בדברי חז"ל בא להצביע על רעיון רוחני, ואכן עלינו לעמוד כדי למצוא פשר לכל פרט בדבריהם. כמדומה לי שדברי אלו אינם מוסכמים, ושכמה מהראשונים כתבו שאין משמעות רוחנית לכל פרט במשלים שהובאו בחז"ל, אלא הדברים הובאו כדי להשלים את המשל כיאות. יש עוד לעיין בזה, ואכמ"ל.

בפרק שלפנינו נעסוק בקושיא זו כשלעצמה. כלומר, נתעלם מההוכחות שהבאנו בפרק א', ונניח שיתכן ש"הנשים הנכריות" הנזכרות בעזרא הן גויות ממש. מעתה, יפתחו בפנינו שתי דרכים נוספות לתירוץ הקושיא הנ"ל.

סעיף ב - הדרכים השונות לפתרון הקושיא

כפי שנראה בהמשך פרק זה, ישנן שלש דרכים לתירוץ השאלה. נסכם אותן כעת בקצרה:

1. דרך ראשונה לתירוץ הקושיא: מדובר בשני חטאים שונים. בני יהושע נשאו גרושות וכדו' שאינן הגונות לכהנים, ובנוסף נשאו גויות. נביא שכך ביאר הרב מרדכי שנדורפי, וששו"ר שכך כנראה פירשו במנורת המאור לר"י אבוהב, ובצאינה וראינה, ובפירוש רבי אברהם בן שלמה, ושכן פירשו הרב אליעזר שלום הכהן ליוטעווסקי זצ"ל, והאדמו"ר מגור הפני מנחם.

אולם, מראשונים ואחרונים רבים מאוד עולה שאין כאן שני החטאים אלא חטא אחד, ולפיכך בהכרח שהם לא נוקטים כדרך הראשונה הנ"ל. לפי דעתם צ"ל שיש לצעוד באחת משתי הדרכים האחרות שנביא מיד.

2. דרך שניה לתירוץ הקושיא: הנשים הנכריות הנזכרות בספר עזרא הן גיורות. הכהן אסור בגיורת, ולכך כוונת רב פפא שאמר שבני יהושע נשאו נשים שאינם הגונות לכהונה. כך פירשתי לעיל פרק א', והבאתי שם ששו"ר שכך כתב בפירוש דעת סופרים, ושכ"כ הרב יחיאל מיכל שטרן, ושכן מצאתי בדברי הגאון רבי אהרן ווירמש זצ"ל נולדעו כן יש לגרוס בדברי המנורת המאור הנ"ל (ואולי גם בדברי ר' אברהם בן שלמה ובלשון הצאינה וראינה), וכאן בפרק באות ה' נביא את דבריו במלואם]. נראה שכך גם יסברו כל המפרשים שהבאתי בפרק א' שסברו שהנשים הנכריות הן גיורות.

3. דרך שלישית לתירוץ הקושיא: בני יהושע נשאו גויות, ומה שאמר רב פפא שהם נשאו נשים "שאינם הגונות לכהונה" הוא לשון נקיה וכדו' (הרב אברהם ריבלין, הגר"מ מאזוז שליט"א, ועוד).

נעבור כעת לעמוד באריכות על שלשת דרכי התירוץ הנ"ל, ונביא את דברי החכמים השונים שדנו בענין זה.

סעיף ג - השיטה הראשונה: שני חטאים ושתי תקופות

שני חטאים שונים: הדרך הראשונה שנציע לסתירה היא דרך הפתרון הפשוטה ביותר: בני יהושע חטאו בשני חטאים שונים. הם נשאו נשים שאינן הגונות לכהונה, כלומר שאינן מיוחסות [או גיורות], ובנוסף נשאו נשים גויות. את ההסבר הזה שמעתי לראשונה מידידי הרב מרדכי שנדורפי שליט"א [ידידי הרב עמנואל בן ארצי שליט"א הוסיף שלפי"ז מתבאר מדוע יהושע הכה"ג לא מחה בבניו על כך שלקחו נשים "שאינן הגונות לכהונה": מכיון שלא מדובר בגויות, אלא רק בנשים שאינן מיוחסות, הרי שאין איסור בדבר, ולכן בחר יהושע שלא למחות בבניו, בגלל טעמים חינוכיים וכדו'].

הקשיים בהצעה זו: בהמשך הפרק (אות ז') נביא את דברי הראשונים והמפרשים שקישרו כולם בין דברי הגמ' לבין המובא בפסוקים, ומדבריהם אלו עולה שמדובר בחטא אחד.

מדוע המפרשים לא רצו לומר שמדובר בשני חטאים שונים? לענ"ד הסיבה לכך פשוטה: בפסוקים לא נזכר ש"אוד מוצל מאש" קשור לנשים בעייתיות שנשאו בני יהושע. נראה לפיכך ברור שדרשת רב פפא נסמכת על הפסוקים המפורשים בהם נזכר שבני יהושע נשאו נשים נכריות⁵¹. לפי"ז מדובר על חטא אחד.

שני חטאים ושתי תקופות: הר"מ שנדורפי הביא הוכחה לדבריו מדברי הגמ' הנ"ל (סנהדרין צג, ע"א), והוסיף שממנה נראה שלא זו בלבד שיש כאן שני חטאים שונים, אלא שהם גם אירעו בשתי תקופות שונות.

נסביר את דבריו: הצלתו של יהושע מכבשן האש, וחריכת בגדיו, נרמזו לפי רשב"י בפסוקים בזכריה (פרק ג, פס' א-ה, ונביא בסוגריים פירוש ע"פ רש"י): "ויראני (במראה הנבואה) את יהושע... והשטן עומד על ימינו לשטנו (=לקטרג על כך שבניו נשאו נשים שאינן הגונות). ויאמר ה' אל השטן: יגער ה' בך השטן (על שקיטרגת על יהושע)... הלא זה (יהושע) **אוד מוצל מאש** (=שניצל מן הכבשן, ומכאן שהוא צדיק ולכן אין לקטרג עליו). ויהושע היה לבוש **בגדים צואים** (=בגדים מלוכלכים, משום שבניו נשאו נשים שאינן הגונות) ועומד לפני המלאך. ויען (המלאך) ויאמר...: הסירו הבגדים הצואים מעליו [=יבדילו בניו את נשותיהם וימחול לו (רש"י, וכ"כ רד"ק, מצו"ד)]. ויאמר אליו (אל יהושע): ראה העברתי מעליך עוונך והלבש אותך מחלצות (=בגדים נאים)... וישימו הצניף הטהור על ראשו וילבישוהו בגדים...". על כך אמר רב פפא שבני יהושע נשאו נשים שאינן הגונות לכהונה, ולכן נחרכו בגדיו של אביהם.

פסוקים אלו בספר זכריה נאמרו בשנה השניה לדריוש (כך נראה מסדר הפרקים, ראה זכריה א, א; א, ז; ז, א). הרי שכבר אז הפרישו בני יהושע את נשותיהם הבעייתיות. לעומת זאת, נשיאת הנשים הנכריות [=גויות] נזכרת בפסוקים בתחילת עליית עזרא (עזרא י, יח), שעלה בשנה השביעית לארתחשסתא (עזרא ז, ז), שהוא דריוש השני (סדר עולם), כלומר כחמש שנים לאחר נבואת זכריה.

מעתה, מכיון שבשנת 2 לדריוש הפרישו בני יהושע את הנשים "שאינן הגונות לכהונה", לפיכך לא יתכן שלאחר 5 שנים מצא אותם עזרא עם אותן הנשים. בהכרח אם כן שמדובר בשתי פעמים שונות בהן חטאו בני יהושע, ולפיכך אין כל הכרח לחבר בין דברי הגמ' [העוסקת בחטאם הראשון, ומזכירה שהנשים היו כאלו ש"אינן הגונות לכהונה"] לבין הפסוקים [העוסקים בחטא השני, ובהם נזכרות "נשים נכריות"]. מעתה יש לתרץ בפשטות שבתחילה הם נשאו נשים "שאינן הגונות לכהונה", דהיינו גרושות וכדו', ופרשו מהם בשנת 2 למלך, ובהמשך, בשנת 7 למלך, הם נמצאו עם נשים נכריות-גויות (לענ"ד נוכל לומר לפי"ז שהיתה כאן הדרדרות הדרגתית: בתחילה, בימי זכריה, חטאו בני יהושע בחטא קל יחסית, ונשאו נשים "שאינן הגונות לכהונה", ולאחר מכן הם הסתבכו יותר ברשת היצר, עד שלבסוף נשאו גויות. בתחילה חיללו את כהונתם, ולבסוף חיללו את קדושת ישראל, שהם "ממלכת כהנים", ונישאו לגויות).

⁵¹ יש להעיר כי לעיל פרק ב' הבאנו כמה רמזים מהפסוקים לכך שמדובר בחטא הקשור לנשים, ע"ש.

עד כאן ההוכחה היפה של הר"מ שדורפי⁵². (אגב, מהגמ' שם עולה לכאורה שעוד מימי נבוכדנאצר היו בני יהושע נשואים לנשים "שאינם הגונות לכהונה", שהרי הגמ' שם מביאה שכבר בימי נבוכדנאצר הושלך יהושע אביהם לכבשן וניצל ומי"מ בגדיו נחרכו בגלל חטאם של בניו. אולם, לעיל פרק ב' הצענו שדברי רשב"י באים לבטא רעיון עמוק, ע"ש, ואינם בהכרח תיאור היסטורי-מציאותי, ולפי"ז אין הכרח שחטאם התרחש כבר בימי נבוכדנאצר. עוד נעיר בדרך אגב, שעל אף שבשנת 7 לדריש הרחיק עזרא את הנשים הנכריות של בני יהושע, מי"מ בנחמיה יג, ו, ושם כח, נזכר שבשנת 32 לדריש מצא נחמיה בן-נין של יהושע שנשוי לבת סנבלט).

הדחיה לראיה: ראייתו של הר"מ שדורפי נסמכת על כך שבני יהושע הפרישו את הנשים כבר בשנת 2 לדריש, ולכן לא יתכן שבשנת 7 לדריש מצא אותם עזרא עם אותן הנשים. לפיכך, מדובר בשתי הזדמנויות שונות בהן חטאו בני יהושע.

אולם לענ"ד יש מקום לדחות את ראייתו זו של הר"מ שדורפי, שכן אין הכרח לומר שבני יהושע הפרישו את הנשים בשנת 2 לדריש. מדוע? בנבואת זכריה מובא שיש ליהושע בגדים צואים ומלוכלכים, בגלל חטא בניו, ומיד בגדיו הצואים מוסרים והוא מולבש בבגדים ובצניף טהור. מדובר בתהליך שמתרחש תוך כדי מראה הנבואה, וכלל לא מסתבר שבאותו הרגע בניו גירשו מיד את נשותיהם. לפיכך, מסתבר יותר שזכריה רואה במראה הנבואה שבעתיד בני יהושע ירחיקו את נשותיהם. לענ"ד כך קצת משמע מדברי כמה מהמפרשים, וכך ראיתי שפירש בפירוש דעת סופרים⁵³, וכן עולה מדברי הראשונים שדבריהם יובאו בסעיף ז' (שסברו שבני יהושע חטאו בחטא אחד, של נשים נכריות), וכמה מהם כתבו כן במפורש (כגון ר' דוד הנגיד, ומדרש עזרא, ע"ש).

⁵² קצת קשה: כיצד יתכן שזמן כה קצר לאחר שאביהם מחה בהם על נשיאת הנשים שאינן הגונות, שוב חטאו בני יהושע, והפעם בחטא חמור יותר, של נשיאת נשים גויות?! [ניתן לתרץ כך: יש מפרשים שסברו שיהושע נפטר בערך בשנת 4 לדריש (ראה במה שהבאנו להלן אות ט' בהערה על דברי ר' תנחום). לפי"ז ניתן לומר שמחאת אביהם הועילה רק כל עוד הוא היה בחיים, וכע"ז ראיתי שביאר הר"מ שדורפי] יש מקום להקשות עוד: כאשר עזרא הגיע לא"י, בשנת שבע לדריש, והפריש את בני יהושע מנשותיהם הנכריות, מסתבר שלא היה מדובר רק בנשואים טריים, אלא גם בכאלו שנישאו כמה שנים לפני כן, כלומר בסביבות השנה השניה לדריש - התקופה בה ניבא זכריה על הבגדים הצואים של יהושע [אמנם אין הכרח בדברינו אלו, ולכן אין זו קושיא מוכרחת].

⁵³ כתב בפירוש 'דעת סופרים' לזכריה (ג, ג-ד): "זכריה ראה בנבואתו כי... שני הדברים ניתנו לשינוי וגם נשתנו: במשך הזמן הוכנו בגדים מתאימים, והנשים הבלתי מתאימות הופרשו מן הקהל... נצטוו המלאכים לעורר יוזמה בארץ להסרת הפגם מבני יהושע, והשלוחים לכך היו עזרא ונחמיה שפעלו לא רק לטהר את משפחת הכהנים אלא לטהר את העם בכלל... ניתנה המחשבה החזקה בלב עזרא ונחמיה לפעול להפרשת הנשים הבלתי ראויות, ולאנשים ניתן הכח להתגבר על רגשי הקשר המשפחתי לנשים אלו". אעיר כי בפסוקים לא נאמר שהסירו מיהושע את בגדיו הצואים, וראה גם רש"י זכריה ג, ה, "ביקשתי רחמים", ובמצו"ד "כשיוסר העוון יגולה הזכות" (ויתכן לפרש שכוונתו שזכריה התפלל שאם בניו יסירו את הנשים אז יזכה יהושע לצניף טהור וכו'), ומיד זכה יהושע לכך, כי ידעו שבעתיד בניו יפרישו את נשותיהם). שו"ר מה שכתב בספר מלמד התלמידים (פרשת בהעלותך, לרבי יעקב ב"ר אבא מרי אנטולי, שחי לפני כ-800 שנה, והיה חתנו של ר"ש אבן תיבון): "ויראני את יהושע הנה גדול עומד לפני מלאך י"י והשטן עומד על ימינו לשטנו לפי שהיה לו חסרון מדות שלא מיחה בבניו שנשאו נשים... כאשר קנה השם הטוב בהשיאו בניו נשים הגונות נאמר עליו וישימו הצניף הטהור על ראשו וילבישוהו בגדים...". מדבריו משמע שהנביא רואה את מה שיקרה בעתיד כאשר ישאו בניו נשים הגונות.

מפרשים שסברו שמדובר בשני חטאים שונים: שו"ר שהר"מ שנדורפי כיוון לדברי האדמו"ר הפני מנחם מגור (ספר 'שולי הגליון' – ש"ס ח"ג' על סנהדרין צג ע"א), וזו לשונו (המובא בסוגריים עגולות הוא תוספת שלי): "מלמד שהיו בניו נושאים נשים שאינן הגונות לכהונה ולא מיחה בהם – ⁵⁴... נראה לי כי כאן (בגמ') לא איתא 'שאינן ראויות' (כלומר, לא נאמר 'שאינן ראויות לכהונה' שמשמעותו שיש בעיה הלכתית בלקיחתן) אלא 'הגונות' (כלומר, נאמר 'שאינן הגונות לכהונה', שמשמעותו שיש בזה רק פגם מצד מעלת הכהונה), ועל בניו איתמר (בעזרא י, יח) שהיו מצאצאיו לוקחים נשים נכריות (וזה ודאי איסור ממש), ושם יש לומר שמיחה בהן [וע' רד"ק זכריה ג, ג], עד כאן. הרי שלפי פירושו היו כאן שני חטאים שונים. חטא אחד של נשים "שאינן הגונות", שבזה לא מחה יהושע, וחטא נוסף של נשים נכריות, ובזה יתכן שיהושע מחה.

עוד מצאתי שהרב אליעזר שלום ליוטעווסקי זצ"ל כתב שכוונת רב פפא היא לנשים שאינן מיוחסות, עד כאן ⁵⁵. בפסוקים מובא שבני ישראל נשאו "נשים נכריות", ושכך עשו גם בני יהושע, ולכן קשה לומר שבפסוקים מדובר על נשים שאינן מיוחסות. מעתה עולה שלדעת הרב ליוטעווסקי מדובר בשני חטאים שונים ⁵⁶.

אחר החיפוש מצאתי שכך נראה גם מדברי שלשה מפרשים קדמונים - מנורת המאור, צאינה וראינה, וראב"ש - שכתבו שלשתם שבני יהושע נשאו נשים "גרושות", ולפי"ז נראה שלשיטתם מדובר בחטא נוסף על חטא נשיאת ה"נשים הנכריות" הנזכרת בפסוק. נביא כעת את לשונם.

במנורת המאור לר"י אבוהב הראשון (נר א כלל ב ח"ג פרק ה (כג)) הביא את לשון הגמ' בסנהדרין: "ומאי טעמא איענוש? אמר רב פפא משום דהוו בניו נסבין גרושות (!) ולא מיחה בהון... שהיו בניו נושאים לנשים שאינן הגונות לכהונה ולא מיחה בהן". נראה שכך גרס בחז"ל "גרושות". [ואולם, להלן אות ה' נביא את דברי הג"ר אהרן וירמש, שכפי הנראה סבר שיש לתקן את הגרסא במנורת המאור, ושיערנו שם שלפי דרכו יתכן שהגרסא המשובשת במנורת המאור התגלגלה לר' אברהם בן שלמה ולצאינה וראינה המובאים כאן בהמשך].

בפירוש רבי אברהם בן שלמה נכתב כך (תודתי לפרופ' אליעזר שלוסברג שעובד על ההדרת הפירוש לראשונה, ובטובו נתן לי לעיין בעבודתו): "אמרו חכמינו ז"ל: מאי טעמא איחריך תכלת יהושע בן יהוצדק? משום בננהי שנשאו נשים **מגורשות** [כך גם כתב ראב"ש בהמשך: "ונאמר בדרש שנשאו בני יהושע נשים גרושות"] ולא מיחה בהן... ויהיה על זה הפירוש 'והשטן עומד על ימינו לשטנו' הם אחאב בן קוליה

⁵⁴ בתחילה הציע הפני מנחם כיוון אחר [עליו נעמוד בהמשך המאמר], אמנם מיד פונה האדמו"ר לדרך אחרת, שאותה ציטטנו בגוף המאמר, וכותב שהיא נראית לו יותר.

⁵⁵ הרב אליעזר שלום ליוטעווסקי (תרס-תרצא) שימש כדיין ומו"ץ בעיר לודז' במשך נ"ו שנים. דבריו הובאו בספר שמעתי מרבי, הפטרת בהעלותך, ח"ב עמ' נ. הרב ליוטעווסקי דרש שמה שהשטן עמד "על ימינו" של יהושע "לשטנו" הכוונה שלא השטין על יהושע על חטאיו, שהם מצד שמאלו, אלא השטין על מעשיו הטובים, שהם ב'ימין' של יהושע, "שלצדיק כזה נחשב חטא קטן כחטא גדול, שהקב"ה מדקדק עם צדיקים כחוט השערה... שלא מחה בבניו שיקחו נשים ראויות לכהונה, מיוחסות (תרגום יונתן), כמאמרם (סנהדרין צג ע"א) שלקחו נשים נכריות לכהונה שאינן מיוחסות".

⁵⁶ אמנם לשונו היא "כמאמרם (סנהדרין צג ע"א) שלקחו נשים נכריות לכהונה (!) שאינן מיוחסות". לפיכך ניתן לדחוק ולומר שלדעתו ישראל נשאו נכריות ממש, אך מה שנאמר בפסוקים שבני יהושע נשאו גם הם נכריות הכוונה בפסוק היא ל"נכריות לכהונה", ומ"מ זהו דוחק גדול לומר כך.

וצדקיה בן מעשיה (שני נביאי השקר) שהשטינו עליו למלך להשליכו עמהם שמא ינצלו בזכותו, ולא הועילו... (בהמשך הפרק נביא את דבריו בשלימותם).

ב'צאינה וראינה' (הפטרות בהעלותך, חובר בשנת ה'ש"נ ע"י ר' יעקב בן יצחק אשכנזי, וכאן הובא ע"פ התרגום לעברית שערך הרב הרשקוביץ, במהד' בני ברק תשל"ה) הביא את דברי הגמ' סנהדרין על השלכת יהושע לכבשן האש, וכתב: "ובאמת חטא יהושע בזה שבגדיו נשרפו מפני שהרשה לבניו לקחת גרושות שהנה אסורות לכהנים (!). ויהושע היה לבוש בגדים צואים כלומר שהיה עליו העבירה שבניו לקחו גרושות (!) והוא לא מנע מהם. ואז אמר המלאך למלאכים האחרים שעמדו על ידו: הוציאו את הבגדים המלוכלכים מעליו, כלומר תראו שבניו יגרשו את גרושתיהם (!) שיש להם לנשים, ואז ימחול לו הקב"ה את חטאו". [ואמנם לפני הבאת דברי הגמ' כתב בצאינה וראינה: "והשטן עומד לימינו לקטרג עליו, והיות שבניו לקחו נשים מאומות העולם", ולכאורה זה שלא כדבריו הנ"ל!! וצ"ל שכאן העתיק ממפרש אחד, ושם העתיק ממפרש אחר].

סעיף ד - חטא אחד ושתי אפשרויות ביאור

הבאנו עד כאן את השיטה הראשונה הסוברת שבני יהושע חטאו בשני חטאים. אולם, כפי שנביא להלן (אות ז') רבים רבים מהראשונים ומהאחרונים נקטו שמדובר באותו החטא, ולפי שיטתם שוב חוזרת הסתירה שבין הפסוקים המביאים שבני יהושע חטאו בנכריות לבין הגמ' המביאה שהם חטאו בנשים שאינן הגונות לכהונה. לפי דעתם יש לצעוד באחת משתי הדרכים הבאות: האחת - לומר שהנשים הנכריות הנזכרות בספר עזרא אינן "גויות" אלא הן "נשים שאינן הגונות לכהונה". על דרך זו נרחיב בסעיף ה'. השניה - לומר שכאשר רב פפא אמר "נשים שאינן הגונות לכהונה" כוונתו היא לגויות. על דרך זו נרחיב בסעיף ו'.

סעיף ה - השיטה השניה: בני יהושע נשאו גיורות בלבד

השיטה השניה: בפרק א' הבאנו ראיות לכך שהנשים הנכריות הנזכרות בספר עזרא אינן גויות. לפי זה תירצנו שם את הקושיא בה אנו עוסקים בפרק זה: הנשים הנכריות הן גיורות, והכהן אסור בגיורת, ולכך כוונת רב פפא שאמר שבני יהושע נשאו נשים שאינן הגונות לכהונה⁵⁷. הבאנו שם ששו"ר שכך כתב בפירוש דעת סופרים, ושכ"כ הרב יחיאל מיכל שטרן, ושכן מצאתי בדברי הגאון רבי אהרן ווירמש זצ"ל (חי בשנים תקיד-תקצו). למד אצל השאגת אריה, ולאחר פטירתו שימש תחתיו כראש הישיבה בעיר מץ. שימש גם כרב הראשי בעיר זו. על המחבר ועל ספרו ראה במאמרו של ר"ש שפיגל, בירושתנו, ח"ג, עמ' רסט-שט).

נראה לומר שכך גם יסברו כל המפרשים שהבאתי בפרק א' שסברו שהנשים הנכריות הן גיורות (הלא הם: משנת רבי אליעזר, מדרש הביאור, הרב קאפח שהביא לזה ראייה מהרס"ג ומהרמב"ם, דורות ראשונים, יערות דבש, דעת סופרים, משבצות זהב לרב וייס, הרב הרשמן, הרב שטרנבוך, אחד הפירושים ברב יואל שוורץ, אחד מהפירושים ברנת יצחק, ואולי כך סבר חובות הלבבות, ונראה שכן עולה מספר הקבלה לראב"ד שדבריו הובאו בספר יוחסין). [לעומתם, המפרשים שנקטו שהנשים הנכריות הן גויות, אותם הבאנו לעיל פרק א (סעיף ג, אות טו, הלא הם: מאירי, רמ"ד ואלו, וכך מסתבר יותר להסביר בדעת החכמים הבאים, אף שאין בזה הכרח: ר"י

⁵⁷ לפי דרך זו נוכל להסביר מה המקור לדברי רב פפא: בני יהושע נשאו נכריות (כנזכר בעזרא י, יח), ורב פפא הבין שנכריות הן גיורות (בגלל הראיות שהבאנו לעיל פרק א).

סקילי, רלב"ג, אברבנאל, יפה תואר, המלאך רפאל בירדוגו, המקנה, יפה ללב, עלי תמר, מדרש שמואל, ב"ח, מלבי"ם) יסברו כשיטה הראשונה שהובאה כאן, או כשיטה השלישית שתובא בהמשך.

נביא כעת את דברי הרב ווירמש בשלימותם, כיון שיש בהם תוספת חשובה:

"וּשְׁמֵי נְשִׁים שְׂאִינָן הַגּוֹנוֹת לַכְּהוֹנָה נִרְאָה שֶׁהֵינּוּ נִכְרִיּוֹת כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב בְּעֶזְרָא, וְקִמ"ל בַּלְשׁוֹן זֶה שֶׁנִּתְגַּיֵּירוּ וּמִכָּל מְקוֹם הֵן פְּסוּלֹת לַכְּהוֹנָה. וּבְחִיבּוֹר אֲשֶׁכֶּנּוּ נִדְפַס גְּרוּשָׁת וצ"ל גְּיוֹרֶת", עכ"ד (ספר ק"ן טהור, והוא חלק ז' מסדרת ספריו 'מאורי אור', דף יט מדפי הספר, על סנהדרין צג, ע"א).

כמדומה שכוונתו בסיום דבריו היא שיש חיבור אשכנזי בו מובא ש"נשים שאינם הגונות לכהונה" הם "גרושות", ועל זה כתב המאורי אור שהגרסא הנכונה היא "גיורות" ולא "גרושות" (על יחסו של בעל המאורי אור להגהות ולכתבי יד ראה ירושתנו ח"ג עמ' רפד-רפו, ושם הערה 57).

לא מצאתי מהו "חיבור אשכנזי" אותו הוא מזכיר, ונראה לענ"ד שהכוונה לתרגום ליידיש של ספר מנורת המאור המובא לעיל, ויתכן שגרסת מנורת המאור נתגלגלה אל הראב"ש ואל הצאינה וראינה [הובאו כולם בסעיף הקודם]⁵⁸.

הרי לנו שלפי הגהתו של הרב ווירמש יתכן ששלושת המקורות הנ"ל, שהובאו לעיל כראיה לשיטה הראשונה [של ר"מ שנדורפי], נקטו באמת כשיטה השניה.

סעיף ו - השיטה השלישית: בני יהושע נשאו גויות בלבד

דרך שלישית לפתרון הקושיא גורסת כי בני יהושע נשאו 'נכריות-גויות', ולכך גם כוונת הגמ' שאמרה שהם נשאו "נשים שאינן הגונות לכהונה".

נראה שבדרך זו פסעו הגר"ד סולוביצ'יק מבוסטון, ובעל שבט הלוי⁵⁹.

⁵⁸ מדובר בהכרח על חיבור שנכתב לפני שנת תקפ"ג, שהרי החידושים הנ"ל בספר ק"ן טהור נכתבו בין שנת תקפ"ג לתמוז תקפ"ה (כפי שנראה מהפרטים שהביא מ' קטן, ארשת ח"ב, עמ' 192, הערה 4). לעיל הבאנו שבמנורת המאור ובפירוש ראב"ש כתבו 'גרושות', אולם שניהם לא היו מאשכנז, ולכן לא אליהם כוונת המאורי אור. מסרו לי שיתכן שכוונתו לתרגום ליידיש של מנורת המאור (יש כמה מהדורות מתורגמות ליידיש, כגון בשנת תפ"ב), ושיתכן שהכוונה למובא בצאינה וראינה להפטר בהעלותך (יובא להלן), ושסתבר יותר שכוונתו למנורת המאור שהרי שם נזכר 'גרושות' רק פעם אחת, ולכן בזה קל לשנות את הגרסא (משא"כ בצאינה וראינה, שם נזכר תיבת 'גרושות' כמה פעמים). לענ"ד יש סיבה נוספת מדוע מסתבר שהכוונה למנורת המאור בתרגומו ליידיש: נחלקו החוקרים מתי חי ר"י אבוהב הראשון, מחבר מנורת המאור, וככל הנראה הוכח שחי באיזור שנת ה'פ – 1320. כבר בחיי המחבר הועתק הספר והיה נפוץ בכתבי יד, ואף נתחבר עליו פירוש מאת ר' יוסף בן חלת, כנראה במאה ה-14. נמצאו בימינו כתבי יד תימניים של מנורת המאור מן המאה ה-14 (כל הנ"ל ע"פ המבוא הנרחב למנורת המאור מהד' ר' אדם בן נון, עמ' 98-100, 105-111). יתכן לפיכך שכך הגיע החיבור לידי הראב"ש, שחי סביב שנת ה'ק"פ – 1420, וכנראה היה חכם תימני [ולכל הדעות הכיר את הספרות שהיתה בתימן].

⁵⁹ בשיעורי הגר"ד סולוביצ'יק מבוסטון (בספר 'שיעורי הגר"ד – עבודת יוה"כ מהד' תשס"ה עמ' לא): "שהיו בניו נושאים נשים שאינן הגונות לכהונה... כלומר הבנים של יהושע נשאו נשים נכריות (עיין עזרא י, יח, וברד"ק זכריה ג, ג)".

ב'דרשות ושיחות שבט הלוי תשנ"ט' (עמ' קכט, שם הובאה דרשתו ממוצ"ש מקץ תשנט): "והשטן עומד על ימינו לשטנו – לקטרג עליו כדרשת חז"ל עה"פ 'ויהושע היה לבוש בגדים צואים' שהיו בניו נושאים נשים שאינן הגונות לכהונה. היינו נשים נכריות, כמו שנאמר (עזרא י, יח) 'וימצא מבני הכהנים אשר הושיבו נשים נכריות מבני ישוע'..." (וכך גם בדרשתו שב'ממעניות הלוי' גליון תקמ"ט: "שהיו בניו נושאים נשים שאינן הגונות לכהונה, וכידוע הכוונה לנשים נכריות, כדכתיב בעזרא י, יח"). ראה גם שו"ת המבי"ט (חלק שלישי סי' רד ד"ה עוד אני): "ויהושע בן יהוצדק הכה"ג שנאמר עליו שהיה לבוש בגדים צואים... שבניו נשאו נשים נכריות או פסולות לכהונה כמו שתרגם יונתן בן עוזיאל 'נשיין דלא כשרו לכהונתא'..."

מדוע אם כן נקט רב פפא בלשון "שאינן הגונות לכהונה"? יש שביארו שהלשון בגמ' היא לשון נקיה (הרב אברהם ריבלין, ספר גחלי אש, הגר"מ מאזוז שליט"א, ספר ציון חמדתי⁶⁰). יש מי שהציע שהכוונה היא שגויות אינן הגונות לכהונה גם אם יתגייירו (ספר כל ישראל⁶¹). יש מי שביאר שבני יהושע נשאו גויות הם חיללו את כהונתם (ספר אבני שי לרב יצחק אלבוים, הפטרת בהעלותך, עיי"ש שהסביר מדוע הם מפסידים את כהונתם).

סעיף ז - הראשונים שסברו שמדובר בחטא אחד

כמה וכמה ראשונים ומפרשים חיברו את דברי חז"ל על ה"נשים שאינן הגונות לכהונה" עם הפסוקים בעזרא העוסקים בנשיאת "נשים נכריות", והרי שלשיטתם לא מדובר בשני חטאים שונים אלא בחטא אחד.

נביא כעת את דבריהם, ובסעיף הבא נדון האם הם סוברים כשיטה השניה או כשיטה השלישית.

מובא במשנת רבי אליעזר (פרשה יח, עמ' 328): "ויהושע היה לבש בגדים צואים... אלו בניו שנשאו נשים **נכריות**, שנאמר (עזרא י, יח) 'וימצא מבני הכהנים אשר הושיבו נשים נכריות מבני ישוע בן יהוצדק'..."

כתב ר"י אלנקאווה (מנורת המאור, פרק י, נישואי אשה מהד' חדשה עמ' 348): "**וגרסינן במדרש תהילים**... והנושא את הגויה מטנף קדושתו באומות העולם, שנאמר 'ויהושע היה לבוש בגדים צואים', אלו בניו שנשאו נשים **נכריות**, **דכתיב 'וימצא מן הכהנים אשר הושיבו נשים נכריות מבני ישוע בן יהוצדק'**..." (המהדיר העיר שאינו במדרשים שלפנינו, אך כך נמצא באחד ממדרשי תימן. לענ"ד נראה שר"י אלנקווה הביא כאן מתוך המשנת רבי אליעזר, כפי שנהג במקרים נוספים).

רש"י זכריה ג, א, כתב שהשטן השטין על יהושע בגלל בניו, כדברי חז"ל, אך כתב שם שחטאם של בניו היה "שהיו בניו נושאים נשים **נכריות**" (וכן הלשון במצו"ד שם, ובמצו"ד לפס' ג), ולא כתב "שאינן הגונות לכהונה". בנוסף, הרי בפס' ג הביא רש"י את דברי התרגום "שנשאו להם נשים **שלא כשרות לכהונה**", ולכאורה זו סתירה בתוך דבריו, ולכן נראה לומר שלדעת רש"י דברי חז"ל ופשט הפסוקים כוונתם לדבר אחד. זאת ועוד, הרי רש"י בפס' א' הביא את דרשת חז"ל, והוסיף "כמו שכתוב בספר עזרא 'וימצא מבני הכהנים אשר הושיבו נשים **נכריות** מבני יהושע בן יהוצדק'..."

בדברי הרד"ק (זכריה ג, ג, וכן בד"ל בביאורו על פרד"א לג הערה צה) הדברים מפורשים יותר, שהרי כתב: "זה משל על בניו שנשאו נשים **נכריות**, וכן תרגם יונתן 'ויהושע הו' ליה בניו דנסבין להון נשין **דלא כשרן לכהונתא**', וכן אמרו רז"ל כי על עוון שהיו בניו נושאים נשים **שאינם הגונות לכהונה**... שהיו בניו נושאים נשים שאינן הגונות לכהונה ולא מיחה בידם, **וכן כתוב** בעזרא 'וימצא מבני הכהנים אשר הושיבו נשים

⁶⁰ הרב ריבלין שליט"א בספרו עיוני הפטרה (ריש הפטרת בהעלותך), וכ"כ בספר גחלי אש (לר' אריה שרף נ"י, הפטרת בהעלותך), וכ"כ הגר"מ מאזוז שליט"א (באור תורה, ניסן תשס"ה, עמ' תרלב) וכ"כ בספר ציון חמדתי (לרב ציון כהן שליט"א, רבה של אור יהודה, עמ' 136, בשם "המפרשים").

⁶¹ ספר כל ישראל (לרב שמואל הבר שליט"א, סנהדרין צג, ע"א, ד"ה נשים שאינן) כתב: "נשים שאינן הגונות לכהונה - יש לעיין מי הם שאינן הגונות? ורש"י עה"פ כתב דהם היו מאלה שנשאו נשים נכריות כמפורש בעזרא י, יח. וצ"ע, דאם כן אינן הגונות כלל גם לישראל ולא דווקא לכהונה, ועוד אין זה 'אינן הגונות' בלבד אלא אסורות ממש? ואולי הכוונה שאינן הגונות לכהונה לעולם אפילו לאחר גירותן".

נכריות מבני ישוע בן יוצדק ואחיו...". הרי שלדבריו הנשים ה"נכריות" הן הנשים "שאינם הגונות לכהונה", והן הנשים שתוארו בעזרא פרק י' כנשים "נכריות". (ראה גם רד"ק מלאכי ב, יב).

כך גם עולה מפירוש ר"י קרא (זכריה ג, ג, בגירסא המתקנת המופיעה במקראות גדולות הכתר) : "בגדים צואים אלו הנשים ה**נכריות** שלקחו בניו, וכן עזרא הוא אומר 'והושיבו נשים **נכריות**' (נראה שכוונת ר"י קרא לעזרא י, יח "וימצא מבני הכהנים אשר הושיבו נשים נכריות מבני ישוע", ונראה לענ"ד שיש לגרוס "והושיבו"). והלבש אותך מחלצות – שיקחו נשים **הראויות להם**, ויסירו נשים **נכריות**, בדבר הזה אני מעביר מעליהם עוונם".

ב'מדרש רבי דוד הנגיד', נכדו של הרמב"ם (פרשת וישב, מהד' תשכד עמ' קעא), מובא : "ואמרו רז"ל יהושע לא נתקלקלו בגדיו אלא משום שהתחתנו בניו **בנשים נכריות שאינן הגונות לכהונה**, והוא לא עכב בעדם ולא מנעם, כמו שכתוב 'וימצא מבני הכהנים אשר הושיבו נשים **נכריות** מבני ישוע בן יוצדק ואחיו'... ומה שאמר '**הסירו הבגדים הצואים מעליו**' **בישרו שבניו עשו תשובה** והוציאו אלו הנשים הנכריות והרחיקון וביקשו מאלהים ית' סליחה על מה שקדמו לעשות מן החטא, והקריבו לו קרבנות שיכפר להם על אשמתם, **כמו שכתוב 'ויתנו ידם להוציא נשיהם'** (פסוק זה הוא בעזרא י, יט, והוא מדבר על הרחקת הנשים ה"**נכריות**" בימי עזרא) (מכיון שנבואת זכריה היתה לפני עליית עזרא צ"ל שכוונת ר"ד הנגיד היא שבישרו על העתיד)...".

כך גם במדרש עזרא (לר"ש מסנות, לעזרא י, יח) : "וימצא מבני הכהנים וגו' (אשר הושיבו נשים **נכריות**) **מבני ישוע בן יוצדק וגו' – הדא הוא דכתיב** 'ויהושע היה לבוש בגדים צואים וגו', וכי דרכו של יהושע ללבוש בגדים צואים? אלא שהיו בניו נשואים לנשים **שאינן הגונות לכהונה** ולא מיחה בהם, ולפיכך נענש, ואעפ"כ חזר ואמר '**הסירו הבגדים הצואים מעליו**' ואמר התרגום 'אמרו ליה דיפיק נשין דלא כשרן לכהונתא מביתיה' **וכן עשה שנאמר 'ויתנו ידם להוציא נשיהם' (עזרא י, יט, ושם הרי מדובר על הפרשת הנשים ה"נכריות" בימי עזרא)** שהסכימו להוציאם בתחילה" [ובהמשך, בפס' יט, כתב במדרש עזרא שהחטא בימי עזרא היה של "הבועל ארמית", ומכאן שכוונתו בפס' יח היא שדברי חז"ל הם סניגוריה. אמנם לפי מהלכנו ניתן לומר שכיון שגיוון היה בעייתי לכן היהודים שלקחו אותן נחשבים כבועלי ארמית].

בספר מלמד התלמידים סוף פרשת תולדות (לרבי יעקב ב"ר אבא מרי אנטולי, שחי לפני כ-800 שנה והיה חתנו של ר"ש אבן תיבון) : "יהושע הכהן כשנשאו בניו נשים נכריות", ובפרשת בהעלותך כתב : "והשטן עומד על ימינו לשטנו לפי שהיה לו חסרון מדות שלא מיחה בבניו שנשאו נשים **נכריות, כמו שכתוב בעזרא** 'וימצאו מבני הכהנים אשר הושיבו נשים נכריות מבני ישוע יהוצדק' וגו', **וזהו שתרגם יונתן** ויהושע היה לבוש בגדים צואים וגומר 'ויהושע הו' ליה בנין דנסיבין להון נשין **דלא כשרין לכהונתא**'...".

ב'פירוש על עזרא ונחמיה לר' סעדיה' (על עזרא ב, ב, שמחברו הוא הרס"ג לדעת חלק מהחוקרים) : "יהושע בן יהוצדק... למה נקרא 'ישוע'? על שם שנשאו בניו **נשים הפסולות לכהונה** (והביא את התרגום שכתב כך)... **וכתיב** 'וימצא מבני הכהנים אשר הושיבו נשים **נכריות** מבני ישוע בן יוצדק'... [וניתן לפרש בכוונתו שהיו לבני יהושע שני חטאים שונים, אך מסתבר יותר לומר שהוא נוקט כשיטת שאר הראשונים שמדובר באותו החטא].

ב'קהלת עם פירוש רבנו סעדיה גאון' מהדורת פרנקל (הוסיאטין תרס"ג, לקהלת ט, ח) מובא ש"יהושע היה לבוש בגדים צואים בעבור שלא מנע את בניו מלהתחתן **בעמי הארץ**". פירוש זה אינו

מהרס"ג, ולא ברור מיהו מחברו (במבוא לפירוש הרס"ג על קהלת מהדורת הרב קאפח כתב הרב קאפח שכבר האריכו חוקרים רבים שמה שהדפיס פרנקל אינו מהרס"ג, ויש חוקר שטען שהמחבר הוא קראי, אך הרב קאפח דחה זאת וכתב שלדעתו הוא פירוש של מפרש רבני ששילב בדבריו את דברי הרס"ג או הראב"ע).

כתב האלשיך (זכריה ג, א): "השטן עומד על ימינו לשטנו - מלמד חובה, שהוא כמו שאמרו רז"ל שלא מיחה בבניו שלא היו הגונים שהושיבו נשים נכריות". הרי שהביא את דברי חז"ל וכתב שמדובר ב'נכריות'.

כך נראה גם מלשון המלבי"ם: "פירשו חז"ל שזה היה מפני שבניו נשאו נשים נכריות... שנוכר בנחמיה שנמצא מבני אלישיב [מבני יהושע] שנשאו נכריות...". הרי שהמלבי"ם הביא את דברי חז"ל אך לא כתב "נשים שאינם הגונות לכהונה" אלא כתב את לשון הפסוקים "נשים נכריות".

כך גם בפירוש ר' שלום שבזי (על הפטרת בהעלותך, נדפס מכת"י בתוך ספר 'תורה קדומה' שיצא לאור ע"י יואב פנחס הלוי): "בגדים צואים – שנשאו בניו נשים נכריות יושע בן יוצדק ואחיו" (כוונתו לפסוק בעזרא י, יח: "וימצא מבני הכהנים אשר הושיבו נשים נכריות, מבני ישוע בן יוצדק ואחיו"). ובזוהר פירש צואים דא גלימא דלית בה ציצית ואלבשוה גלימא דבה ציצית, וכתב בעזרא וימצאו מבני הכהנים אשר הושיבו נכריות יושע בן יוצדק ואחיו".

כך עולה גם מדברי היעב"ץ, שהרי בסנהדרין (צג, ע"א) מובא שבניו של יהושע היו נושאים נשים שאינן הגונות לכהונה, ובהגהות היעב"ץ שם כתב שדברי חז"ל מכוונים לנאמר בסוף נחמיה או לנאמר בעזרא י, יח, שם נזכר שבני יהושע נשאו נשים "נכריות"⁶².

כתב במקור חיים לר' חיים הכהן מארס צובא (או"ח סי' ב, ג, ושוב כתב כך בס' רעה, יא, וכן בס' שה, א): "שאמרו חז"ל בפסוק ויהושע היה לבוש בגדים צואים וכי כה"ג היה לבוש בגדים צואים! אלא שנשאו בניו נשים נכריות, וכן איתא בגמ' מאי טעמא נענש? לפי שבניו נשאו נשים נכריות" נומשמע קצת שגרס כך בלשון חז"ל].

מובא בסידורו של שבת (אור יום שבת, שורש השישי, ענף ב, אות יד) "חטא יהושע היה מה שלא מיחה בבניו שנשאו נשים נכריות כמו שכתוב בתרגום שם" (הרי שכך הבין את התרגום)

⁶² זו לשון היעב"ץ: "נראה בעיני בני בן בנו, דור חמישי היו, ככתוב בסוף ספר נחמיה 'ומבני יוידע בן אלישיב' וכו' (חתן לסנבלט החורוני), והוא (-אלישיב) היה בן יויקים בן יהושע... ובימי יהושע כה"ג נתחתן יוידע לסנבלט, לפיכך נענש (יהושע). אמנם כתוב בסוף ספר עזרא 'מבני ישוע בן יוצדק הושיבו נשים נכריות', ואין הכרע אם אותם (-שנזכרו בפס' זה) היו בניו ממש (של יהושע), או הם בני יוידע (שהיה נינו של יהושע) ובני בניו קרויים בנים...". גם במגדל עוז ליעב"ץ (חלק בית מידות עליית היראה גנוז יא מהד' זכרון אהרן עמ' תקכז) כתב: "העברתי מעליך עוונך והלבש אותך מחלצות, ופירשו ז"ל שעוון שהיה לו הוא שנשאו בניו נשים נכריות", וכך גם כתב היעב"ץ בספרו הקשורים ליעקב (דרוש תפילת ישרים, עמ' קמ). [אע"פ, בדרך אגב, שמה שכתב היעב"ץ בהגהותיו הנ"ל שבנו של יוידע נשא את בת סנבלט, הרי כך מפורש בפסוק: "ומבני יוידע בן אלישיב כה"ג חתן לסנבלט" (נחמיה יג, כח). אולם, ב'יוחסין' מאמר שיש (עמ' 242 במהדורת פיליפוסקי ה'תרי"ז) הציע שמדובר בנכד של יוידע, שהרי כתב: "ידוע הכהן הגדול בן יונתן הכהן... ומנשה אחיו היה חתן לסנבלט או לאחרים מהשומרונים...". יונתן היה בנו של יוידע בן אלישיב הכהן הגדול (נחמיה יב, יא), ומעתה יוצא שמנשה בן יונתן בן יוידע הוא זה שנשא את בת סנבלט. "בני בנים הרי הם כבנים" ולכן גם נכדו של יוידע נקרא "מבני יוידע"].

בנוסף לכל המקורות הללו שהבאנו, מצאנו עוד רבים מהראשונים ומהאחרונים שכתבו שיהושע נענש משום שבניו נשאו נשים "נכריות" [ולא ביארו את דבריהם, ולא ציינו לפסוקים בספר עזרא], ונביא את החשובים שבהם: פירוש רבי יהודה החסיד (להפטר בהעלותך, הובא בחומש אוצר הראשונים, ושו"ר שכך מובא ב'פירושי התורה לר' יהודה החסיד' סוף בהעלותך), בעל הרוקח (הובאו דבריו בנחל קדומים לחיד"א ויקרא כא, ט, אות ב), וכן נראה מדברי הראב"ע⁶³, וכ"כ רב חסדאי קרשקש (במאמרו 'מאמר בבטול עקרי דת הנוצרים' שנדפס מתורגם באוצר ויכוחים אייזנשטיין עמ' 301), ר"ש מחעלא (בספר מרכבת המשנה על התורה, הפטרת בהעלותך), הריא"ף (ר' יאשיהו פינטו, בספרו כסף מזוקק, פרשת בהעלותך, דרוש א, וכן שם פרשת מקץ דרוש א), הגאון המקובל ר' אליעזר נחמן פואה (תלמידו של הרמ"ע מפאנו, בספרו דרכי התשובה, פרק שישי, עמ' פא⁶⁴), קדושת לוי (על אבות ה, ב, בסופה, מהד' תשי"ח ח"ג עמ' תמ), חתם סופר (דרשות ח"ג, דרשה לר"ה, דף יח טור ב, ומשם לחת"ס על הש"ס, שבת, לא, ע"א, בענין ציפית לישועה, ד"ה והנה מה שאמר שכולי עלמא, מהד' תשסו דף קג, תורת משה, בראשית ט, כו, תורת משה, בראשית כז, א), הגאון ר' אברהם פלאג'י (פדה את אברהם, מערכת הצד"י, סוף אות א), החיד"א (כסא דוד, דרוש יב לשבת כלה). ספר צלח רכב (עמ' שפו), עץ יוסף על המדרש (שיהש"ר ה, ד), ספר עבודת הצדקה (הפטרות בהעלותך, עמ' רנב, לר' צדקה חוצין, מרא דאתרא בבגד לפני כ-280 שנה), האדמו"ר האמצעי מחב"ד (מאמרי אדמו"ר האמצעי, עמ' ריב), הבן איש חי (עוד יוסף חי, דרושים, פרשת תצוה), הג"ר חיים משאש (בספרו נשמת חיים, עמ' קכב), ר' צדוק מלובלין (ישראל קדושים ט, ס"ק טז, עמ' 129, ומחשבות חרוץ ח, ס"ק לג, ורסיסי לילה נז, ד), ועוד. בחלק מהמקורות הללו משמע שכך הם גרסו בדברי הגמ' [אך אין הכרח גמור לומר כך].

סעיף ח - הסבר שיטות הראשונים

⁶³ כתב הראב"ע (זכריה ג, ג): "יש אומרים כי הבגדים הצואים אחד מבני בניו היה חתן לסנבלט" [ובפירושו בע"פ מהראב"ע, שמופיע במקראות גדולות הכתר: "ויש מפרשים כי לא היה אלא עון שעשה בנז, כי מצאנו שנשא בנו, שהיה כהן גדול, בתו של סנבלט החרני"]. ועל כך מקשה הראב"ע: "וזה העוון אינו על יהושע, כי לא היה זה בימיו" [דברי הראב"ע הובאו בר' תנחום הירושלמי, ובפירושו ר' אברהם בן שלמה, כפי שנציין להלן אות ט']. מסתבר שה"יש אומרים" שבראב"ע הם דברי חז"ל בגמ', והרי שלדעת הראב"ע חז"ל הסיקו שבני יהושע נשאו נשים שאינם הגונות לכהונה מהפסוקים בנחמיה יג, כג-כח: "גם בָּיָמֵינוּ הָיָה כִּי הָיוּ הַיְּהוּדִים הַשִּׁיבּוּ נָשִׁים אֲשֶׁר־דִּיּוֹת עַמֻּנִיּוֹת מוֹאֲבִיּוֹת... וְאֲשֶׁר־עַם בְּאֵלֵהֵם... הָלֹא עָל אֵלֶּה חָטָא שְׁלֹמֹה מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל... גַּם אוֹתוֹ הִחָטְאוּ הַנָּשִׁים הַנִּכְרִיּוֹת. וְלָכֶם הִנֵּשְׁמַע לַעֲשֹׂת אֶת כָּל-הַרְעָה הַגְּדוֹלָה הַזֹּאת, לְמַעַל בְּאֵלֵהֵינוּ לְהַשִּׁיב נָשִׁים נִכְרִיּוֹת. וּמִבְּנֵי יוֹדְעֵ בֶן אֶלְיָשִׁיב הִפְהֵן הַגְּדוֹל חָתָן לְסַנְבַּלֵּט הַחֲרָנִי". המלבי"ם (זכריה ג, ג) תירץ את קושיית הראב"ע וכתב: "מה שתמה על זה הראב"ע שזה היה אחר מותו, אינו תימה, שמה שנזכר בנחמיה שנמצא מבני אלישיב [מבני יהושע] שנשאו נכריות, פירושו שכבר נשאו מימים רבים כקבלת חז"ל". הרי לנו שהראב"ע והמלבי"ם סברו שהמקור לדברי חז"ל הוא מהפס' בנחמיה יג, על אף שהפסוקים בנחמיה שם עוסקים בנשים נכריות, ולא רק בנשים שאינם הגונות לכהונה [אין כאן ראייה ניצחת, שהרי יתכן לומר שבפרק יג בנחמיה נזכר חטא של נשיאת נכריות, ואחר כך מובא שהיו מבני אלישיב שחטאו חטא קל יותר ונישאו לגירות. סנבלט היה שומרוני (כך משמע מהפס' בנחמיה ג, לה, ושו"ר שכן כתב גם בדעת מקרא נחמיה ב, ושו"ר שכ"כ 'ספר הקבלה' ו'ספר יוחסין' מאמר שישי, וביוסופן סוף פרק חמישי), והשומרונים היו 'גירי אריות', ואם כן יתכן שבנות סנבלט לא נחשבו "נכריות" אלא "גירות"].

⁶⁴ אגב, שם במדור 'שינויי נוסחאות' אות לה הביא שבאחד מכתבי היד של הספר הנוסח הוא: "והוא לבוש בגדים צואים... על כי הניח לבניו לישא נשים נכריות, אם כי פחותות מבנות שלש שנים היו".

הבאנו בסעיף הקודם את דברי הראשונים שסברו שמדובר בחטא אחד. האם הם סברו כשיטה השניה שהנכריות הן גיורות, או שמא הם סברו כשיטה השלישית ש"נשים שאינן הגונות לכהונה" הן גויות?

לענין הלשון ברוב המקורות נוטה לשיטה השלישית⁶⁵, אולם אין הכרע בדבר [ביחוד לאור העובדה שלעיל (פרק א, סעיף ב, אות ז) הבאנו שהמושג "נכריות" פירושו לעיתים "זרות", ותו לא].

מאידך, הרי הקדום מבין המקורות שהבאנו בסעיף הקודם הוא ה'משנת רבי אליעזר', ובהמשך דבריו הרי מבואר שהנשים הנכריות הן שפחות (הובאו דבריו לעיל פרק א, סעיף ג, אות ב). מעתה מוכרח שליטתו הנשים שנשאו בני יהושע אינן 'נכריות-גויות' אלא שפחות [שהתגירו, לפחות באופן חלקי]⁶⁶. הרי לנו שאין ללמוד בהכרח מנטית הלשון, וממילא כך ניתן לפרש גם את שאר המקורות שהובאו בסעיף הקודם.

סעיף ט - שיטת ר' תנחום הירושלמי ושיטת ראב"ש

בסעיף זה, שהוא נספח למאמר, נביא את דברי רבי אברהם בן שלמה בשלימותם, מפני שהם עדיין לא נדפסו מעולם. לשם הבנתם נביא גם את דברי ר' תנחום הירושלמי, ואת דברי הראב"ש.

כתב הראב"ש (זכריה ג, ג): "יש אומרים כי הבגדים הצואים אחד מבני בניו היה חתן לסנבלט"⁶⁷, ועל כך מקשה הראב"ש: "וזה העוון אינו על יהושע, כי לא היה זה בימיו"⁶⁸.

⁶⁵ אעיר כי כדברי הראשונים הנ"ל כך כתבו גם המאירי והר"י אברבנאל (מאירי בחיבור התשובה, משיב נפש, מאמר א, פרק ג, ור"י אברבנאל זכריה ריש פרק ג, הקושיא הרביעית), וכבר הבאנו לעיל שהמאירי וכנראה גם האברבנאל סברו שהנכריות היו גויות (מאירי אבות א, א, ד"ה 'ועשו סייג', והר"י אברבנאל בפירושו למלכים א, ג, א, בביאור השאלה החמישית, ובביאור השאלה הרביעית, הובאו דבריהם לעיל פרק א, סעיף ג, אות טו).

⁶⁶ ניתן לדחות ולטעון שהמשנת רבי אליעזר ליקט מקורות שונים, שאינם תואמים בהכרח זה לזה, ומעתה דבריו בהמשך [שם הביא שהנכריות הן שפחות] אינם מוכיחים שדבריו כאן מכוונים לשפחות. אינני מכיר את צורת כתיבת מדרש זה, ולכן אינני יודע האם הדבר ניתן להיאמר.

⁶⁷ מפרשים אלו (שדבריהם מובאים גם בר' תנחום, כפי שנביא בהמשך) הביאו ראיה לכך שבני יהושע נשאו גויות מהפסוקים בנחמיה פרק יג, וצ"ע מדוע הם לא הביאו ראיה מהמובא בעזרא י, יח (כפי שעשו ראשונים רבים, המובאים לעיל אות ז)? חשבתי על שני אפשרויות להסביר זאת: 1 – לדעתם בעזרא פרק י' מדובר בנכריות-גויות שאסורות לכל [ולא רק לכהנים], ולכן לא על זה דיברה הגמ' שהביאה שהנשים "לא היו הגונות לכהונה". לעומת זאת, בנחמיה פרק יג מדובר על בת סנבלט, שהיה מהשומרונים שעברו גיור בעיית, ולכן בתו מותרת לכל ישראל אך אינה ראויה לכהונה. 2 – מפרשים אלו הבינו שהחטא עליו מדברת הגמ' הוא החטא הנזכר בעזרא פרק י', ושרב פפא הבין שהנכריות הן גיורות, ולכן אמר "שאינן הגונות לכהונה". כדי להדגיש שמדובר בגיורות, לכן הביאו המפרשים דוקא את הפסוק מנחמיה יג, כי בו מוכח שבני יהושע נשאו גיורות (שהרי סנבלט הוא שומרוני).

⁶⁸ נראה לפרש כך: אחד מצאצאיו של יהושע היה חתן של סנבלט, כמובא בנחמיה יג, כח. אולם, מדובר שם בשנת 32 לארתחשטא, כלומר 30 שנה אחרי נבואת זכריה על עווננו של יהושע, נבואה שניתנה בשנת 2 לדריוש (שהוא ארתחשטא,

בפירושו של ר' תנחום הירושלמי (זכריה ג, א) נכתבו דברים דומים, ולפיכך יש מקום לשער שמדובר בעיבוד של דברי הראב"ע. זו היא לשון ר' תנחום: "ויש מי שאמר⁶⁹ ש'בגדים צואים' רמז לעוונות, ולכן פירשם במילה 'עונך'. ואותם עונות היו לו מפני שהיה מזרעו חתן לסנבלט. ופשט הכתוב רחוק מזה, מפני שלא היה בימיו, ואיזה עוון יש לו על כך?⁷⁰ ... ואולם דבריו בדרך הדרש. ועל פיה (=על פי דרך הדרש) פירש התרגום בכתוב 'הו' ליה בנין דנסיבין להון נשים דלא כשרין לכהנתא'..."

נראה לענ"ד שדברי ר' תנחום הובאו, בעיבוד מורחב, בפירוש רבי אברהם בן שלמה לזכריה. הפירוש נמצא עדיין בכתב יד, ותודתי מסורה לפרופ' אליעזר שלוסברג, העובד על ההדרת הפירוש, שבטובו וברוח לבו הרשה לי לעיין בעבודתו ואף לצטט ממנה.

זו היא לשון ראב"ש: "ויש מפרש ש'בגדים צואים' רמז לחטאים... ושאותם העונות היו לו בשביל שהיה מזרעו חתן לסנבלט. ומנין שהיה מזרעו חתן לסנבלט? שנאמר 'וימצא מבני הכהנים אשר הושיבו נשים נכריות מבני ישוע בן יוצדק ומעשיה ואליעזר ויריב וגדליה, ויתנו ידם להוציא נשיהם' (עזרא י, יח)⁷¹. על פירוש זה מביא ראב"ש כמה קושיות: "ופישוט הדברים רחוק מזה

לפי חז"ל). לכן מקשה הראב"ע: חטא זה "לא היה בימיו" של יהושע, ולכן "איזה עוון יש לו" ליהושע "על כך" שאירע כזה חטא 30 שנה אחרי נבואה זו?! [אגב, משמע קצת מלשונו שלדעתו יהושע נפטר מעט לאחר נבואת זכריה (ולהלן נביא שכן עולה מדברי הראב"ש)]. כך אכן סבר הר"י אברבנאל (זכריה, ריש פרק ג, הקושיא החמישית, וכן בתחילת פירושו לפרק שם) שכתב שיהושע נפטר לפני עליית עזרא, וביסס זאת על כך שיהושע לא נזכר בתנ"ך לא בחנוכת המקדש וגם לא לאחר שעזרא עלה. לעומת זאת אחרים סברו שיהושע האריך ימים יותר, כפי שהבאנו בספרנו 'אשי ישראל' לספר עזרא' כת"י פרק נ, 1, ע"פ דברי היוסיפון, והגהות היעב"ץ יומא ט ע"א וסנהדרין צג ע"א, וע"פ דברי חכמים נוספים].

⁶⁹ מה שכתב "ויש מי שאמר" ניתן לפרש שכוונתו לאחד מהמפרשים (שדבריו לא הגיעו לידינו, ודבריו הובאו בראב"ע) שפירש כך (בעקבות דברי חז"ל), וכך נראה מהמשך דבריו. אולם, יתכן להסביר אחרת (וכך יותר נראה לפרש לפי ההנחה שמדובר בעיבוד של פירוש הראב"ע): כוונת ר' תנחום היא לדברי רב פפא (בגמ' סנהדרין צג, ע"א). לפי"ז מסתבר שכך יש לפרש את דברי ר' תנחום: "ויש מי שאמר ש'בגדים צואים' רמז לעוונות, ולכן פירשם במילה עונך" (עד כאן דברי רב פפא, וכאן מוסיף ר' תנחום/הראב"ע ביאור משלו לדברי חז"ל, וכותב) ואותם עונות היו לו מפני שהיה מזרעו חתן לסנבלט".

⁷⁰ ראב"ע כתב שבגלל שלא היה בימיו לכן אין לו ליהושע עוון, ומסתבר שזוהו כיוון גם ר' תנחום. אולם, מתוך דברי ראב"ש [שיובאו בהמשך] יתכן להסיק [אף שאין בזה הכרח] שלדעת ראב"ש כוונת ר' תנחום היא לשתי שאלות שונות: האחת – "מפני שלא היה בימיו" [והכוונה כנ"ל], והשניה – "ואיזה עוון יש לו על כך", דהיינו שאף אם המעשה כן היה קורה בימי יהושע עדיין אין לו עצמו אשמה בגלל חטא של בניו, שהרי בניו "לא היו מקבלין ממנו" תוכחה.

⁷¹ ראב"ש הוסיף על דברי ר' תנחום וכתב ש"[אותם העונות היו לו בשביל שהיה מזרעו חתן לסנבלט]. ומנין שהיה מזרעו חתן לסנבלט? שנאמר: 'וימצא מבני הכהנים אשר הושיבו נשים נכריות מבני ישוע בן יוצדק ומעשיה ואליעזר ויריב וגדליה. ויתנו ידם להוציא נשיהם' (עזרא י, יח)". ודברי ראב"ש צ"ע, שהרי שאלתו "מנין שהיה מזרעו חתן לסנבלט" אינה מובנת, שהרי זהו פסוק מפורש בנחמיה יג, כח?! בנוסף, תשובתו של ראב"ש אינה מובנת, שהרי הוא מביא פסוק בעזרא י, יח, אולם מהפסוק שם אין ראיה שבני יהושע נשאו את בת סנבלט [והפסוק שם מדבר על אירוע שהתרחש 25 שנה לפני האירוע שמתואר בנחמיה פרק יג, אמנם ראה הגהות יעב"ץ סנהדרין צג, ע"א, שהציע שאולי שני האירועים התרחשו בשנת 7 לדריש?]. לפיכך יש מקום לשער שיש כאן איזו השמטה, ודברי ראב"ש המדויקים הם בנוסח הבא, או בדומה לו: "ומנין שהיה מזרעו חתן לסנבלט? שנאמר 'ומבני יודע בן אלישיב הכהן הגדול חתן לסנבלט החורוני' (נחמיה יג, כח), ונאמר 'וימצא מבני הכהנים אשר הושיבו נשים נכריות מבני ישוע בן יוצדק ומעשיה ואליעזר ויריב וגדליה. ויתנו ידם להוציא נשיהם' (עזרא י, יח)". כך גם נראה מהמשך דברי הראב"ש, שם הוא כותב שאין חטא ליהושע על מה שעשו בניו לאחר ימיו, והוא שואל "מנין שלא היה זה בימיו?" ומחלק את תשובתו לשני חלקים: החלק הראשון עוסק בפסוקים מעזרא פרק י': "לפי שיהושע נזכר בספר עזרא

הפירוש, לפי שזה לא היה בימיו, ואם הדבר כן איזה חטא יש עליו בזה?⁷² ומנין שלא היה זה בימיו? לפי שיהושע נזכר בספר עזרא בעלייה הראשונה שעלו ישראל בשנת אחת לכורש (עזרא ב, ב), ונזכרו בניו בעלייה השנייה על ידי עזרא בשנת שבע לארתחשסתא, ועזרא הוא שחיפש על הנשים הנכריות באמרו "ויקם עזרא הכהן ויאמר אליהם אתם מעלתם ותושיבו נשים נכריות" (עזרא י, י), ואחריו כתיב "וימצא מבני הכהנים אשר הושיבו נשים נכריות מבני ישוע בן יהוצדק" (עזרא י, יח). ועוד - מה שזכר שהיו חתנים לסנבלט, וסנבלט לא נזכר בימי יהושע אלא בימי עזרא.⁷³ ודי בזה ראייה. ואלו היה עליו בזה חרפה לא העביר ממנו הבגדים וחזר ופיאר אותו וגידל אותו עד שאומר 'והלבוש אותך מחלצות'...". כלומר, ראב"ש מקשה ותמה: הרי חטא זה לא היה בימי יהושע, שהרי יהושע עלה בשנת אחת לכורש, ואילו בניו שנשאו נכריות נזכרו רק לאחר עליית עזרא, ועזרא הוא זה שהפרישם מהנשים (כמבואר בעזרא י, יח).⁷⁴ בנוסף, גם סנבלט "לא נזכר בימי יהושע אלא בימי עזרא", וכוונתו שלא מצאנו את שמו של סנבלט אלא בספר נחמיה, בשנת 20 לארתחשסתא, דהיינו רק לאחר עליית עזרא. לפיכך, מסקנת ראב"ש היא: "אלא הוא מאמר על דרך דרש, וממנו למד המתרגם שאמר 'הו ליה בנין דנסיבין נשין דלא כשרין לכהונתא'..." נראה פשוט שדברי ראב"ש הללו הם העתקה מדברי ר' תנחום (כדרכו של ראב"ש ללקט מאחרים, וכדרכו ללקט מפירוש ר' תנחום).

לפני שראב"ש מביא את דברי ר' תנחום הוא מביא פירוש נוסף: "אמרו חכמינו ז"ל: מאי טעמא איחריך תכלת יהושע בן יהוצדק? משום בנוהי שנשאו נשים מגורשות (כך גם כתב ראב"ש בהמשך: "ונאמר בדרש שנשאו בני יהושע נשים גרושות") ולא מיחה בהן. וכי דרכו שליהושע שלא

בעלייה הראשונה שעלו ישראל בשנת אחת לכורש (עזרא ב, ב), ונזכרו בניו בעלייה השנייה על ידי עזרא בשנת שבע לארתחשסתא, ועזרא הוא שחיפש על הנשים הנכריות באמרו 'ויקם עזרא הכהן ויאמר אליהם אתם מעלתם ותושיבו נשים נכריות' (עזרא י, י), ואחריו כתיב 'וימצא מבני הכהנים אשר הושיבו נשים נכריות מבני ישוע בן יהוצדק' (עזרא י, יח). החלק השני של תשובתו עוסק בפסוק מנחמיה פרק יג: "ועוד - מה שזכר שהיו חתנים לסנבלט, וסנבלט לא נזכר בימי יהושע אלא בימי עזרא".

⁷² הערנו לעיל שיתכן לפרש שיש כאן שתי שאלות שונות, אך הבאנו שמכיון שכל הנראה מדובר בהעתקה של דברי הראב"ע לכן נראה יותר לפרש שמדובר בשאלה אחת: "לפי שזה (חטא בניו) לא היה בימיו (של יהושע), ולכן) אם הדבר כן (ש'בגדים צואים' איננו משל למצבם השפל של ישראל בין הגויים כפי שכתב ראב"ש לפני כן, אלא הוא משל לעוונות כפי שכתב כאן ראב"ש, אם כך הוא הפירוש הרי אז קשה) איזה חטא יש עליו (על יהושע) בזה (שבניו חטאו, והרי אין הוא אשם במה שבניו עשו לאחר פטירתו)".

⁷³ יתכן שיש לתקן "בימי נחמיה", שהרי סנבלט נזכר לראשונה רק בנחמיה ג, לג, כלומר, לאחר שנחמיה עלה לארץ בשנת 20 לדרישו. הראב"ע (ובעקבותיו ר' תנחום) הקשה ש"לא היה זה בימיו", כלומר שרק בשנת 32 לדרישו השני נזכר שצאצא של יהושע היה נשוי לבת סנבלט, ואם כן מדובר שנים רבות לאחר ימי יהושע. נראה שראב"ש מחזק יותר את קושיית הראב"ע, שהרי עדיין יש מקום לדחוק ולומר שנישואי אותו צאצא אירעו שנים רבות לפני שהדבר נזכר בפסוקים. לכן מציין ראב"ש שסנבלט כלל לא נזכר בתנ"ך בימי יהושע [וגם לא בימי עזרא], אלא רק בימי נחמיה, ולפיכך קשה לומר שהיו עמו קשרי נישואין כבר בימי יהושע.

⁷⁴ בהערה לעיל ציינו שנראה שראב"ש [בניגוד לר' תנחום] הביא ראיה גם מהפסוק "וימצא מבני הכהנים אשר הושיבו נשים נכריות מבני ישוע בן יהוצדק" הנזכר בעזרא פרק י'. פסוק זה עוסק בעליית עזרא, שהיתה בשנת 7 למלך. ראב"ש הקשה שיהושע כבר נפטר אז, ומכך עולה שראב"ש סבר שיהושע נפטר עוד לפני שנת 7 למלך, בדומה לשיטת הר"י אברבנאל אותה הבאנו לעיל.

למחות בדבר זה? אלא **שלא היו מקבלין ממנו**... ויהיה על זה הפירוש 'והשטן עומד על ימינו לשטנו' הם **אחאב בן קוליה וצדקיה בן מעשיה** שהשטינו עליו למלך להשליכו עמהם שמא ינצלו בזכותו, ולא הועילו...".

הרי שראב"ש מביא כאן את דברי חז"ל, שהתכלת⁷⁵ של יהושע נחרכה כי בניו נשאו נשים גרושות [ומה שכתב שהן גרושות נראה יותר שזהו פירושו לדברי הגמ' "שאינם הגונות לכהונה", ולעני"ד אין לומר שכך היא גרסתו בחז"ל, שהרי לא מצאנו גרסא כזו בשום כת"י, וראה בהערה כאן⁷⁶] והוא "לא מיחה בהן" [והוא מוסיף: "וכי דרכו שליהושע שלא למחות בדבר זה? אלא **שלא היו מקבלין ממנו**", ומסתבר שאלו הם דבריו שלו, ולא מסתבר שזו גרסא שלו בדברי חז"ל, שהרי לא מצאנו גרסא כזו], ואח"כ הביא ראב"ש את דברי ר' תנחום שכתב ש"יש מי שאמר" שהבגדים הצואים הם בגלל בניו, ופירש ר' תנחום שהכוונה היא שהם נשאו נכריות.⁷⁷

⁷⁵ בכל המקורות האחרים מובא שבגדיו נחרכו, אך ראב"ש כתב "תכלת", וזהו חידוש. בדר"כ ראב"ש מלקט מתוך ספרים קדומים לו, אולם לא מצאתי אף מפרש שכתב כן (והשווה התורה והתלמוד, ח"ב, עמ' עה, והיה מקום לפרש שכוונת ראב"ש לבגדים חשובים, המכונים "תכלת" באסתר ח, טו, ועוד, וראיית ראב"ש היא ממה שנאמר שם בזכריה ג, ד-ה, שהעבירו מעל יהושע את הבגדים החרוכים והלבישו אותו "מחלצות". אמנם פירוש זה קצת דחוק, שהרי "מחלצות" אינם בגדי מלכות). ניתן לתרץ ולהסביר כך: אצל יהושע בגדיו נחרכו כשנזרק לכבשן, והרי זה בניגוד לחנניה מישאל ועזריה (כמו שהובא בגמ'), שהם נזרקו לכבשן עם "סרבלהון ופטיהון וכרבלתהון ולבושיהון" (דניאל ג, כא) ולא נשרף כלום אצלם ואף "סרבלהון לא שנו" (פס' כז). במדרש הובא שהציצית הגנה עליהם והיא לא נשרפה: "בזכות הציצית ניצלו חמ"ו מכבשן האש... 'לבושיהון' אלו טליתות המצויצות שלהם" (משנת רבי אליעזר פרק יד עמ' 273, הובא גם במדרש הגדול במדבר טו, מא, ובמנורת המאור לר"י אבוהב נר ג ח"ד פ"א, קכג, עמ' 272, ובמנורת המאור אלנקוה ח"ב עמ' 60, והשווה לדברי הערוך ערך 'כרבל' שכתב: "כרבלתהון ... יש אומרים אלו הטליתות שהן עטופין"). יש להוסיף שעל התכלת נאמר "ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם", ולכן יהושע שנענש בעוון בניו שפגמו בענין זה מובן מדוע יאמרו עליו שהתכלת שלו היה חרוך. שו"ר שבזוהר (פרשת שלח, דף קעז ע"ב, מהד' הסולם אות שכא) מובא שיהושע היה לבוש בגדים צואים ומביא הזוהר שמכאן שמענו שכל אדם שלא זכה בעוה"ז "לאתעטפא בעטופא דמצוה ולאתלבשא בלבושא דמצוה" (להתעטף בעטוף של מצוה ולהתלבש בלבוש של מצוה, דהיינו ציצית – הסולם), אז כשנכנס בעולם ההוא עומד בלבוש מטונף וכו', וכתב שם בביאור אור יקר לרמ"ק (פרשת שלח סי' ה) שמצות ציצית מצילה את האדם מאשה נכריה (כוונתו כנראה למעשה שהובא במנחות מד ע"א שטפחה ציצית על פניו של אותו חוטא שרצה לבוא על זונה גויה ואז חזר בו מחטאו) ואם כן יהושע שהיה פגום משום שבניו נשאו נכריות הרי מצות ציצית שלו היתה פגומה, עכ"ד, ובפירוש ר' שלום שבזי (על הפטרת בהעלותך, נדפס מכת"י בתוך 'תורה קדומה') כתב: "בגדים צואים – שנשאו בניו נשים נכריות... ובזוהר פירש צואים דא גלימא דלית בה ציצית ואלבשוה גלימא דבה ציצית". עוד ראה בגמ' (סנהדרין צב, ע"ב) שכהן ששאלו חמ"ו לכבשן הם לא שינו "מן הרבנות" שהרי לבשו את בגדיהם המכובדים הנ"ל, שהם "בגדי תפארתן" (רש"י), ולפי"ז א"ל ש"תכלת" הנזכר כאן בהקשר ליהושע כוונתו לבגד מכובד ומפואר.

⁷⁶ באתר 'הכי גרסינן' יש חמש כתבי יד לבבלי, ובכולם הנוסח כפי שנדפס לפנינו, ולא כנוסח שבראב"ש. מאידך, כבר הבאנו לעיל את לשון מנורת המאור לר"י אבוהב [נר א כלל ב ח"ג פרק ה (כג)], ומלשונו נראה שכך גרס בחז"ל "גרושות" [וממילא מסתבר שכך גם כוונת ראב"ש היא לגרסא בחז"ל], וראה מה שהבאנו לעיל מהצאינה וראינה, ומדברי הגאון רבי אהרן ווירמש זצ"ל.

⁷⁷ אלמלא שהייתי רואה את דברי ר' תנחום הייתי מפרש כך את דברי ראב"ש: "אמרו חז"ל: מאי טעמא איחרין תכלת יהושע בן יהוצדק? משום בניהו שנשאו נשים מגורשות ולא מיחה בהן... ויהיה על זה הפירוש 'והשטן עומד על ימינו לשטנו' הם אחאב בן קוליה וצדקיה בן מעשיה שהשטינו עליו למלך להשליכו עמהם שמא ינצלו בזכותו, ולא הועילו". מלשונו משמע שכך גרס

לסיום, נצטט את דברי ראב"ש לפסוקים א-ה, ושוב נודה לפרופ' אליעזר שלוסברג שהרשה לנו בטובו וברוחב לבו לעיין בהם ולצטט אותם. השלמתי ראשי תיבות, פסקתי, חילקתי לקטעים, וכן הלאה. כל המובא בסוגרים עגולים נוסף על ידי.

זה לשון פירוש רבי אברהם בן שלמה לזכריה ג, א-ה :

(פסוקים א-ב) ויראני את יהושע הכהן הגדול –

זה הוא יהושע בן יהוצדק שהיה כהן גדול באותו העת (ראה חגי א, א), כמו שביארנו בספר חגי.

ואמרו "ויראני" אינו חוזר על "כי נעור ממעון קדשו" (זכריה ב, יז, והוא הפסוק האחרון בפרק הקודם בזכריה) אלא חוזר על מה שנאמר בתחלה מראיית המלאך ומשמיעת דברו. כלומר, אחר שהשלים אותו המאמר (שנזכר בפרק הקודם) חזר והראני דברים אחרים. אי אנה למא תם ד'לך אלקול אראני שיא אכירא [תרגום : כלומר, כאשר הסתיים הדיבור הזה (שבפרק הקודם בזכריה) הראני דבר אחר].

ולפי שהיה זה יהושע הוא הכהן באותו העת, יתבאר שהענין הרמוז אליו בעמידת השטן ובשאר הדברים שזכר, שהם היו באותו העת (ולא כדברי חז"ל שיובאו בהמשך לפיהם השטן רומז לאירוע שהתרחש לפני שנים, בימי נבוכדנאצר), ו'שטן' הוא האויב כמו שנאמר "ויקם יי שטן לשלמה את הדד האדומי" (מלכים א, יא, יד), ונקרא האויב 'שטן' לפי שהוא עומד כנגד האדם ומונעו מהדברים שהוא רוצה לעשותם. וזה השטן משל לאויבים המונעים לישראל מלבנות הבית, כמו שנאמר עליהם בספר

בלשון חכמים "נשים מגורשות" [ואף שמצד הסברה היה מסתבר יותר לומר שראב"ש גרס כגרסתנו "נשים שאינם הגונות לכהונה" ופירש שהכוונה לגרושות שאסורות לכהן, ושילב את פירושו בתוך דברי חז"ל, מ"מ נראה שאין לומר כך לפי מה שנציין בהמשך. ראב"ש גם מוסיף: "...ולא מיחה בהן. וכי דרכו שליהושע שלא למחות בדבר זה? אלא שלא היו מקבלין ממנו", הרי שבדבריו נוסף טעם מדוע לא מחה יהושע בבניו, ונראה שגם דברים אלו הם חלק מדברי חז"ל שאותם הוא מביא. בהמשך דבריו כותב ראב"ש שאלו שתלו את הבגדיו הצואים בחטא בניו דבריהם קשים ע"פ דרך הפשט, שהרי "איזה חטא יש עליו בזה?!", ולפי הנ"ל הדבר מובן, שהרי לא יכל למחות בבניו]. בהמשך כותב ראב"ש: "ויש מפרש ש'בגדים צואים' רמז לחטאים... ושאותם העונות היו לו בשביל שהיה מזרעו חתן לסנבלט. ומנין שהיה מזרעו חתן לסנבלט? שנאמר: 'וימצא מבני הכהנים אשר הושיבו נשים נכריות מבני ישוע בן יוצדק ומעשיה ואליעזר ויריב וגדליה. ויתנו ידם להוציא נשיהם'..." על פירוש זה מקשה ראב"ש כמה קושיות, ולפיכך מסקנת ראב"ש היא: "אלא הוא מאמר על דרך דרש, וממנו למד המתרגם שאמר 'הו ליה בנין דנסיבין נשין דלא כשרין לכהונתא'..." הרי שחיבר את דברי התרגום עם פירוש זה, ולא עם דברי חז"ל אותם הביא לעיל (וזה צ"ע, שהרי בפשטות דברי המתרגם קרובים יותר לדברי חז"ל שהוא הביא). לפי"ז יוצא שבדברי הראב"ש הנזכרים כאן יש שני פירושים שונים: לפי הפירוש הראשון, שמובא בחז"ל, בני יהושע נשאו גרושות [אין לומר שזהו פירוש לדברי חז"ל בגרסא שיש בידנו (שכתבו שבני יהושע נשאו נשים "שאינם הגונות לכהונה"), שהרי הוא כותב שבדברי המתרגם (שכתב שהבנים נשאו נשים שאינם כשרות לכהונה) אינם מבוססים על כך]. לפי הפירוש השני [שמלשון ראב"ש נראה שמקורו אינו מחז"ל], בני יהושע נשאו נכריות, ולזה כוונת התרגום שכתב שבני יהושע נשאו נשים שאינן כשרות לכהונה. עד כאן הסבר דברי ראב"ש כפי שהיה ניתן להבנים אלמלא ראינו את דברי ר' תנחום. הסבר זה בדברי ראב"ש יש בו קושי, שהרי בפשטות דברי המתרגם קרובים יותר לדברי חז"ל שהוא הביא ולא לדברי הפירוש שהוא מביא בסוף.

עזרא "כתבו שטנה" (עזרא ד, ו, ושטנה הוא מלשון שטן). ואותם האויבים הם רחום בעיל טעים ושמשי ספרא (עזרא ד, ח, ושם הנוסח "בעל טעים")⁷⁸.

וענין הגערה בהם (להלן פס' ב' "יגער ה' בך השטן") - שגער אותם וביטל מחשבתם והפיר עצתם שהיו יועצים ומחשבים למנוע אותם (-למנוע את ישראל מבנין המקדש). וזו הגערה היתה משעה שהתחילו (ישראל) בבנין במאמרו של הקב"ה על יד אלו הנביאים (עזרא ו, יב, עיי"ש), ולפיכך אמר "הבוחר בירושלם".

וזכר בזו הנבואה כהן גדול לבדו שהוא מקום (=במקום) כל ישראל בזו הנבואה, והוא הדיבור אליו במקום כל ישראל, לפי שהוא גדול שלהם ומנהיג שלהם.

ואמרו "הלא זה אוד מוצל מאש" הוא עץ שמודדין בו האש שנשרף קצתו, וכמוהו "כאוד מוצל משריפה" (עמוס ד, יא). והענין, שישראל באותו העת חלשים ושהם עדיין ניצלו מצרות הגלות המשולה באש, ואין בהם כוח לשאת הלחץ שלוחצים אותם. ואלמראד בד"לך אן ישראל חנינדי ציעפא וכמא כ'לצו מן שדאיד אלגלות אלמשבהה באלניראן פליס יחתמלון מצ'איקתהם להם נאין בידי תרגום לזה).

ויש מפרש "הלא זה אוד מוצל מאש" על יהושע עצמו (ולא על עם ישראל כפירוש שהובא לעיל), שאמרו חכמינו ז"ל (כעין זה בסנהדרין צג, ע"א): "מאי טעמא איחריך תכלת⁷⁹ יהושע בן יהוצדק? משום בנהי שנשא נשים מגורשות⁸⁰ ולא מיחה בהן, שנאמר 'ויהושע היה לבוש בגדים צואים' וכי דרכו שליהושע שלא למחות בדבר זה? אלא שלא היו מקבלין ממנו"⁸¹.

⁷⁸ נראה שדבריו כאן הם מפירוש ר' תנחום הירושלמי כאן: "ושטן הוא אויב, כמו שנאמר 'ויקם ה' שטן לשלמה', וכינו בו את האויב מפני שהוא מתנגד שהאדם ישיג את חפצו ומונע אותו ממנה ומטה אותו ממטרתו, במובן 'שטה מעליו ועבור' 'כי תשטה אשתו' והוא לסטות ולסור ולעבור מדבר. והשטן הזה משל לאויבים המונעים מ ישראל לבנות את הבית, כמו שכתב עליהם בספר עזרא ע"ה 'כתבו שטנה'..." יסוד הדברים הוא מדברי הרס"ג בפירושו לאיוב א, ו: "השטן (הנזכר בספר איוב) הוא באמת אחד מבני האדם, כעין מאמר הכתוב 'ויקם ה' שטן לשלמה את הדד האדומי', ואמר עוד 'ויקם אלהים לו שטן את רזון בן אלידע', ושני אלה בני אדם, וכמו שאמר הכתוב על יהושע בן יהוצדק 'השטן עומד על ימינו לשטנו' והיה זה אדם, וייתכן שהוא רחום בעל טעים ושמשי ספרא אשר ביאר הכתוב את שטנתם ליהושע, וכאמרו 'ובמלכות אחשורוש בתחילת מלכותו כתבו שטנה על יושבי יהודה וירושלים' (עזרא ד, ו), ועל דרך זו תבואר כל הפרשה שהיא 'יגער ה' בך השטן' שבדברי זכריהו. ומשמושי מילה זו שהיא נאמרת על בני אדם האויבים זה את זה במקומות רבים במקרא לא אספרם, כגון אומרו 'ישטנוני תחת רודפי טוב' ואמר עוד 'תחת אהבתי ישטנוני' (והביא שם עוד פסוקים מעין זה) ... וסברא רחוקה היא שיהא השטן הזה (שבספר איוב) מלאך, כי אנשי הייחוד בדעה אחת שהבורא יתרוםם ויתהדר ברא מלאכיו מקורבים, בידעו שהם לא ימרוהו... ומי שמדמה כי זה המשטין על איוב היה מלאך – הרי עשה את המלאכים ממרים..." (בכד הקמח, בתוך כתבי ר' בחיי עמ' קמא, הביא את דברי הרס"ג בצורה מעובדת ומקוצרת). השווה גם ר' חננאל חגיגה ה, ע"א, שכתב בענין השטן בספר איוב ש"אדם היה". לעומת דעות אלו הרי שהרמב"ן כתב בהקדמת פירושו לספר איוב (כתבי רמב"ן ח"א עמ' כד): "והנה בא בספר הזה ענין השטן. וידוע בקבלתנו כי הוא מלאך נברא להשטין ולהזיק לאדם, ושמו מלשון 'כתבו שטנה'. וכבר בא בדברי רז"ל ביאור עניינו, ואמרו 'הוא השטן הוא מלאך המות הוא יצר הרע'. והנה החכמים ז"ל ייחסו לו כל אלו השמות, עם אמונתם שהוא מלאך באמת, לא טבע מן הטבעים, ולא כח מן הכוחות... כי זה המלאך נברא להשטין ולהזיק".

⁷⁹ ראה לעיל מה שהערנו על זה

⁸⁰ ראה לעיל שהבאנו מי שכתב גם כן כך, וביארנו באורך את השתלשלות הפירוש הזה.

⁸¹ הערנו לעיל שזה אינו בגרסת הגמ' שלפנינו.

ויהיה על זה הפירוש (=לפי פירוש זה) 'והשטן עומד על ימינו לשטנו' הם אחאב בן קוליה וצדקיה בן מעשיה שהשטינו עליו למלך להשליכו עמהם שמא ינצלו בזכותו ולא הועילו (ע"פ סנהדרין צג, ע"א, ששני נביאי השקר הללו אמרו לנבוכדנאצר שישליך איתם לאש את יהושע, כדי שינצלו בזכותו, ולא הועילו בעצתם זו, שהרי הם נשרפו ויהושע ניצל).

(פסוק ג) ויהושע היה לבוש בגדים צואים ועומד לפני המלאך –

כבר ידעת, שיהושע כאן מקום כל ישראל, ולפיכך רוצה ב"בגדים צואים" - שפירושו בגדים מאוסים ומלוכלכים - מה שהיו בו ישראל באותו העת ממיעוט החן ושהם בזויים בין העמים. ולפיכך בישר אותם שמגדלם ומגדל החן שלהם ומחזק מלכותם, והוא ענין מה שהלביש אותו מחלצות.

ו"הצניף והמחלצות" הם חליפות, ודומה לו: "ויקח את חליצתו" (שופטים יד, יט, וכן שמואל ב, ב, כא, בשינוי לשון). ונקראו המחלצות "חליפות" לפי שלובש אלו בחסרת אלו. ו"הצניף" הוא המצנפת, וכן תרגמו יונתן: "מצנפא דכיא", ופירשו אותו בערבי "מטרף", וכמוהו "וצניף מלוכה" (ישעיהו סב, ג). ור' יונה פירש "צניף – נציף", והו' אלכ'מאר ואלמר'אד בה עמאמה סמי בד'לך לאנה ידאר ויקלב ויכוור עלי אלראס (אין בידי תרגום לזה), כענין "צנוף יצנפך צנפה" (ישעיהו כב, יח), שפירושו יהפך הפוך ויסבבך סיבוב כסיבוב המצנפת.

וענין 'ראה העברתי מעליך עוניך' על זה הפירוש (-לפי הפירוש הזה) מה שסיבבה אותו העוונות מהשפלות. אי מא אוגבתה אלעונות מן אלד'ל ואלהואן פי גנאבהם (אין בידי תרגום לזה).

ויש מפרש⁸² ש"בגדים צואים" רמז לחטאים, אי אשארה אלי אלד'נוב [תרגום: כלומר רמז לעוונות], ולפיכך פירשה באמרו "עוניך", ושאותם העוונות היו לו בשביל שהיה מזרעו חתן לסנבלט⁸³. ומנין שהיה מזרעו חתן לסנבלט? ⁸⁴ שנאמר "וימצא מבני הכהנים אשר הושיבו נשים נכריות מבני ישוע בן יוצדק ומעשיה ואליעזר ויריב וגדליה, ויתנו ידם להוציא נשים ואשמים איל צאן על אשמתם" (עזרא י, יח-יט), פירושו אשמים באיל צאן, כלומר באו באיל צאן להתודות שהם אשמים והקריבוהו על אשמתם.

ופישוט הדברים רחוק מזה הפירוש, לפי שזה לא היה בימיו ואם הדבר כן איזה חטא יש עליו בזה⁸⁵. ומנין שלא היה זה בימיו? לפי שיהושע נזכר בספר עזרא בעלייה הראשונה שעלו ישראל בשנת אחת לכורש (עזרא ב, ב, דהיינו 23 שנים לפני עליית עזרא), ונזכרו בניו בעלייה השנייה על ידי עזרא בשנת שבע לארתחשסתא (עזרא ז, א-ז), ועזרא הוא שחיפש על הנשים הנכריות באמרו "ויקם עזרא הכהן ויאמר אליהם אתם מעלתם ותושיבו נשים נכריות" (עזרא י, י), ואחריו כתיב "וימצא מבני הכהנים אשר הושיבו נשים נכריות מבני ישוע בן יהוצדק" (עזרא י, יח). ועוד מה שזכר שהיו חתנים לסנבלט, וסנבלט לא נזכר בימי יהושע אלא בימי עזרא⁸⁶. ודי בזה ראייה. ואלו היה עליו בזה

⁸² הבאנו לעיל שכל הקטעים הבאים (עד "ומילת לבוש") הם מדברי ר' תנחום שפסע בעקבות הראב"ע.

⁸³ ראה מה שביארנו לעיל על זה.

⁸⁴ ראה מה שביארנו לעיל על זה.

⁸⁵ ראה מה שהערנו לעיל על זה.

⁸⁶ ראה מה שביארנו בזה לעיל.

חרפה לא העביר ממנו הבגדים וחזר ופיאר אותו וגידל אותו עד שאומר: "והלבש אותך מחלצות" (להלן פסוק ד')⁸⁷.

אלא הוא מאמר על דרך דרש, וממנו למד המתרגם שאמר "הו ליה בנין דנסיבין נשין דלא כשרין לכהונתא".

ומלת "לבוש" כמו "לובש".

(פסוק ד) ויען ויאמר אל העומדים לפניו לאמר הסירו הבגדים הצואים מעליו –

תרגם יונתן: "ואתיב ואמר לדמשמשין קדמוהי למימר אמרו ליה ויפיק נשין דלא כשרין לכהונתא מביתיה", ותרגם "והלבש אותך מחלצות" - "ואלבישית יתך זכוון".

והרמז באמרו "אל העומדים לפניו", כלומר שהמלאך שנאמר עליו "והנה איש רוכב על סוס אדום" (זכריה א, ח) אומר אל המלאכים שהם עומדים לפניו, שנאמר עליהם "ואחריו סוסים אדומים" (שם), שהם מלאכים רוכבים על סוסים אדומים גם כן. וכן נלמד זה מאמרו "אלה אשר שלח יי להתהלך בארץ" (שם י) ומתשובתם לו באמרו "התהלכנו בארץ" וגו' (שם יא) שהם כשלוחים לפניו והוא כאדון להם, על דרך משל, ואלהם רמז באמרו "העומדים לפניו". וכן מאמר המלאך גם כן "בין העומדים האלה" (להלן פס' ז) רומז אליהם. ואמר להם שיבשרו ליהושע שהוא במקום כל ישראל בהליכת השפלות מהם ובגידולם ובחזוק מלכותם. וכן אמרו "ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה" (פס' ז) כמו זה הפירוש.

ולא יתכן שיהיה זה הענין על יהושע עצמו כמו שאמר המתרגם ובעל הדרש, שאלו היה עליו חרפה מבני בניו לא יתכן שיעמוד הוא והמלאכים במקום אחד והוא מהלך ביניהם.

ויאמר אליו ראה העברתי וגו' - ענינו לפי הענין הסירו הבגדים הצואים מעליו והלבישו אותו מחלצות, ויסירו הבגדים הצואים מעליו וילבישו אותו מחלצות. או יהיה: ויעשו כן, ואחר כך ויאמר אליו "ראה העברתי מעליך" וגו'.

(פסוק ה) ואומר ישימו צניף טהור על ראשו - "ואומר" הוא מקום "ויאמר", כלומר: ויאמר המלאך לעומדים לפניו שישמו צניף טהור על ראש הנביא.

ונאמר בדרש שנשא בני יהושע נשים גרושות (לא ברור מה שייכות תיבות אלו לכאן, ונראה לענ"ד שהן השתרבבו ממקום אחר בפירושו, או שנשמטו כאן כמה תיבות מדברי הראב"ש).

וילבישוהו בגדים - כלומר אחר שהלבישוהו הבגדים שהיא המחלצות נתנו צניף טהור על ראשו.

⁸⁷ ראה זו האחרונה אינה מופיעה בדברי ר' תנחום, ונראה שהיא תוספת של ראב"ש. הרחבה לקושיא זו יש בדברי ראב"ש להלן פס' ד: "ולא יתכן שיהיה זה הענין על יהושע עצמו כמו שאמר המתרגם ובעל הדרש, שאילו היה עליו חרפה מבני בניו לא יתכן שיעמוד הוא והמלאכים במקום אחד והוא מהלך ביניהם".

פרק רביעי

סיכום הדיונים והדעות בענין הנשים הנכריות בימי מלאכי ובימי עזרא

סעיפים א-ג עוסקים בנבואת מלאכי (פרק ב), המוחה בישראל על כך שבגדו ב"אשת בריתך" ובעלו "בת אל נכר":
סעיף א - האם אלו שבעלו "בת אל נכר" גירשו את נשותיהם היהודיות? **סעיף ב** - האם חטא 'בת אל נכר' אירע בא"י לאחר עליית זרובבל, או בחו"ל במהלך גלות בבל? **סעיף ג** - ראיות לכך שחטא "בת אל נכר" הוא אותו החטא של "הנשים הנכריות" הנזכר בספרי עזרא ונחמיה. סעיפים ד-י עוסקים בחטא הנשים הנכריות הנזכר בספר עזרא:
סעיף ד - האם חטא הנישואין עם ה"נשים הנכריות" הנזכר בעזרא אירע בא"י לאחר עליית זרובבל, או בחו"ל במהלך גלות בבל? **סעיף ה** - כמה אנשים נשאו נשים נכריות? האם הם היו מיעוט העם או רובו? **סעיף ו** - האם עזרא הצליח לפתור לגמרי את הבעיה? **סעיף ז** - האם עזרא נתן אפשרות לגייר נכריות שהסכימו להתגייר? **סעיף ח** - האם "הנשים הנכריות" הנזכרות בעזרא היו גיורות או גויות? **סעיף ט** - מאלו עמים היו הנשים הנכריות? האם הן היו מז' עמי כנען? **סעיף י** - האם ישראל נתנו מבנותיהם לגויים? **סעיף יא** - האם גם נחמיה הפריש נשים, או רק הזהיר לא לשאתן? סעיפים יב-יד עוסקים בבני יהושע הכה"ג: **סעיף יב** - האם מה שאמרו חז"ל שהנשים של בני יהושע הכה"ג לא היו "הגונות לכהונה" כוונתם שהן היו גרושות או שהיו נכריות? **סעיף יג** - מדוע יהושע הכה"ג לא מחה בבניו? **סעיף יד** - האם יהושע הושלך לכבשן כבר בימי נבוכדנצר? האם השלכתו לכבשן היא פשט או דרש, והאם יתכן שהיא התרחשה רק במראה הנבואה? **סעיף טו (נספח)** - תשובת הרח"ה שפרן בצירוף ביאור והערות.

הקדמה:

בפרק ב' בספר מלאכי מתואר כיצד הנביא מלאכי מוחה בישראל על כך שחיללו את הברית עם אשת נעוריהם ובעלו "בת אל נכר". סעיפים א-ג יעסקו בכך.
בספר עזרא פרקים ט-י מתואר כי כאשר הגיע עזרא לא"י הוא נתקל בתופעה החמורה של נשיאת נכריות. עזרא דרש מנושאי הנכריות לגרשן, ובעקבות כך גירשו 113 איש את נשותיהם הנכריות. סעיפים ג-י יעסקו בכך.
בספר נחמיה ישנם אזכורים לבעיה של נשיאת נכריות שאירעה בימי נחמיה. סעיף יא עוסק בכך.
בגמ' סנהדרין צג, ע"א, מובא שיהושע בן יהוצדק הכה"ג לא מחה בבניו שנשאו נשים ש"אינם הגונות לכהונה". סעיפים יב-יג יעסקו בכך.

סעיף א - האם אלו שבעלו "בת אל נכר" (כנזכר בספר מלאכי) גירשו את נשותיהם היהודיות?

אות א: המקורות לכך שגירשו את נשותיהם: המדרש בראשית רבה יח, ה (ובמקבילות שהובאו להלן סעיף ב אות א) מתייחס לנבואת מלאכי, ומדבריו נראה בפשטות שהגברים גירשו את נשותיהם

היהודיות כדי לשאת את הנכריות : "אמר ר' חגי : בשעה שעלו ישראל מן הגולה נתפחמו פני הנשים מן השמש, והניחום בעליהן, והלכו ונשאו נשים נכריות..." . בנוסף, בגמרא (גיטין צ, ע"ב) למדו מנבואת מלאכי זו על היחס למי ש"מגרש אשתו ראשונה".

אות ב: המקורות לכך שלא גירשום ממש : רש"י (מלאכי ב, יא) כתב "והיה מושיבה בביתו צרורה כאלמנות חיות והנכרית היתה גברת", וכע"ז באברבנאל ובמלבי"ם שם . ניתן לפרש כך גם את לשון מדרש בראשית רבה הנ"ל "והניחום בעליהן (בירכתי הבית כאלמנות חיות)... ונשאו (בנוסף להם) נשים נכריות", וכן פירש מהרז"ו את דברי המדרש הנ"ל, וכן לשון המדרש הנ"ל בנוסח שהובא בתורת המנחה (לר"י סקלי פרשת תזריע דרשה מה עמ' 416) : "ונתחתנו באומות ונשאו נשים נכריות על נשותיהם הכשרות, והיו נשי ישראל עגונות כאלמנות חיות". לפי דרך זו יתכן לומר שהגמ' הנ"ל למדה כך : אם מי שרק הרחיק את אשתו [ולא גירשה ממש] המזבח בוכה עליו, ק"ו מי שמגרש ממש את אשתו. לפי הצעתנו זו מוסכם על הכל שלא היו כאן גירושין ממש, אולם מדברי ר' תנחום הירושלמי (מלאכי ב, י) נראה יותר שאלו הן שתי שיטות שונות : "שלקחו להם נשים נכריות... ומי שעשה זאת הגיעו הדברים לידי גירוש אשתו שהיא בת ישראל, או שהציק לה ומנע את המגיע לה..." . [כך גם ניתן להבין מהגמ' גיטין צ, ע"ב, המביאה שני פירושים לפסוק במלאכי "כי שנא שלח" : "ר' יהודה אומר אם שנאתה – שלח. ורבי יוחנן אומר : שנאוי המשלח". ניתן בפשטות לבאר כך : לפי ר' יוחנן ישראל גירשו את נשותיהם, ועל כך אומר הנביא שדבר זה שנאוי בעיני הקב"ה (וראה ברש"י שיש גרסא נוספת בדברי ר' יוחנן). לעומתו סבר ר' יהודה שהנביא גוער בישראל ואומר להם שאם אשת נעוריהם שנאה בעיניהם עליהם לגרשה ולא להשאיר בבית כאלמנה חיה (ואמנם עיי' בהמשך הגמ' "ולא פליגי", וצ"ע כיצד דברי הגמ' הללו נכנסים בפשט הפסוקים, ואולי כוונת הגמ' שלדעת ר' יהודה הנביא אומר לישראל שעליהם לשנוא את האשה השניה שהם לקחו, האשה הנכרית, ובעקבות השנאה עליהם לשלחה)].

סעיף ב - האם חטא "בת אל נכר" אירע בא"י לאחר עליית זרובבל, או בחו"ל במהלך גלות בבל?

אות א: מקורות לכך שהחטא בספר מלאכי אירע בא"י : במדרש בראשית רבה [שהובא בכמה מקורות] משמע שהנישואין עם 'בת אל נכר' הנזכרים בספר מלאכי נעשו בא"י, וכך היא לשונו (בראשית רבה יח, ה, ילק"ש מלאכי רמז תקפט, ילקוט המכיר עמ' 36, ערוך ערך פחם וכן בערך שן, ר"י קרא מלאכי ב, יא, מדרש הגדול ויקרא פרשת מצורע יד, א, עמ' שסט, מנורת המאור לר"י אלנקוה פרק נישואי אשה עמ' 347) : "אמר ר' חגי, בשעה שעלו ישראל (בערוך הנוסח "בשעה שעלה נחמיה") מן הגולה נתפחמו פני הנשים מן השמש (במדרש הגדול ומנורת המאור הנוסח : "מפני החמה והצנה ומפני היגון והדאגה נתפחמו פניהן") והניחום בעליהן, והלכו ונשאו נשים נכריות... הוא שמלאכי אומר... 'כסות דמעה את מזבח יי'..." . הרי שהבעיה נוצרה לאחר העליה לארץ, ובעקבות העליה. [ראויות נוספות, מתוך פשט הכתובים, הובאו להלן סעיף ד אות ב].

אות ב: מקורות שאולי נקטו שהחטא בספר מלאכי אירע בגולה : משני מקורות ניתן להסיק שהחטא הנזכר במלאכי אירע בגולה, אף שאין הכרח להסיק כך : 1 - באסתר רבה (ה, ג) מובא שה' גזר על נשות פרס להגיע לארמון אחשורוש כעונש על כך שהן "היו מבזות בננות ישראל כעורות", וביאר בפירוש עץ יוסף שבנות ישראל נתפחמו כמובא במדרש הנ"ל ולכן בנות הגויים התנשאו עליהן לומר שהן יפות מהן. לענ"ד לא מסתבר לומר שבנות הגויים זלזלו בננות ישראל שהיו בא"י,

אלא מסתבר שהכוונה לבנות ישראל שהיו בבבל ובפרס, ומכאן שכיעורן לא היה מחמת העליה לא"י [וניתן לדחות ולומר שהנשים היהודיות נתכערו בגלל הגולה, אך כשעלו לארץ הן נתכערו יותר בגלל הרעב, ושילוב שני הדברים הביא לכיעור כ"כ גדול עד שבעליהן גירשו אותן בא"י. עוד יתכן כמו שהצענו להלן (סעיף ד אות א) שהבעיה החלה בבבל והחריפה בא"י. בנוסף ניתן לדחות בדוחק ולומר שבנות ישראל שעלו לארץ בעליית זרובבל ונתכערו ירדו שוב לפרס]. 2 - ברש"י למלאכי (ב, יג) הביא ש"נשאו עליהן את הנכריות לפי שנתפחמו הישראליות ברעב ובגולה ונתגנו עליהם", ונראה שייסודו בדברי המדרש הנ"ל אלא שרש"י מוסיף וכותב "ובגולה" ומזה משמע שסבר שכבר בגולה נתכערו הנשים [וניתן לדחות כמו שדחינו לעיל בדעת המהרז"ו. עוד דחיה הציע הרב מרדכי שנדורפי, ש'בגולה' אינו תיאור מקום, אלא כוונתו שהם התכערו בגלל גלותן ונדידתן מבבל לא"י, וטורח הדרך גרם לכיעור. אולם מסתבר יותר לענ"ד לומר שאכן כוונת רש"י כאן היא שהחטא אירע לאחר העליה לא"י בדווקא, ויש לרש"י הכרח לפרש כך כמו שביארנו להלן סעיף ד אות ה].

סעיף ג - ראיות לכך שחטא "בת אל נכר" הוא אותו החטא של הנשים הנכריות הנזכר בספרי עזרא ונחמיה

הנביא מלאכי ניבא בתקופה בה פעלו עזרא ונחמיה, ולכן מסתבר שמדובר באותה התופעה. כך אכן נראה מדברי רב נחמן (מגילה טו, ע"א): "מסתברא כמאן דאמר 'מלאכי זה עזרא', דכתיב בנביאות מלאכי 'בגדה יהודה ותועבה נעשתה בישראל ובירושלים כי חלל יהודה קודש ה' אשר אהב ובעל בת אל נכר', ומאן אפריש נשים נכריות? עזרא". כמה ראשונים אכן זיהו בין שני החטאים (רש"י רד"ק וראב"ע בפירושיהם למלאכי ב, י-יא, ר' תנחום הירושלמי למלאכי א, א, ושם ב, י, תורת המנחה לר"י סקילי דרשה מה לפרשת תזריע, עמ' 416, ועוד ראשונים, וכ"כ מלבי"ם עזרא י, א).⁸⁸ [להלן (סעיף ד, אות ה) כתבנו שיתכן שחלק מהראשונים סברו שלא מדובר באותו החטא].

סעיף ד - האם חטא הנישואין עם ה"נשים הנכריות" (הנזכר בעזרא) אירע בא"י לאחר עליית זרובבל, או בחו"ל במהלך גלות בבל?

אות א: הצדדים לכאן ולכאן: כפי שנציין להלן (אות ב), מפשט הפסוקים נראה יותר שהנישואין לנכריות אירעו בא"י, ואכן לעיל (סעיף ב אות ב) הבאנו את דברי המדרש (שהובא בכמה ראשונים) שמתאר שהעליה לארץ היא זו שהביאה לנשיאת הנכריות הנזכרת בנבואת מלאכי [ונבואת מלאכי הרי עוסקת בנשים הנכריות שבספר עזרא, כפי שצינו לעיל סעיף ג']. מאידך, להלן (אות ג) נביא כמה מקורות שכתבו שחטא הנשים הנכריות הנזכר בעזרא אירע כבר בבבל. ייתכן שיש מקום להתאים בין שני הצדדים הללו, ולומר שהחטא החל כבר בבבל ואח"כ העליה לארץ הביאה

⁸⁸ נעיר כי בדעת סופרים נחמיה יג, כז, כתב שחטא הנשים הנכריות הנזכר שם אין זה החטא הנזכר בנבואת מלאכי, כי בחטא שנזכר בספר נחמיה הם לא נשאו נכריות על היהודיות (אלא היו רוקים). מאידך, בהקדמת הדעת סופרים לעזרא פרק ט' הוא כן מזכיר את החטא שבספר מלאכי (וכן שם ט, ב, ד"ה זרע הקודש)?! נראה שצריך לתרץ ולומר שהדעת סופרים סבר שהנשים הנכריות בעזרא כן מכוונות כנגד נבואת מלאכי, אך חטא הנשים הנכריות הנזכרות שבנחמיה הוא חטא אחר.

להחרפת הבעיה (ויתכן שכך דעת רש"י המובא לעיל סעיף ב, אות ב). עוד ניתן לומר שהמקורות שנקטו שהחטא הנזכר בעזרא אירע בבבל סברו שהחטא הנזכר במלאכי הוא חטא אחר, ולדעתם הוא אירע בא"י (ולהלן אות ה נעמוד על כך, ונציע לפי"ז ביאור בדעת רש"י).

אות ב: ראיות מפשט הכתובים לכך שהחטא אירע בא"י: בפשטות היה נראה יותר שהנישואין לנכריות הנזכרים בספר עזרא לא אירעו בגלות בבל אלא הם אירעו בא"י לאחר עליית זרובבל. שלש טעמים לדבר: 1 – בספר יחזקאל, בספר דניאל, ובמגילת אסתר, לא נזכר שהיתה בעיה כזו בבבל או בפרס. הבעיה נזכרת רק אצל עזרא, לאחר עלייתו לא"י, וכך אצל נחמיה שעלה לא"י, וכן אצל מלאכי (שבפשטות ניבא בא"י, כפי שהבאנו לעיל פרק ג, 1). 2 – אם בעיה זו התעוררה כבר בבבל, כיצד יתכן שהיא לא טופלה ותוקנה ע"י גדולי הדור, כגון מרדכי היהודי, דניאל, זרובבל, ויהושע בן יהוצדק [הר"מ שנדורפי הציע לדחות כך: רק עזרא שקיבל סמכות מהמלך הפרסי יכול היה לכוף את העם ולפתור את הבעיה בדרך זו. יתכנו עוד דרכים לדחות ראייה זו]. 3 – בספר עזרא נזכר כי הנשים הנכריות הן "מעמי הארץ" (עזרא ט, א-ב, וכן י, ב, וכן י, יא). בפשטות הכינוי "עמי הארץ" כוונתו לעמים שגרים בארץ ישראל [שהתיישבו בה בזמן גלות בבל], ומכאן שהחטא אירע בארץ ישראל. [אולם, נראה לדחות ולומר שאין כאן ראייה, שהרי "עמי הארץ" הוא לעיתים ביטוי כללי לגויים, כמו שצינו לעיל (פרק א, סעיף ב, אות ו, בהערה שם) והבאנו שם דוגמא לזה מאסתר ח, יז, ועוד]. נוסף שלפי פשט הפסוקים וכך נקטה הדעה המקובלת, היו בין הנשים הנכריות נשים רבות משבעת עמי כנען (להלן סעיף ט' הבאנו מקורות לזה, ואת דעת מי שסבר אחרת), ולפי"ז נראה יותר לומר שהחטא אירע בא"י.

אות ג: מקורות לכך שחטא זה אירע כבר בבבל⁸⁹: 1 – בזוהר הקדוש פרשת כי תשא (דף קפט ע"ב, בתרגום בעל הסולם): "מה עשו ישראל? ראו כי נתפזרו לבבל, נתערבו בעמים לקחו נשים נכריות והולידו בנים מהם... ועל שעשו כך אמר הקב"ה כיון שבושה היא לי יבוא בני מעצמו, כיון שחילל כבודי אינו ראוי שאני אלך שמה להוציאו ולעשות לו ניסים... הם חזרו בלא עזרה הראויה להם, בלא פליאות וניסים, אלא כולם היו נידחים, כולם עייפים בעניות, וחזרו להיכל המלך בבושה...". כך גם בזוהר פרשת פקודי (ריש דף רמ ע"א, בתרגום בעל הסולם): "בגלות מצרים הקימה הקב"ה ועשה כמה ניסים כדי להקימה, ובגלות בבל לא הקימה כי לא עשה להם ניסים, (מפני) שגרם החטא, אלא שהיא קמה מעצמה ועלו בני הגולה כאילו לא היתה להם גאולה ולא היתה עליהם השתוקקות הקב"ה, משום שגרם החטא של נשים נכריות". כך גם בזוהר פרשת שמות (דף ז ע"א) מובא שבגלות בבל לא בא ה' כפי שבא בגלות מצרים, בגלל שגרם החטא שנטלו נשים נכריות. [ע"פ דברי הזוהר הללו כתב כך גם רבי חיים הכהן מארס צובא, בספרו תורת חסד על רות א, ד, מהד' האוצר עמ' כב-כה]. פשוט בעיני [אף שאין בזה הכרח גמור] שכוונת המקורות הללו היא לחטא הנשים הנכריות הנזכר בספר עזרא. 2 – בגמ' (סנהדרין צג, ע"א) מובא שבני יהושע הכה"ג נשאו נשים שאינן הגוונות לכהונה,

⁸⁹ לפי הסוברים שהחטא אירע כבר בבבל צריך להסביר מדוע תופעה זו לא נזכרה בספרי גלות בבל (יחזקאל, דניאל, ואסתר), ומדוע גדולי הדור (מרדכי, דניאל, וכו') לא טיפלו בה? ניתן לתרץ ולומר שלא היתה יכולת בגלות לפתור את הבעיה, משום שעמ"י היו שקועים בזוהמת הגלות, בין העמים. משום כך לא היה טעם להזכיר את הבעיה בספרי גלות בבל. עוד ניתן לתרץ שהנשים הנכריות היו גיורות (וכפי שהארכנו לעיל פרק א), ולכן במהלך הגלות בעיה זו לא נזכרה משום שהיא לא הוגדרה כבעיה, שהרי לא היתה בכך בעיה הלכתית. רק לאחר העליה לא"י היה צורך להילחם בתופעה זו, משום שהיה צורך לבנות את הארץ ואת המקדש באופן מבוסס היטב, מבלי עירוב של גורמים חלשים מבחינה רוחנית. הארכנו בזה לעיל (פרק א, סעיף ב, אות ט, ובעיקר בפרק א, סעיף ה), ושם הצענו ביאורים דומים נוספים.

ומשמע שם שלכן נשרפו בגדיו של יהושע אביהם בימי נבוכדנאצר [דהיינו בימי גלות בבל, שנים רבות לפני עליית זרובבל]. לעיל (פרק ג, אות ז) הבאנו מקורות רבים שזיהו בין חטא בני יהושע ובין חטא הנשים הנכריות, ומכאן שלשיטתם חטא הנשים הנכריות אירע כבר בגלות בבל [אולם לעיל (פרק ב סעיף ג ושם בסעיף ה) הסברנו את דברי הגמ' באופן אחר, ולפי הסברנו התיאור על ידי נבוכדנאצר בא לבטא רעיון רוחני ולא לתאר מעשה שאירע במציאות הפיזית, ולפיכך אין מכאן ראיה]. 3 – הרס"ג כתב (בפירושו הארוך לאסתר הנקרא 'ספר הליווי בגלות', עמ' קיג) שישראל נענשו בימי המן מפני "שהיו מעורבים באומות והתחתנו איתם, כמו שתיאר בעזרא שהם עשו כך בגלות שבעים השנים (ומפשוט לשון הרס"ג משמע יותר שעשו כן לכל אורך הגלות, ודחוק לומר שכוונתו היא רק לשנים שבין עליית זרובבל לגזירת המן), כמו שאמר בעזרא (ט, ב) 'כי נשאו מבנותיהם להם ולבניהם, והתערבו זרע הקודש בעמי הארצות, ויד השרים והסגנים היתה במעל הזה ראשונה' ולכן הם נפגעו מכך (=נענשו ע"י גזירת המן), כי מקצתם עשו, והנותרים לא מנעו אותם מכך...". 4 – כתב רש"י לספר יחזקאל (מג, יא): "ראויה היתה ביאה שנייה של עזרא כביאה ראשונה של יהושע לבא בזרוע ובנס... אלא שגרם החטא שלא היתה תשובתם הוגנת... ויש אומרים בבבל (!) נכשלו בנכריות" (באשי ישראל לספר עזרא פרק לה, 1, הערה 114, דנו האם קטע זה נכתב ע"י רש"י עצמו). 5 – רש"י בכתובות (כד, ע"ב, ד"ה ביקשו) כתב על בני ברזילי [שעלו עם זרובבל, כמובא בעזרא ב, סא] שהם "התחתנו בגולה (!) בגויי הארץ, וילדו להם בנים כדכתיב בספר עזרא, והם חללים", ומה שכתב "כדכתיב בספר עזרא" נראה שכוונת רש"י היא למובא בעזרא י, מד, שעזרא מצא שיש מבני ישראל שנשאו נכריות שנולדו להם בנים (ואכן לפסוק זה ציינו בגמ' מהד' עוז והדר. היה מקום לפרש שכוונת רש"י היא למה שכתוב בעזרא ב, סג, שבני ברזילי גואלו מן הכהונה, ומכאן למד רש"י שהם חללים, אך לא מסתבר לפרש כך, שהרי פסוק זה כבר הובא במפורש בגמ' שם ולפיכך אין סיבה שרש"י יציין אליו). 6 – כך נראה קצת גם מדברי הסמ"ג (לאוין, קמח): "...ובדניאל כתיב 'וישם דניאל על לבו אשר לא יתגאל בפת בג המלך וביין משתיו' (דניאל א, ח), ובני דורו שלא שמו לבן על זאת ושתו מיין הגוים - כולם נתערבו בעמי הארץ ולקחו להם נשים אשדודיות ועמוניות חתיות (לענ"ד כוונתו למובא בנחמיה יג, כג, ולפיכך צריך להגיה "מואביות" במקום "חתיות") ויד השרים והסגנים היתה במעל זה ראשונה' (עזרא ט, ב)...". בפשטות [אף שאין הכרח גמור בדבר] כוונתו שהחטא אירע בבבל, שהרי דניאל נזהר ממאכלי הגוים עוד לפני החורבן, ו"דורו של דניאל" קדם בפשטות לדור העולים עם זרובבל. 7 – ביערות דבש (ח"ב, דרוש יג) כתב שבימי אחשורוש היה מצוי אצל היהודים נשים נכריות, ומלשונם משמע שתופעה זו היתה קיימת כבר לפני כן: "שנשאו נשים נכריות... זהו עשו כל ימי גלות בבל...", וכן נראה מלשונם במקום אחר (יערות דבש, ח"ב, דרוש ב): "בגלות בבל לא שינו את שמם אבל נתערבו בבנות ארץ בעוונותינו הרבים, כמבואר בעזרא ונחמיה ותרגום מגילה". 8 – נראה שכך עולה גם מדברי המלבי"ם (תחילת ספר חגי) שכתב: "ראה ה' שאם היו נשארים בגלות בבל היו נטמעים בין העכו"ם והיו יוצאים מכלל הדת, שכבר התערבו זרע קודש בעמי הארצות ושכחו לשונם ותורתם, לכן פקדם פקידה מועטת ע"י כורש...". 9 – נשיאת הנשים הנכריות גרמה לכך שבניהן לא דיברו בלשון הקודש, כנזכר בנחמיה יג, כד. מדברי הרמב"ם (הל' תפילה א, ד, הובא גם לעיל פרק א, סעיף ג, אות ו) נראה כי בעיה זו נוצרה בבבל: "כיון שגלו ישראל בימי נבוכדנאצר הרשע נתערבו בפרס ויוון ושאר האומות, ונולדו להם בנים בארצות הגוים (!), ואותם הבנים נתבלבלה שפתם... שנאמר 'ובניהם חצי מדבר אשדודית ואינם מכירים לדבר יהודית וכלשון עם ועם'... וכיון שראה עזרא ובית דינו כך, עמדו ותיקנו להם שמונה עשרה ברכות", הרי שהרמב"ם כתב שהדבר אירע "בארצות הגוים" (וציטט את דבריו בספר הבתים, שערי תפילה, שער ראשון, וכע"ז באבודרהם, תיקון התפילות, ריש השער השני, וראה בחבור התשובה למאירי, משיב נפש, מאמר ב, פרק יב, שהביא את דברי הרמב"ם אך דילג על כל ענין לידת הבנים בגלות, ולענ"ד דילוגו נבע מהרצון

לקצר במה שאינו חשוב לעיקר העניין). כך גם בר"י אברבנאל (בראשית יא, ו, ד"ה ואמנם אמרו): "...שבגלות יהודה שמה, בזמן חמישים שנה שישבו בבבל עד שהרשה אותם כורש לשוב ולבנות ירושלים, נשתכח מהם רוב תורתם ולשונם, כמו שאמר 'ובניהם חצי מדבר אשדודית'... וזה בלא ספק טבעה של בבל סיבבו... שהמקום גרם, עד שאמר רב יוסף (סנהדרין קט, ע"א) 'בבל... סימן רע לתורה', כי שם בלל ה' שפת כל הארץ...". כך גם נראה מדברי ר' משה אבן תיבון: "עזרא ובית דינו, בעוד היותו בבבל עם הגולה (!), בראותו כי נשתכחה התורה מישראל, כאמרו 'וימצא כתוב...' (נחמיה יג, א) 'ובניהם חצי מדבר אשדודית' (שם, כד), ועת לעשות לה', תקן להם תפילות... " (ספר 'פיאה', פרק כט, בתוך 'כתבי רבי משה אבן תיבון').

אות ד: מקורות לכך שחטא זה אירע רק בא"י: בפירוש דעת סופרים (עזרא ט, א-ב) הסביר את תופעת הנשים הנכריות כתוצאה שנגרמה מהעליה לארץ.

אות ה: התאמה עם המקורות לגבי החטא במלאכי: לעיל (אות ג) ראינו שהחטא בספר עזרא אירע בבבל. אולם לכאורה יש לזה סתירה, שהרי לעיל (סעיף ג) הבאנו שהחטא בעזרא והחטא במלאכי הם אותו החטא, ובנוסף הבאנו לעיל (סעיף ב אות א) מקורות לכך שהחטא הנזכר במלאכי אירע בא"י!! ניתן לתרץ ולומר כך: המקורות שסברו שהחטא הנזכר במלאכי אירע בא"י יסברו שהחטא הנזכר בעזרא אירע גם הוא בא"י, או שהם יסברו שהחטא הנזכר בעזרא הוא חטא אחר מהחטא הנזכר במלאכי. לעומתם, רש"י הרי סבר שמדובר באותו החטא (כמובא לעיל סעיף ג ע"פ רש"י מלאכי ב, יא), ובנוסף סבר רש"י שהחטא שבעזרא אירע בבבל (כמובא לעיל אות ג ע"פ רש"י יחזקאל מג, יא, ורש"י כתובות כד ע"ב), וממילא היה מוכרח לרש"י שגם החטא הנזכר במלאכי אירע בגלות בבל (כפי שהבאנו לעיל סעיף ב אות ב ע"פ רש"י מלאכי ב, יג).

סעיף ה - כמה אנשים נשאו "נשים נכריות"? האם הם היו מיעוט העם או רובו?

אות א – ראיות מפשט הכתובים: בפרק י' בעזרא נזכר שעזרא הפריש 113 אנשים⁹⁰ מנשותיהם הנכריות. ניתן להבין שאלו הם כל אלו שחטאו, אולם אין הכרח לומר כך [שהרי יתכן שלא כל החוטאים הצליחו לפרוש מן החטא, וגם יתכן שעזרא גייר חלק מהנכריות. באותיות ב-ד נדון בשתי האפשרויות הללו (וראה גם להלן בסעיפים ו-ז)]. בעזרא פרקים ט-י מוכיח עזרא את "כל אנשי יהודה ובנימין" שבארץ ישראל על כך שנשאו נכריות, ודורש מהם להרחיק אותן. גם מלאכי מוכיח את העם על כך (לעיל סעיף ג הבאנו מקורות לכך שמדובר באותו החטא). מכך נראה להסיק שרוב העם חטאו בכך. אולם, ניתן לדחות ולומר שרוב העם לא חטאו, ומ"מ התוכחה הופנתה לכל העם משום שהיה עליהם [או על ראשי העם] לעצור את התופעה. נביא כעת את שיטות המפרשים בענין זה.

אות ב - יש שסברו שרק 113 איש חטאו בכך [לשיטתם ודאי שרוב העם לא חטא בזה]: כך סבר המלבי"ם (עזרא י, ב, וזו לשונו: "הנה לפי מה שחשב אח"כ שמות האנשים שנשאו נשים נכריות, היו מועטים לערך העם... ובכל זאת היה החטא כללי כאשר נעשה בפרהסיא והשרים לא מיחו בדבר וכו', ועל כן נחשב החטא הזה כאילו יצא מכלל העם ומטעם ערבות"), וכ"כ בפירוש דעת סופרים (עזרא ט, א, בהקדמה). כך יוצא לענ"ד מדברי משנת רבי

⁹⁰ כך מנו בדעת מקרא (עזרא י, מד), ובדעת סופרים (הקדמה לעזרא פרק ט) כתב שהיו 112 איש. בעלי תמר (קידושין, פרק ג, הלכה יב, ד"ה וכתורה יעשה) כתב שהיו 123, וכנראה זו טעות דפוס.

אליעזר (פרשה יח, עמ' 330): "בימי עזרא. לפי שנשאו מקצתן נשים נכריות, בא הכתוב והעיד עליהן שהוציאו את כולן (!) ולא נשתיירה אחת מהן, שנאמר 'ויכלו בכל אנשים אשר הושיבו נשים נכריות'. דקדק הכתוב במ 'ויכלו בכל' ". כמדומה שכך עולה גם מלשון מדרש הגדול (ויקרא, פרשת מצורע, פרק יד): "ולא זו הנביא מחבבן על בעליהן ומפייסם עליהן עד שחזרו להן והוציאו להם הנשים הנכריות, שנאמר 'ועתה נכרת ברית לאלהינו להוציא כל נשים' (עזרא י, ג)". לענ"ד כך יוצא גם מדברי ר' תנחום הירושלמי שכתב (בפירושו למלאכי ב, י): "הלא אב לכולנו - ... הוא איסור ותוכחה על מה שעשו בבית שני שלקחו להם נשים נכריות, כפי שהובהר גם בספר עזרא", והמשיך (בפירושו שם פס' טו) וכתב שאין לפרש שלא היה אחד שלא חטא בזה, שהרי "העושים זאת הם אנשים ספורים מתוכם, לא כל האנשים, כפי שהבהיר נחמיה בספר עזרא" (לענ"ד כוונתו לפירוש שבספר עזרא של 113 האנשים שפרשו מנשותיהם). כך גם עולה מדברי היפה ללב המובאים להלן סעיף ז. כך גם נראה מדברי הדורות ראשונים (פרק כג - הנשיאות והבית דין הגדול, בתוך כרך ב, עמ' 660-658) שכתב: "רבים מהם (מנושאי הנשים) לא עברו איסור להדיא, כי אם שהגירות לא היה כראוי". "היתה חקירה ודרישה על כל אחת ואחת מהנשים האלה, אם נתגיירו או שנשאו בגויות, וכן לחקור על הבנים אם נתגיירו אמם או לא, והאם נולדו בגויות או אחר זה בגירות, וכל זה היה צריך דרישה וחקירה בכל אחת ואחת לעצמה... אחרי הדרישה והחקירה לא נמצאו רבים אשר עברו להדיא כמו שנפרטו שם בשמותם". כך גם נראה יותר לבאר בדברי הציץ אליעזר (חלק ה, סי' טו, אות ב), שאף שכתב "שהדור היה פרוץ הרבה בכך ופשה הנגע בממדים גדולים" [ומזה משמע שלא רק 113 איש חטאו בכך, אלא הרבה יותר מכך], מ"מ נראה יותר לבאר שכוונתו לכך ש-113 איש אינו חוטאים בודדים אלא זה מספר גדול המבטא תופעה שעלולה להתפשט במהירות, ולהלן בסעיף ז' דנו בביאור דבריו, ע"ש.

אות ג - יש שכתבו שחטאו בכך יותר מ-113 איש [אך הם לא ציינו האם רוב העם חטאו בזה, או רק מיעוט]: כתב בספר עלי תמר (קידושין, פרק ג, הלכה יב, ד"ה וכתורה יעשה, אחר שהביא את דברי המלבי"ם הנ"ל): "וכשתעמוד על החשבון תמצא שהפרישו רק קכ"ג (לענ"ד יש לתקן: קי"ג) נשים נכריות וכמה מילדיהם. וקשה שהרי זה היה כבר בעליה השניה של עזרא וסייעתו קהל גדול מישראל כמו שכתוב בנחמיה פרק ז, ומעזרא פרק ט א-ב ומנחמיה פרק ג יג-יד משמע שמספר אנשים שהושיבו נשים נכריות היה הרבה יותר ממספר קכ"ג (קי"ג) נשים? אלא וודאי שרובן של הנשים הנכריות התגיירו הן ובניהם. וכן בפרק ו פסוק א' כי נקבצו אל עזרא קהל רב מאוד אנשים ונשים וילדים כי בכו העם הרבה בכה'. ונראה כמו שכתבתי שהרוב נתגיירו ורק קכ"ג (קי"ג) אנשים היו להם נשים שנשאו עכו"ם והיה מהצורך להוציאם ולהבדיל אותם מכלל ישראל... האנשים שנשאו נשים נכריות וילדו בנים היו הרבה, ומפני כן בכה העם בכה הרבה אנשים ונשים וילדים במקרה שיחליטו להוציא את הנשים הנכריות ובניהם מכלל ישראל. ברם, הם נתגיירו עם בניהם, ורק נשים מקכ"ג (מקי"ג) אנשים נשאו בנכריות, ואת אלו הוציא עזרא מבעליהם..." [ומדבריו נראה לכאורה שרוב העם שבארץ חטאו בכך, שהרי הביא את מה שכתב המלבי"ם שאע"פ שרק 113 חטאו בכך מ"מ כל ישראל קיבלו תוכחה מפני שהם וראשי העם לא מחו על כך, וכתב העלי תמר שלפי שיטתו את צורך בתירוץ המלבי"ם, ומכאן עולה לענ"ד שהעלי תמר סבר שרוב העם שבארץ חטאו בזה]. גם מדברי מהרא"ל צינץ נראה לענ"ד שלדעתו כמות החוטאים לא היתה 113 איש, אלא הרבה יותר, שהרי בפני יהושע (גיטין לו, ע"א, ד"ה בד"ה בזמן שאתה משמט) כתב "דלא שייך לומר שכולם קדשו שפחות חרופות, דלא שכיחא כלל לקדש אשה האסורה לו, ומדקתני 'שכולן שפחות חרופות בעליו' משמע דהוי דבר השכיח", ועל זה כתב מהרא"ל צינץ (גרש ירחים, גיטין לו, ע"א, אות

קעד): "ומה שכתב בפני יהושע דאיך שייך שכולם קדשו שפחות חרופות, לא ידענא מאי קאמר, דודאי בדור ההוא שהיו פרוצים בנשים נכריות יש לומר שקידשו כמה שפחות חרופות שישרו בעיניהם, ואפשר שאלף אנשים באו על שפחה חרופה אחת וכל אחד חייב באשם".

אות ד - יש שכתבו שרוב העם [שבארץ ישראל] חטאו בכך: כך משמע מהרד"ק (מלאכי א, א) שכתב שהדור שעלו מבבל "היו רובם (!) מחזיקים במעשים שאינם טובים, שהיו נושאים נשים נכריות כמו שהוכיחם עזרא בזה וכן מלאכי הוכיחם בזה... וכן בחילול שבתות לא היו נוהגים, ובדברים אחרים כמו שכתוב בספר עזרא" (ניתן לדחות ולומר שכוונת הרד"ק היא שרוב העם חטאו באחד מרשימת החטאים הנזכרים, אך אין כוונתו שרובם חטאו בכל אחד מהחטאים הללו). לעיל (אות ג) הבאנו שלכאורה כך סבר גם העלי תמר. נראה שכך גם סבר בדעת מקרא עזרא י, מד.

אות ה - יש שכתבו שרק מיעוט העם חטאו בכך [יתכן שלשיטתם רק 113 איש חטאו בזה, אך יתכן שיותר]: בפירושו הארוך של הרס"ג לאסתר (ספר הליווי בגלות, עמ' קיג) כתב הרס"ג שישראל נענשו בימי המן מפני "שהיו מעורבים באומות והתחתנו איתם, כמו שתיאר בעזרא שהם עשו כך בגלות שבעים השנים, כמו שאמר בעזרא (ט, ב) 'כי נשאו מבנותיהם להם ולבניהם והתערבו זרע הקודש בעמי הארצות ויד השרים והסגנים היתה במעל הזה ראשונה' ולכן הם נפגעו מכך (=נענשו ע"י גזירת המן), כי מקצתם עשו (!), והנותרים לא מנעו אותם מכך (ולענ"ד אולי למד כך מהגמ' סנהדרין על יהושע שלא מחה בבניו שנשאו נכריות)... [יתכן שכוונתו ל"מקצתם" של כל היהודים, כולל אלו שבפרס, אולם הוא מסכים שמדובר היה ברוב יושבי א"י]. בספר הקבלה לראב"ד (עמ' 12 במהדורת גרשון כהן ה'תשכ"ז) כתב שאלכסנדר מוקדון כבש את ארץ ישראל בשנת הארבעים לבנין הבית השני "ומצא אלכסנדר המלך בארץ ישראל כותים הרבה מימי סנחריב, וראשיהם סנבלט החורוני, ומקצת ישראל (!) ומבני יהושע בן יהוצדק הכהן הגדול נתחתנו בהם, והבריוס עזרא הכהן ונחמיה התרשאת מבית ה'..." והובאו דבריו בספר יוחסין (מאמר ראשון, עמ' 12 במהדורת פיליפוסקי ה'תרי"ז)⁹¹.

סעיף ו - האם עזרא הצליח לפתור לגמרי את הבעיה?

לעיל הבאנו את שיטת הסוברים שרק 113 איש חטאו (לעיל סעיף ה אות ב הבאנו שכך במלבי"ם ובדעת סופרים, ושנראה שכך שיטת משנת רבי אליעזר, מדרש הגדול, ר' תנחום הירושלמי, יפה ללב, הדורות ראשונים, ואולי גם ציץ אליעזר). לשיטתם עזרא הצליח לפתור את הבעיה באופן מושלם, שהרי כל הנכריות גורשו. בעלי תמר (קידושין, פרק ג, הלכה יב, ד"ה וכתורה יעשה) נראה שסבר שעזרא פתר את כל הבעיה [באותו הדור], ע"י שגירש חלק קטן מהנכריות והשאר גויירו⁹². בדעת מקרא (עזרא י, מד) סבר ר"מ זר כבוד שעזרא לא הצליח לפתור את הבעיה, שהרי רבים חטאו ועזרא גירש רק 113 מהם.

⁹¹ אגב, במאמרו של ר' שמואל הכהן (סיני עג, ג-ד, עמ' קנח) הובא שיש מהחוקרים שכתבו שנישואין עם נכריות בימי עזרא היתה תופעה נפוצה (קרוכמאל, קלויזנר), ולעומתם חוקרים אחרים סבורים שמדובר היה ביהידים (קויפמן, זר כבוד).

⁹² ראה גם רסיסי לילה (לר' צדוק הכהן מלובלין, אות נז ס"ק ד): "...שחטאו בנשיאת נשים נכריות, אלא ששבו על זה בתשובה שלימה על ידי עזרא ונחמיה. ומכל מקום כמדומה בעיני דהבנים שהשימו, הן הם או צאצאיהם, שנשתמדו בימי היונים ועוררו השמדות שהיו על ידי משומדים מבני ישראל ככתוב ביוסיפון". משמע שכל החוטאים שבו בתשובה, ואף הבנים הוכנסו על ידו לתוך עמ"י, ואולי יש לדחות שעזרא דחה אותם אך הם חדרו בכל זאת במהלך הזמן.

נעיר, שלפי הנוקטים שעזרא פתר את הבעיה לגמרי, יש להבין מדוע מלאכי מוחה על הדבר? שאלה זו אינה שייכת לדעת הנוקטים שמלאכי ניבא לפני בנין המקדש (רש"י ועוד, כמובא באורך באשי ישראל לספר עזרא פרק מו, 3). גם לדעת הנוקטים שמלאכי ניבא אחרי בנין המקדש (רד"ק, ראב"ע, אברבנאל, מלבי"ם, ועוד, כמובא באשי ישראל שם), ניתן לתרץ שנבואתו היתה בפרק הזמן הקצר שבין חנוכת המקדש לבין עליית עזרא. לחילופין, ניתן לומר שעזרא פתר לגמרי את הבעיה, אך לאחר זמן שבה הבעיה וחזרה, ואז מחה מלאכי על הדבר.

כל הנאמר בסעיף כאן הוא רק לגבי ימי עזרא, שהרי ברור שבתקופה מאוחרת יותר, בימי נחמיה, היו יהודים שנישאו לנכריות, כפי שנביא להלן סעיף יא.

סעיף ז - האם עזרא נתן אפשרות לגייר נשים נכריות שירצו בכך?

אות א - לפי השיטות שהבאנו שנקטו שרק 113 איש חטאו וכולם פרשו מנשותיהם (לעיל סעיף ה אות ב הבאנו שכך במלבי"ם ובדעת סופרים, ושנראה שכך שיטת משנת רבי אליעזר, מדרש הגדול, ר' תנחום הירושלמי, והדורות ראשונים), ממילא אין לדעת האם עזרא נתן אפשרות למי שרצתה להתגייר [אלא שאף אחת לא רצתה בכך], או שמא עזרא לא נתן אפשרות כזאת. אות ב - בספר משמחי לב כתב שאותם 113 נשים שהורחקו: "נראה שלא היו רוצים להתגייר, ואילו נתגייירו היו מניחים אותם" (משמחי לב למלאך רפאל בירדוגו, עזרא ט, יד, ובעזרא י, ג, כתב שכיון שהנשים לא רצו להתגייר לכן לא יכלו לגייר את הבנים כי האמהות שלהם לא היו מסכימות לגיירם. מדבריו נראה יותר שלא היו נכריות מעבר לאותן 113 נשים) [בהערה כאן הסברנו כיצד יתכן שהיה מקום לגיירן, והרי עדיין יש בזה בגידה ב"אשת בריתך" כפי שניבא מלאכי⁹³]. אות ג - נראה שלדעת הציץ אליעזר מספר החוטאים עמד על 113 איש בלבד, וכולם גירשו את נשותיהם, ועזרא לא נתן אפשרות לגייר את הנשים, אע"פ שהיו נשים שרצו להתגייר [עזרא הצליח לשכנע את העם לגרשן ולא להזדקק לגיור, שהרי גיור לשם אישות אינו טהור, ובסופו של דבר גיורות שכאלו יפגעו בקדושת עם ישראל. במקום אחר כותב בעל הציץ אליעזר שחכמים אסרו לגיירן משום 'עת לעשות לה' הפרו תורתך', שהרי הדור היה פרוץ מאוד בחטא זה, ולכן חששו מאד שאם יגיירו את הנכריות יאמרו הבריות שהחכמים התירו את הדבר, לתת יד בעקיפים לנשואי תערובות שיוכשרו אח"כ ע"י גירות חיצונית]. בהערה כאן הבאנו את דבריו ודנו

⁹³ הנביא מלאכי הוכיח את עם ישראל על כך שהם בעלו נכריות: "בגדה יהודה ותועבה נעשתה בישראל ובירושלים, כי חילל יהודה קודש ה' אשר אהב ובעל בת אל נכר" (מלאכי ב, יא, וכבר הבאנו לעיל סעיף ג' שזהו אותו חטא הנשים הנכריות הנזכר בספר עזרא). מיד ממשיך הנביא ואומר כי יש בכך בגידה גם כלפי האשה הישראלית שלהם: "וזאת שנית תעשו, כסות דמעה את מזבח ה'... על כי ה' העיד בינך ובין אשת נעורייך אשר אתה בגדת בה והיא חברתך ואשת בריתך" (שם יג-יד). מעתה יש להבין את הדעות שסברו שעזרא הרשה לגייר את הנשים: כיצד הדבר יתכן?! והרי עדיין יש בכך בגידה באשת נעוריהם! ידידי הרב עמנואל בן ארצי תירץ שעצם הנישואין עם אשה שניה אינה בגידה באשה הראשונה (אני מעיר שאף שאמו"ר הרב משה ישמח שליט"א הראה במאמרו בסיני כרך צב עמ' רמ שדרכם של ישראל היתה להימנע מנישואין עם אשה שניה, מ"מ כיון שהדבר מותר, וכך עשו במצבים מסויימים, לכן אין בכך בגידה באשה הראשונה). הבגידה היא משום שישראל הלכו אחרי "בת אל נכר" ואחרי תרבותה ונטשו את האשה הראשונה. לכן, אם הנכריות יתגייירו אז ממילא הנכריות ואשת הנעורים יהיו שתיהן יחד, והבעל יחיה עם שתיהן, וממילא לא תהיה אז בגידה באשת הנעורים.

בהם⁹⁴. אות ד - כך גם יוצא מדברי היפה ללב (אהע"ז ד, ב, בתחילתו) הכותב שישראל הפרישו את הנכריות ולא גיירו אותן [אע"פ שאם הן היו מתגיירות היה מותר לקיימן], וזאת משום שמי שנשא גויה לפני גיורה לא טוב לכתחילה להישאר עמה אחר שתתגייר, משום שכבר נכשל בה [כעין דבריו כתב בטעמא דקרא (לגר"ח קנייבסקי, עזרא י, ב), שהם לא גיירו את נשותיהם משום שמובא (יבמות כד, ע"ב) שהנטען על הגויה ונתגיירה צריך להוציאה]. מדברי היפה ללב הללו עולה שבפועל ישראל לא רצו לגייר אף אחת מהנשים הנכריות [נראה מדבריו שכל הנכריות הופרשו, כלומר שהיו רק 113

⁹⁴ כתב בעל הציץ אליעזר בספרו הלכות מדינה (ח"ג, שער ח, פרק א): "עד כדי כך עלה הדבר בידיהם של עזרא ונחמיה להתגבר על השורש פורה ראש ולענה זה, עד שלא הזקקו אפילו לטפל בענין גירות, דהיינו לגייר את הנשים הנכריות ובניהם או לגייר את הבעלים הנכרים בכדי לא להפריד בין המשפחות, אלא כולם הסכימו להעדיף (!) להיפרד מן הנשים הבעלים והבנים האלה ולהפרידם מקהל ישראל, מלגיינם לשם אישות וכדומה, שלא על טהרת הקודש של גירות נאמנה הנובעת מתוך הכרת דת האמת, בידעם שבסופו של דבר יהיו לרועץ בקרב בית ישראל להסירם מעל אלוהיהם ולבנים לא אמן בם. ובכל ספר עזרא ונחמיה לא נזכר אפילו ברמז עצת הגירות כדי שלא יצטרכו להפריד ממשפחותיהם...". עוד ראה בשו"ת ציץ אליעזר (חלק ה, סי' טו, אות ב) שהביא מחלוקת האם מגיירים אשה שמתגיירת שלא לשם שמים, וגיורה נובע מרצונה להינשא ליהודי. הוא כותב שלפי הדעות המתירות יש לתמוה למה עזרא לא גייר את הנכריות: "עמדתי בתיאם בספרי הלכות מדינה ח"ג שער ח' פרק א' על פשר דבר בזה שבימי עזרא ונחמיה הפרידו הבעלים מהנשים הנכריות שלקחו להם בכח הזרוע, וגם את בניהם אשר נולדו להם מהם, ולא טיפלו כלל ועיקר בגיורם של אלה שרצו בכך, שהרי לא יצויר שלא נמצאו כאלה כלל עי"ש בדברי. ועולה בדעתי כעת ליישב שהוא מפני שהדור היה פרוץ הרבה בכך ופשה הנגע בממדים גדולים וגם יד השרים והסגנים היה במעל זה ראשונה, ולכן חששו מאד לבל יאמרו התירו פרושים את הדבר, לתת יד בעקיפים לנשואי תערובות שיוכשרו אח"כ ע"י גירות לפנים, ומצאו דאדרבה משום 'עת לעשות לי' יש להבדילם בכל מחיר ולמנעם מלבוא בקהל ה', ולכן נהגו אתם בכל חומר הדין ולא קבלו מהם שום גרים, בידעם שאיך שלא יהיה נובע עיקר סיבת רצון התגיירותם בגלל איזה דבר מהבלי העולם... ולא לשם שמים מתוך אהבה טהורה לעם ישראל ודתו. ושוב מצאתי בספר 'קונטרס כתורה יעשה' להרב שלום קוטנא ז"ל אב"ד דאייזענשטאדט (דף ב-ג) שכבר הקדימני בזה לבאר דאילו אחד או שנים או מעט יותר היו עושין כן היו מקבלים אותם, אבל המניעה היתה בזה שהיה מרבים מהעם, ויד השרים והסגנים במעל, וריבוי הזרים הנספחים על דרך זה היה לפח ולמוקש לשארית העם. ועיי"ש שמעיר גם סברא חדשה לומר דמכיון דעיקר קבלת הגירות בזמן הזה דליכא סמוכין הוא מטעם דאנן שליחותא דקמאי עבדינן, אם כן יש לומר דכל זה ניחא באלה ידיעין בודאי דבלב שלם ונפש חפצה ומשכלת באים להתגייר, אבל בכגון אלה שידעין שיהו למורת רוח חכמי התורה ויפריעו את ילדי ישרון ממלאכת העבודה הקדושה... בודאי בדרך זה לא עבדינן שליחותיהו...". מה היתה כמות החוטאים לפי דברי הצי"א הללו? לפי דבריו ב'הלכות מדינה' נראה שעזרא הצליח לפעול ולתקן לחלוטין את המצב הבעייתי, ולפי"ז יוצא שהיו 113 חוטאים בלבד. אולם בדבריו המאוחרים יותר (בשו"ת ציץ אליעזר חלק ה, סי' טו, אות ב) הוא כותב שעזרא והחכמים לא נתנו אפשרות לנשים הנכריות להתגייר משום "שהדור היה פרוץ הרבה בכך ופשה הנגע בממדים גדולים וגם יד השרים והסגנים היה במעל זה ראשונה", ולכן עזרא והחכמים לא רצו לתת "הכשר" לתופעה זו. להבנתי קשה לומר שלשונו "הדור היה פרוץ הרבה... במימדים גדולים" מתייחסת ל-113 איש בלבד מתוך עשרות אלפי העולים לארץ. משום כך נראה שלדעת הצי"א (בשו"ת כאן) מספר החוטאים היו גדול הרבה יותר מ-113 איש, ושאר החוטאים סירבו לגרש את נשותיהם, ובכל זאת לא נתן להם עזרא אפשרות לגיירן, משום 'עת לעשות לי'. אולם, ביאור זה בדבריו קשה, שהרי לפי"ז נותרו בעמ"י נושאי נכריות רבים, ולא מצאנו שעזרא הרחיק את הגברים הללו מישראל, ודבר מעין זה הרי גורם לתחושה שחטא שכזה הוא "לא נורא כל כך", וכיצד יתכן שעזרא העדיף זאת על פני גיור הנשים? [וניתן לתרץ ולומר שמ"מ כל איש בישראל ידע שאין להינשא לנכרית, ושראשי העם ילחצו עליו, והם לא יתנו יד לגיור הנכרית, וממילא כל איש לא ירצה להיכנס לתסבוכת שכזאת, ולכן הוא יתרחק מהנכריות] לכן, כמדומה לי שבהכרח להסביר את דברי הצי"א באופן אחר, ולומר שרק 113 איש חטאו בכך, ומ"מ כמות גדולה שכזו של אנשים נחשבת לפרצה ב"מימדים גדולים", ובייחוד כאשר ראשי העם והשרים חטאו בזה בעצמם.

חוטאים]. אות ה - לדעת העלי תמר עזרא נתן אפשרות של גיור, ואכן רוב הנשים התגיירו⁹⁵ ורק 113 מתוכן לא רצו להתגייר ולכן הן הופרשו מבעליהן (עלי תמר קידושין, פרק ג, הלכה יב, ד"ה וכתורה יעשה, וכאן בהערה אביא את לשונו במלואה⁹⁶). אות ו - מדברי הרמב"ם בתשובתו (לפי הגירסא הנחשבת למדוייקת) משמע לענ"ד שעזרא נתן אפשרות לגיור. אין ראיה מדבריו האם בפועל היו מהנכריות כאלו שרצו להתגייר [לשון הרמב"ם מובאת בהערה כאן⁹⁷]. אות ז - לפי הצעתנו (לעיל פרק א) הנשים הנכריות הן נשים שהתגיירו כבר, ומ"מ עזרא הורה להפרישן מסיבות שונות (שבוארו לעיל פרק א, סעיפים ד-ו). מעתה, לפי דרכנו זו ודאי שלא היה מקום לגיור בשנית. אות ח - הרב נתן שמואל

⁹⁵ יש לענ"ד מקום להביא ראיה לכך שהיו נשים שהתגיירו: על הפרשת הנשים הנכריות נאמר "והמלאכה לא ליום אחד" (עזרא י, ג). מלשון "מלאכה" הנזכרת כאן למדו במכילתא דרשב"י (שמות לה, ב) שקידושין וגיטין נקראו "מלאכה" ולכן אסור לעשותם בשבת, עד כאן. יש לדון: הרי הפסוק שם עוסק בגירושין, וכיצד ניתן ללמוד ממנו שגם קידושין הם מלאכה?! היה מקום אולי לתרץ שאם גירושין הם מלאכה ממילא כך גם קידושין. אמנם, ניתן לתרץ בפשטות באופן אחר: עזרא לא רק הפריש את העם מהנכריות, אלא גם קידש אותם עם מי מהנכריות שהסכימה להתגייר.

⁹⁶ זו לשונו: "וכתורה יעשה (עזרא י, ג) - ומכאן שעשו כפי מצוות התורה, ואלו נשים הנכריות שנתגיירו הם ובניהם (לענ"ד כוונתו שנתגיירו בעקבות פעולותיו של עזרא, וכך משמע מהמשך דבריו) לא גירשו אותם, כי דינם כבנות ישראל לכל דבר, ורק אותן נשים הנכריות שנשארו עכו"ם היה מההכרח לגרשם בכדי לעצור בעד התבוללות ישראל בעכו"ם ע"י נשואי תערובת. וכשתעמוד על החשבון תמצא שהפרישו רק קכ"ג נשים נכריות וכמה מילדיהם. וקשה שהרי זה היה כבר בעליה השניה של עזרא וסייעתו קהל גדול מישראל כמו שכתוב בנחמיה פרק ז, ומעזרא פרק ט א-ב ומנחמיה פרק ג פסוקים יג-יד משמע שמספר אנשים שהושיבו נשים נכריות היה הרבה יותר ממספר קכ"ג נשים. אלא ודאי שרובן של הנשים הנכריות התגיירו הן ובניהם. וכן בפרק ו פסוק א' כי נקבצו אל עזרא קהל רב מאוד אנשים ונשים וילדים כי בכו העם הרבה בכה. ונראה כמו שכתבתי שהרוב נתגיירו ורק קכ"ג אנשים היו להם נשים שנשארו עכו"ם והיה מהצורך להוציאם ולהבדיל אותם מכלל ישראל בגלל קיום האומה ותורתה. וראיתי בפירוש המלבי"ם (בעזרא י, ב) שכתב וזה לשונו: 'הנה לפי מה שחשב אח"כ שמות האנשים שנשא נשים נכריות היו מועטים לערך העם שהיו עתה בא"י שהם היו ארבעה ריבוא אלפיים ושלוש מאות ושבעה, ועוד ז' אלפים וג' מאות ול"ז, כמו שכתוב בפרק ב, ובכל זאת היה החטא כללי, כאשר נעשה בפרהסיא והשרים לא מיהו בדבר וכו', ועל כן נחשב החטא הזה כאילו יצא מכלל העם ומטעם ערבות' וכו' (ע"כ דברי המלבי"ם, ולענ"ד מדבריו יוצא שאף אחת לא גויירה, מפני שלא ניתנה להם אפשרות להתגייר או מפני שהן לא רצו להתגייר). ולפמ"ש (דהיינו, בעל העלי תמר כותב כאן 'ולפי מה שכתבתי' לעיל, באופן אחר מהמלבי"ם, הרי זה מתורץ אחרת, שהרי) שמות האנשים שנשא נשים נכריות וילדו בנים היו הרבה, ומפני כן בכה העם בכה הרבה אנשים ונשים וילדים במקרה שיחליטו להוציא את הנשים הנכריות ובניהם מכלל ישראל, ברם הם נתגיירו עם בניהם ורק נשים מקכ"ג אנשים נשארו בנכריות, ואת אלו הוציא עזרא מבעליהם כדי להבטיח את קיום האומה בארצם בין אויביהם הסובבים אותם מסביב, וכמו שכתוב בנחמיה י"ג 'ובניהם הצי מדבר אשדודית ואינם מכירים לדבר יהודית', וכמו שאמר עזרא ושכניה בן יחיאל בשם העם 'וכתורה יעשה', ודין תורה שאלו שנתגיירו הן כישראליות גמורות הן ובניהם שנתגיירו אתן, אולם אלו הנשים האדוקות בע"ז יש להוציאם מבעליהם ומעמם".

⁹⁷ כתב הרמב"ם בתשובתו (מתורגמת מערבית): "בדבר בחור... שקנה שפחה נוצריה וגיירה והוא מתייחד עמה... האם צריכים בית דין להוציא...? התשובה: ... כבר פסקנו פעמים אחדות בכגון אלו המקרים שישחררה וישאנה, ועשינו זאת מפני תקנת השבים ואמרנו מוטב שיאכל רוטב ולא שומן עצמו, וסמכנו על דבריהם ז"ל 'עת לעשות ליי הפרו תורתך'. ומסייעין לו לישאנה בעדינות וברוך, ויקבעו לו מועד לשאתה או להוציא, כמו שעשה עזרא ע"ה. והשי"ת יתן את קלקולנו, כמו שהבטיח ואמר 'ואסירה כל בדילך'. וכתב משה". בכמה מהדורות מסתיימת התשובה כבר במילים 'הפרו תורתך', והמשך התשובה אינו מופיע. כך במהד' אמשטרדם פאר הדור סי' קלב, ומשם נעתק לקובץ תשובות הרמב"ם מהד' לפסיא סי' קל, ומשם לתשובות הרמב"ם מהד' פריימן סי' קנד, וראה מלאכת שלמה יבמות ב, ה. אולם הבאנו כאן את הנוסח לפי מהדורה הנחשבת מדוייקת יותר - תשובות הרמב"ם מהד' בלאו סי' ריא, ומשם נעתק בשו"ת הרמב"ם מהד' מכון ירושלים סי' רנז.

ישראלוביץ' והרב חנוך שפרן (דבריהם הובאו בתוך 'שו"ת הרב"ז שפאראן', חלק אבן העזר, תשובות מבן המחבר, סי' ז) סברו שעזרא ונחמיה לא גיירו את הנשים, והסביר הרב שפרן שהוא משום שמדובר היה בנשים בז' עמי כנען שאסורים בחיתון גם אחרי גיורן, וכן בנשים עמוניות ומואביות שעזרא חשש שלאחר שסנחריב בלבל את האומות הן אולי באמת מבנות ז' עמי כנען. אות ט - יש מקום להתלבט האם לדעת המיוחס לראב"ע לעזרא היתה לנשים הנכריות אפשרות להתגייר [והן סירבו לכך], והדברים נידונו בהערה כאן⁹⁸. אות י - הגר"ח"ד הלוי סבר שעזרא נמנע מלגייר את הנשים הנכריות, והיו לנגד עיניו "שיקולים רבים לנהוג כפי שנהג. ההשערות יכולות להיות שונות ומגוונות. דרך משל, גדר פרצת נישואי תערובת, ביצור כללי של חיי הדת, וכדומה" [אין הכרח מה היתה כמות החוטאים לפי דבריו]. דבריו מובאים בהערה כאן⁹⁹. אות יא - בתשובות והנהגות (לרב שטרנבוך) כתב שעזרא לא נתן אפשרות לגייר את הנכריות, וזאת משום שהיה ברור שאם הן התגיירו הן לא ישמרו לבסוף על המצוות. בהמשך דבריו הוא מציע פירוש נוסף, ולפיו נשים אלו כבר התגיירו בעבר בגיור בעייתי (וכהצעתנו לעיל פרק א) וכעת עזרא והחכמים בדקו את מצבן, והיו חלק מהנשים שהזקנים הורו לקבלן משום שגיוורן היה אמיתי (תשובות והנהגות ח"ב סי' תרצא, ודבריו מובאים בהערה כאן¹⁰⁰). אות יב - בהערה כאן הבאתי שני מקורות נוספים, העוסקים בעניינים

⁹⁸ במיוחס לראב"ע (עזרא י, ד) כתב על הנשים הנכריות שהורחקו: "ולא מצאנו שהקריבו אחד מהם, ואולי הוציאום שלא היו גיורות כרות המואביה". לעיל (פרק א סעיף ג אות ג) דנתי בפירוש דבריו והבאתי שבשו"ת משנה הלכות (ח"ז סי' רנ) ובתורת המדינה (עמ' 165) הבינו שלדעתו הנשים והילדים הובאו לפני המנהיגים כדי שיראו מי מהם ראוי לעבור גיור ולקרבן, אולם התברר שאף אחד מהם אינו מתכוון להתגייר לשם שמים כרות המואביה. הבאתי שם שלענ"ד כוונתו אחרת, ולדעתו נשים אלו היו גיורות, והן לא הוכנסו לעמ"י משום שהתברר שאצל כל הנשים לא היה הגיור אמיתי כגיורה של רות, ולכן דינם של נשים אלו כנשים גויות ובניהם נחשבים גויים. אחר שה'משנה הלכות' מבאר את דברי המיוחס לראב"ע הוא מוסיף וכותב: "ואף שהיו בני ישראל מועטים בזמן הזה בארץ ישראל, ארבעים אלף איש, ובדאי רצו להרבות אוכלוסייהם, שהרי היו חצים עושים במלאכה וחצים מחזיקים הרמחים והמגינים והקשתות והשריונים, מ"מ לא רצו להתערב עמהם גוים אשר לא יתגיירו כהוגן כי אדרבה אלו יזיקו להם בבטחון (!)" [השווה גם שו"ת משנה הלכות ח"ג סי' קסה שהקשה מדוע עזרא לא גייר את הילדים (שהרי לגבי הנשים יש להסביר שהן התכוונו לגירות לשם נישואין ולכן לא קיבלו אותן, אולם לגבי הילדים צ"ע למה לא גייר אותם)? וכתב ש"אין לומר שהנשים לא רצו להניח הבנים בלי להתגייר ולקבל גם אותם" (אע"ר שכך פירש ב'משמחי לב' שהבאתי לעיל), ומדברי המשנה הלכות בהמשך דבריו נראה קצת שסבר שהילדים לא גויירו כדי שלא לחזק את אלו שנשאו נכריות].

⁹⁹ בשו"ת עשה לך רב (ח"א, סי' כג) כתב הגר"ח"ד הלוי שאילו התורה כתבה מצוה לקבל גרים במפורש הרי אז "לא היה רשאי עזרא לדחות את הנשים הנכריות, והיה מחוייב עכ"פ לברר ולחקור כל אחת מהן, שמא יש בלבה רצון כנה להסתפח לעם ה', אף אם הדבר בא בשעה זאת מתוך אהבת בעלה. והלא גם רות המואביה נמשכה לעם ישראל מתוך אהבת חמותה בעיקר... כך היה חייב גם עזרא הסופר לנהוג אילו קבעה תורה מצוה מפורשת של קבלת גרים". אולם באמת התורה לא כתבה במפורש מצות קבלת גרים, וזאת בכדי לתת לחכמים כוח שלא לקבל גר במצבים מסויימים "כפי שנהג עזרא הסופר, שללא ספק היו נגד עיניו שיקולים רבים לנהוג כפי שנהג. ההשערות יכולות להיות שונות ומגוונות (דרך משל, גדר פרצת נישואי תערובת, ביצור כללי של חיי הדת וכדומה)". שוב חזר הגר"ח"ד על הדברים במקום נוסף (שו"ת עשה לך רב, ח"ג, סי' כט) וכתב שלכן "עזרא הסופר, גזר ואמר לגרש את כל הנשים הנכריות שנישאו לישראל, ואפילו לא דן בהיתר גיורן" אע"פ שמצד הדין יכל לגיירן.
¹⁰⁰ בתחילת דבריו כותב הרב שטרנבוך שעזרא והחכמים סברו שיש להפריש את הנשים, ולא כדעת אלו שסברו אז שצריך לגיירן, והסברא של עזרא היתה בגלל שהיה ברור שאם הן התגיירו הן לא ישמרו לבסוף על המצוות: "שכל חכמי ישראל הסכימו להפריש נשים נכריות, ואלו שהתנגדו סברו שראוי לגיירם ולא לשלחם, והן (=הנשים) בודאי היו מסכימים (צ"ל מסכימות) לכך, רק שאדוקים (צ"ל שאדוקות) היו בדרכי הגויים ולא ישמרו לעולם המצוות כדן, ולכן הסכימו כל חכמי

הקשורים לנידון כאן¹⁰¹. אות יג - הגר"מ אהרונסון כתב (במכתבו שנדפס בשו"ת נחמת שלמה לג"ר שלמה דוד כהנא 'אבי העגונות', סי' עד, ג): "ובעיקרא דמילתא אם לעכב הפסולים לישראל, מזקנים נתבונן – מעזרא, ובקידושין ריש סי'ט איתמר 'אביי אמר עלו מאליהם תנן, ורבא אמר העלום תנן... יעויין שם ובפירוש רש"י שם, וגם בעיקר קבלת הגרים לשם עליה. ופלא מדוע לא גייר עזרא הנשים הנכריות רק הפרישם, ויש לי הרהורי דברים בזה, ואקצר" [אגב, באותו השו"ת, בסימן נ', מובא מכתבו של הרב הוברמן (המכונה 'הצדיק מרעננה'), המתאר כיצד היו נשים שהצילו יהודים בשואה והניצולים רצו לגיירם ולקחתן לאשה, ועוד מצבים דומים, ולאילו יש להתייחס באופן מסוים, אך לעומתם היו יהודים שלקחו נשים נכריות רק בגלל שפרקו את עול היהדות, וחלקם לקחו אשת איש, או גרמניות ששפכו בשואה דם יהודי, ולאילו יש להתייחס בצורה אחרת: "נראה לענ"ד לקיים בהן גזירת אדוננו עזרא שלא להניחם אל גבול ישראל עד אשר יבדלו מנשיהם הנכריות"]. אות יד - ראיתי מביאים (בספר מסורת הגיור, ושם בפרק ו' מצאתי את כל המקורות המובאים עד לסוף סעיף זה) שהרב אלעזר לעוו מהונגריה (בספרו פקודת אלעזר יו"ד קטז) כתב בנוגע לימיו שאין לגייר אשה גויה שיהודי נישא לה בנישואין אזרחיים, וגם לא את ילדיה, שהרי "הוי סיוע לדבר עבירה, וייראה בעיני הפושעים האלה כהיתר הרצועה אם מקבלים בניהם לגירות", ולדבריו מטעם זה לא הסכים עזרא לגייר את הנשים והילדים. אות טו – הרב דוד הכהן סקאלי (קרית חנה דוד, ח"ב, יו"ד סי' יז, דף סח טור א) כתב ש"לא נמצא אחד" מנושאי הנכריות שגייר את הגויה או את בנו, וזאת משום ש"אין תקנה בגירות" שהרי "מאחר שמתחילה נשאו בגיותם והולידו מהם באיסור, כי לא שייך לומר בהם שיתגיירו לשם שמים, כי תחילתם הוכיח על סופם, ועוד כי בנים זרים ילדו ולא יצא מהם שום תועלת כאשר הוכחנו מיפת תואר..." [כמדומה לי שמדבריו אין ראיה כמה מבין החוטאים גירשו את נשותיהם]. אות טז - הרב יעקב עדס (מראשי ישיבת פורת יוסף, שו"ת חדות יעקב, חלק יו"ד ריש סי' יג) כתב שעזרא לא הסכים לגייר אף אחת מהנשים ואף אחד מהילדים, והרחיק אותם מבעליהן ומאביהם בעזרת הכוח הגדול שהיה לו, וכתב שבמצב בו אם לא גייר את האשה ישאר היהודי עמה, ואין ידינו תקיפה להפרידם, בזה אין הנידון דומה למצב בימי עזרא ולכן בזה

ישראל להפרישם דוקא, עם בניהם" (לפי פירושו זה עזרא לא נתן אפשרות להתגייר). בהמשך מציע הרב שטרנבוך פירוש אחר, ולפיו הנשים התגיירו כבר כשנישאו: "והאמת שאלולא דמסתפינא אמינא, שהני נשים נכריות בימי עזרא לא היו נכריות ממש בלי גירות, רק לקחו מבנות הארץ והטבילו וגיירו אותם בהדיוטות, רק הגירות לא חל שהיו דבוקים בע"ז ומעולם לא קיבלו עליהן באמת המצוות... דבאמת נתגיירו, אבל הרבה לא שמרו מעולם תנאי הגירות, ולכן הזקנים ישבו בבית דין והורו מי צריך להפריש הנכרית ומי לא, ואתי שפיר, ומיהו דבר זה צ"ב (=צריך בדיקה/בירור)". הרי שלפי פירושו זה היו נשים שהזקנים הורו לקבלן, משום שגירון היה אמיתי.

¹⁰¹ נביא כאן שני מקורות מהם ניתן להעלות מסקנות הנוגעות באופן עקיף בלבד לנושא שלנו: 1 - מדברי ר' צדוק הכהן מלובלין נראה שהבנים של הנכריות כן גיירו או לפחות צורפו לעם ישראל: "וכל זמן שהיו ישראל בארץ ישראל לא היה להם שום התחברות לעמים, רק אחר הגלות התחילו לחבר עמהם ועד שחטאו בנשיאת נשים נכריות, אלא ששבו על זה בתשובה שלימה על ידי עזרא ונחמיה. ומכל מקום כמדומה בעיני דהבנים שהשימו, הן הם, או צאצאיהם, שנשתמדו בימי היונים ועוררו השמדות שהיו על ידי משומדים מבני ישראל ככתוב ביוסיפון" (רסיסי לילה אות נז). מדבריו משמע שהבנים כן נכנסו לתוך עם"י, ואולי יש לדחות שעזרא דחה אותם אך הם חדרו בכל זאת במהלך הזמן. 2 - בספר מקרא קודש (לרב צבי הרשמן, אב"ד ליפחוביץ, דף ו, א) שאל מדוע בעזרא ט, א, אסרו להינשא לעמוניות ולמואביות ולא סמכו על הדרשה 'עמוני ולא עמונית?' הרב הרשמן משיב שהוא בגלל שסומכים על דרש זה רק כאשר אותה גיורת "לא עשתה מעשה עמה", כגון רות שעשתה חסד עם נעמי וזה ההיפך ממעשה המואבים שהיו כפויי טובה ואכזרים כלפי עמ"י. ע"כ דבריו. יתכן לומר שהוא בא להסביר מדוע הפרישו את הנשים ולא גיירו אותן, והוא מתרץ שגירון לא יועיל שהרי גם אז לא יהיה ניתן להינשא להן, שהרי הן אחזו בתרבות בני עמון ומואב [אולם, יתכן שכוונתו אחרת: לדעתו הנשים המואביות והעמוניות כבר התגיירו לפני כן, ולכן הוא מסביר מדוע גירון לא היה מועיל להתיר להינשא להן].

יש לדון כיצד עלינו לנהוג. הרי שמדבריו עולה שעזרא הצליח להרחיק את כל הנשים מבעליהן. אות יז - הגאון ר' אליהו גוטמאכר (שו"ת אדרת אליהו יו"ד סי' פה, דף שכג טור א ד"ה ויש) כתב שלכאורה יש לומר שעזרא לא הסכים לגייר את הנשים והילדים, שהרי כך יש לנהוג ע"פ התורה, ומשמע שכוונת הרב גוטמאכר לומר שכיון שנשאו את הנכריות באיסור ממילא חובה עליהם ע"פ התורה לגרשן, ואין יכולת לגיירן. אולם בהמשך דבריו (דף שכד סוף טור ב) כתב הגר"א גוטמאכר שעזרא הסכים לגייר את מי שראו בה שגירה יהיה אמייתי, ונראה שזו מסקנתו בביאור הדברים. אות יח - הרב עוזיאל (פסקי עזיאל בשאלות הזמן, ריש סי' סד) כתב כמה אפשרויות מדוע הנשים לא התגיירו: מפני שלא מגיירים גויות שנישאו ליהודי, וכן לא את בניהן, או משום שהמשפחות לא הסכימו שהבנים הללו יתגיירו [ואם היו מסכימים היה עזרא מסכים לגיירם], או משום שבית דינו של עזרא "מצאו הרחקה זאת להכרחית, להבדיל לגמרי כל תערובת בין בני ישראל לבני בנות הנכר... ולכן אין ללמוד מזה הלכה לדורות". אות יט - הרב צבי הירש קלישר כתב שהנשים לא גיירו מפני שהן לא הסכימו להתגייר או מפני שהן היו משבעת עמי כנען כמפורש בעזרא (הובאו דבריו בשו"ת רבי עזריאל הילדסהיימר, יו"ד סי' רכט דף ער טור ב. על שיטה זו לפיה היו הנשים מז' עממין ראה להלן סעיף ט וכן סעיף טו בהערות). אות כ - הרב אברהם פרייס (משנת אברהם על הסמ"ג, לא תעשה קטז, עמ' 275 אות ו) כתב שעזרא לא גייר את הנשים משום שהם "הושיבו נשים משבעת עממין, כדכתיב שם מקודם, ולכך אי אפשר היה לגייר אותן ואת בניהם". אות כא - הרב חזקיה שבת (דברי חזקיהו ח"ב יו"ד סי' א עמ' ט) כתב שהנשים הנכריות הורחקו ולא גיירו משום שגיוון לא היה מועיל, שהרי שם נשאו הכהנים שפחות חרופות (כמובא בגמ' כריתות, ונתבאר לעיל פרק סה, ג, ב) ולכן גם אם היו מגיירין אותן היה אסור לכהנים לשאת אותן (ולא זכיתי להבין דבריו, שהרי רק חלק מאלו שגרשו את נשותיהם היו כהנים, ורק חלק מהכהנים נשאו שפחות חרופות כמבואר בגמ' שם). אות כב - הרב יגאל אריאל (תחומין יב, פרק ב סעיפים 1-2) הביא כמה סיבות מדוע הנשים לא גיירו: עמ"י היה חדש בא"י, ובמצב חלש, ולפיכך היה חשש שעירוב גורמים זרים בישראל יאיימו על עצם קיומו. בנוסף, הנישואין עמן נגרמו מהיגררות אחרי גויי הארץ, והם עלולים להביא להמשך היגררות זו. בנוסף, בנישואין עם הנכריות היתה בגידה באשה היהודיה, ולכן לא די היה לגייר את הנכריות אלא היה צורך לגרשן. הרב יגאל מביא גם את דברי מהר"ץ חיות (מבוא התלמוד, פרק ז, ד"ה נחמיה), שמזכיר שכשם שבימי דוד ושלמה לא גיירו, משום שעמ"י חזק ומצליח והגיוור אינו לשם שמים, כע"ז גזר עזרא שלא לגייר בימיו.

סעיף ח - האם "הנשים הנכריות" הנזכרות בעזרא היו גויות או גויות?

לעיל פרק א' הארכנו מאוד בענין זה, ושם הבאתי ראיות רבות לכך שהנשים הנכריות הנזכרות בספר עזרא היו גויות, והבאתי שם שכך עולה מדברי כמה חכמים (הלא הם: משנת רבי אליעזר, מדרש הביאור, הרב קאפח [שהביא לזה ראיה מהרס"ג ומהרמב"ם], דורות ראשונים, יערות דבש, דעת סופרים, משבצות זהב לרב וייס, הרב הרשמן, הרב שטרנבוך, אחד הפירושים ברב יואל שוורץ, אחד מהפירושים ברנת יצחק, ואולי כך סבר חובות הלבבות, ונראה שכן עולה מספר הקבלה לראב"ד שדבריו הובאו בספר יוחסין). הבאתי שם (פרק א, סעיף ג, אות טו) שיש מפרשים שנקטו שהנשים הנכריות הן גויות (הלא הם: מאירי, רמ"ד ואל, וכך מסתבר יותר להסביר בדעת החכמים הבאים, אף שאין בזה הכרח: ר"י סקילי, רלב"ג, אברבנאל, יפה תואר, המלאך רפאל בירדוגו, המקנה, יפה ללב, עלי תמר, מדרש שמואל, ב"ח, מלבי"ם. כך גם נראה מדברי כמה חכמים שהובאו להלן סעיף יג: מנורת המאור לר"י אבוהב, צאינה וראינה, ופירוש רבי אברהם בן שלמה, ועיי"ש שכך יוצא מדברי הרב אליעזר שלום הכהן ליוטעווסקי זצ"ל, והאדמו"ר הפני מנחם מגור, וכן עולה מדברי הרב אברהם ריבלין, והגר"מ מאזוז שליט"א, וקצת נראה שבדרכם פסעו הגר"ד סולוביצקי מבוסטון, ובעל שבט הלוי).

סעיף ט – מאלו עמים היו הנשים הנכריות? האם הן היו מז' עמי כנען?

בתקופת השופטים, מעט לאחר כניסתם הראשונה של ישראל לארץ, חטאו ישראל ונשאו נשים מז' עמי כנען (שופטים ג, ה): "ובני ישראל ישבו בקרב הכנעני החתי והאמורי... ויקחו את בנותיהם להם לנשים, ואת בנותיהם נתנו לבניהם, ויעבדו את אלוהיהם". בתקופת עזרא, מעט לאחר שיבת ישראל השנייה לארצם, נשאו ישראל נשים נכריות. האם יתכן שגם כאן מדובר היה בנשים מז' עמי כנען?

בעזרא ט, א-ב, נאמר ששרי העם אמרו לעזרא: "לא נבדלו העם ישראל והכהנים והלויים מעמי הארצות כתועבותיהם לכנעני החיתי הפריזי היבوسی העמוני המואבי המצרי והאמורי. כי נשאו מבנותיהם להם ולבניהם...". בהמשך אותו הפרק (פס' י-יד) התפלל עזרא בפני הקב"ה ואמר: "ועתה מה נאמר אלהינו אחרי זאת, כי עזבנו מצוותיך. אשר ציוית ביד עבדיך הנביאים לאמר: **הארץ אשר אתם באים לרשת** ארץ נדה היא בנדת עמי הארצות, בתועבותיהם אשר מלאוה מפה אל פה בטומאתם. ועתה בנותיכם אל תתנו לבניהם, ובנותיהם אל תשאו לבניכם, ולא תדרשו שלומם וטובתם עד עולם, למען תחזקו ואכלתם את טוב הארץ והורשתם לבניכם עד עולם... הנשוב להפר מצוותיך ולהתחתן בעמי התועבות האלה?!!...". מפסוקים אלו נראה שישאל התחתנו עם ז' עמי כנען, ובנוסף עם עמוניות מואביות ומצריות. כך פשטות הפסוקים, וכך אכן עולה מדברי כמה מהמפרשים (רלב"ג פס' ב, משמחי לב, דעת סופרים, וכן פירשו הרב ישראלוביץ' והרב חנוך שפרן, שדבריהם הובאו בתוך 'שו"ת הרב"ז שפאראן', חלק אבן העזר, תשובות מבן המחבר, סי' ז, וראה במלבי"ם ובמצו"ד, וראה גם מלבי"ם נחמיה יג, ג). לעומתם פירש ר"מ זר כבוד (דעת מקרא) את הפסוקים באופן אחר, ולדבריו ז' עמי כנען לא היו קיימים עוד בימי עזרא, ולכן היהודים לא נישאו להם, אלא לעמים שהובאו לארץ ע"י מלכי אשור בבל ופרס, שהתנהגותם דמתה לתועבות עמי כנען (כאן בהערה נדון בביאור הפסוק בעזרא ט, יב, וכיצד פסוק זה יתפרש לפי שתי הדעות הנ"ל⁷⁰) (נעיר כי ב'דעת מקרא' (הקדמה, עמ' 13, וכן עזרא ט, א, הערה 7) הובאה סברא לפיה מכיון שבתורה נזכר רק איסור חיתון לעמי כנען ולמצרים מואבים ועמונים, לכן עם ישראל נשאו נכריות משאר הגויים, דבר שלפי סברתם היה מותר. עזרא הרחיב את האיסור לכל הגויים, והרחיק את נשותיהם הנכריות. סברא זו הובאה כבר אצל ר"ש הכהן במאמרו בסיני עג, ג-ד, עמ' קנז ואילך. לענ"ד יש להעיר שאמנם הסבר זה מבאר יפה את הפסוק בעזרא ט, א, אך יש להקשות עליו קצת מהמובא בנחמיה יג, א-ג, שם נזכר כי שנים ספורות לאחר מכן נישאו נשים יהודיות לגברים מואבים ועמונים, ומכאן שישאל לא שמרו אף על איסורי נישואין המפורשים בתורה. ואמנם, קושיא זו אינה קשה לפי ביאור הדעת סופרים לנחמיה שם, וראה בהצעתו המחודשת של חיים ברודי, במאמרו 'גרגרים', בתוך 'לדוד צבי - ספר היובל לרד"צ הופמן', עמ' 172, אות ב). עוד נעיר, כי לעיל (סעיף ד) הבאנו שיש מי שנקטו שנשיאת הנשים הנכריות אירעה כבר בבבל, לפני העליה לא"י. לפי דרכם מסתבר לפרש כפירוש ר"מ זר כבוד, שהרי לא מסתבר שבארץ בבל נישאו ישראל דווקא לז' עמי כנען [ולמואב עמון ומצרים]. אמנם אין ראיה זו מוכרחת (שהרי יתכן לדחוק ולומר שהבעיה החלה בבבל ולאחר העליה לא"י הוסיפו ישראל נשאו נשים מז' עממין, ועל זה התרעמו השרים, ואז עזרא הפריש את הנשים מז' עממין, או אולי את כל הנכריות, וכע"ז הצענו לעיל סעיף ד אות א).

סעיף י - האם ישראל נתנו מבנותיהם לגויים?

בספר עזרא ובספר מלאכי מתוארת התופעה של גברים יהודים שנשאו נשים נכריות. האם היתה באותו הדור גם תופעה של נשים יהודיות שנישאו לגברים גויים?

תופעה נדירה כזו התרחשה עם כניסתם הראשונה של ישראל לא"י, וכפי שמובא בספר שופטים: "ובני ישראל ישבו בקרב הכנעני החתי והאמורי... ויקחו את בנותיהם להם לנשים, ואת בנותיהם נתנו לבניהם, ויעבדו את אלוהיהם" (שופטים ג, ה-ו, וראה יהושע כג, יב¹⁰²). האם גם בימי עזרא אירעה תופעה דומה?

בספרי מלאכי עזרא ונחמיה נזכרה בעיית הנשים הנכריות כמה פעמים, אך לא מצאתי שום מקום בו נאמר במפורש שבנות יהודיות ניתנו לגויים. מסתבר מאוד לפיכך שישראל נשמרו מכך, שהרי דרך האשה להיגרר אחר בעלה (בהערה כאן ציינתי שיש דעות האם האשה נמשכת יותר אחר הבעל¹⁰³). שו"ר שאכן הר"י אברבנאל והדעת סופרים כתבו שבנות ישראל לא נישאו לגויים בימי עזרא (בדעת סופרים עזרא ט, ב, ד"ה מבנותיהם, כתב שישראל לא נתנו לבנותיהם להתחתן עם גויים, ואפילו לא לגברים גויים שהתגיירו, ושוב כתב כך בדעת סופרים עזרא י, יז, ד"ה אנשים. ר"י אברבנאל כתב בפירושו למלאכי ב, י: "ולא האשימם הנביא פה ולא גם כן בספר עזרא שהיו נותנים בנותיהם לגויים, כי אם שהיו לוקחים להם נשים נכריות אולי היו עושים זה בחושבם שהם ימשלו בנשותיהם ולא יתפתו לעבוד ע"ז שלהם, אבל בנות ישראל לא הגיעה רשתת הדור להיבעל לגויים כי ידעו שבהכרח תמשך האשה אחר עבודת בעלה, גם שחרפה היה להם לתת את בנותיהם לאיש אשר לו ערלה, ולכן לא נזכר דבר מזה בתוכחות הנביא מלאכי ועזרא כי אם דבר הנשים הנכריות").

בעזרא ט, יב (וגם בנחמיה י, לא), מוזכר באופן כללי האיסור לתת את בנות ישראל לגברים גויים. אין מכך ראיה, שהרי ניתן לומר ששם רק הזהירו את ישראל שלא ידרדרו יותר ויגיעו עד לשפל שכזה, וכן פירש בדעת סופרים (על מלאכי ב, יא, הערה לה).

¹⁰² מעניין לציין שחשש ממצב כזה נזכר בדברים ז, ד: "כי יביאך ה' אל הארץ... שבעה גויים רבים ועצומים ממך... בתך לא תתן לבנו ובתו לא תקח לבנך, כי יסיר את בנך מאחרי... כי אם כה תעשו להם: מזבחותיהם תתוצו... ופסיליהם תשרפון באש, כי עם קדוש אתה ליי אלוהיך...". בשמות לד, טו, לא נזכר חשש מפני מצב כזה [ובהעמק דבר פירש מה הטעם בזה]: "הנני גורש מפניך את האמורי והכנעני (ושאר ז' עממין)... את מזבחותם תתוצון וכו'... פן תכרות ברית ליושב הארץ, וזנו אחרי אלוהיהם וזבחו לאלוהיהם וקרא לך ואכלת מזבחם. ולקחת מבנותי לבניך, וזנו בנותי אחרי אלוהיהן והזנו את בניך אחרי אלוהיהן". אעיר שלא הבנתי כיצד כתב בדעת סופרים מלאכי ב, יא: "כאן כמו בספר שופטים ג, ו, לא הואשמו ישראל שנתנו בנותיהם לגויים, כי אם שהם לקחו להם נשים נכריות. בשתי התקופות הם לא נתנו את בנותיהם לגויים". דבריו מנוגדים לכאורה לפסוק שהבאתי מספר שופטים.

¹⁰³ ר"י אברבנאל כתב בפירושו למלאכי ב, י, שדרך העולם היא שהאשה נגררת אחר אלילי בעלה, גם בר"י אברבנאל שמות לד, טו, כתב כך, וכע"ז במלבי"ם שמות שם. בגמ' (עבודה זרה לו, ע"ב) מובא שאיסור התורה "לא תתחתן במ" הוא רק ב"גוי הבא על בת ישראל, דמשכא בתריה", אבל ב"ישראל הבא על הגויה" אין איסור תורה, ולכן בזה הוצרכו חכמים לגזור (פשוט הגמ' שגוי הבא על יהודיה הוא איסור תורה, וכן סבר אבני מילואים טז, סק"א, אולם לתוס' רי"ד ורש"ש הכוונה שזו גזירה מבית דינו של שם, וכן באנצ"ת ערך גוי עמ' רח"צ בשם תוס' ור"ן). מגמ' זו עולה שאשה יהודיה נמשכת אחרי הגבר הגוי שאליו היא נבעלת יותר ממה שהגבר היהודי נמשך אחרי הגויה שאותה הוא בועל, והמפרשים הסבירו מדוע אשה נמשכת יותר אחר הגוי (תורת חיים ע"פ ליקוטי מהרי"ל; חידושי מהר"י שפירא; סדר יעקב, הובאו בילקוט ביאורים במתיבתא). לעומת המקורות הנ"ל הרי שבתויו"ט (יבמות פרק ב, משנה ה) כתב ע"פ הנימוקי יוסף (יבמות דף ה ע"א, מדפי הרי"ף, ד"ה כי יסיר) שדרך הבעל להניח לאשתו לעשות כרצונה ולכן האשה עצמה הנישאת לגוי לא תעבוד ע"ז, וחשש התורה הוא לילדים שיוולדו להם (וכן עולה לענ"ד מדברי העמק דבר שמות לד, טו). וראה יפה ענף (על קה"ר ז, כג, ו, ד"ה ואכתי איכא) שכתב שאמנם אשה גוררת את בעלה אך הבעל גורר עוד יותר את אשתו לע"ז, ועוד הציע לחלק שאם בא עליה בזנות היא גוררת אותו ואם התחתן איתה אז בנוסף היא נגררת אחריו, ואח"כ כתב שמה שבעל גורר את אשתו זה בנישואי התבוללות אך כששניהם יהודים האשה גוררת את בעלה, ועוד תירץ שבמידות האשה היא הגוררת ולענין המרת דת הבעל הוא הגורר, עי"ש עוד.

בעזרא י, יא, מתואר כיצד פונה עזרא אל היהודים ומתחנן: "הַבְּדִלּוֹ מֵעַמִּי הָאָרֶץ וּמִן הַנָּשִׁים הַנִּכְרִיּוֹת". במצודת דוד ובדעת מקרא פירשו את כפל הבקשה באופן הבא: היבדלו מעמי הארץ ואל תיתנו להם את בנות ישראל, ובנוסף היבדלו מהנשים הנכריות שלא תקחו לבניכם¹⁰⁴. המפרשים האחרים על הפסוק לא ביארו כלום, ומזה נראה שלא פירשו כפירוש זה¹⁰⁵. לעניין פירוש המצו"ד דחוק (וראה לעיל פרק א, סעיף ב, אות ו, שם הצענו פירושים אחרים לפסוק), שהרי כאמור לא נזכרה בפסוקים תופעה כזאת.

מנחמיה יג, א-ג, עולה בפשטות שהיו נשים יהודיות שנישאו לעמונים ומואבים, אולם אין משם ראייה לענייננו, שהרי נראה ששם מדובר על גברים מואבים ועמונים שהתגיירו [שיש איסור להינשא להם גם לאחר גיורם], וכך אכן ביארו רלב"ג מלבי"ם ומצודת דוד, וכ"כ בראב"ע דברים כג, ב (וכע"ז בדעת סופרים, וראה מה שכתבנו לעיל פרק א, סעיף ג, אות ה, בביאור הפסוק הנ"ל בנחמיה. ראיתי כמה ספרים שכתבו שהמיוחס לרש"י בנחמיה שם סבר שמדובר בגוים גמורים, אך לעניין אין הכרח לפרש כך בדבריו, ויתכן שכוונתו לגרים מעמון ומואב כדעת שאר המפרשים).

סעיף יא - האם גם נחמיה הפריש נשים, או רק הזהיר לא לשאתן?

עזרא הסופר מצא יהודים שנישאו לנכריות והפריש את הנכריות הללו מבעליהן. האם גם בימי נחמיה הופרשו נשים נכריות מבעליהן?

בנחמיה יג, כג-כח, מובאים דבריו של נחמיה: "גם בימים ההם ראיתי את היהודים הושיבו נשים אשדודיות עמוניות מואביות... ואריב עמם ואקללם... ואשביעם באלהים: אם תתנו בנותיכם לבניהם, ואם תשאו מבנותיהם לבניכם... ולכם הנשמע לעשות את כל הרעה הגדולה הזאת למעול באלהינו להושיב נשים נכריות". הרי שנחמיה מתאר כיצד הזהיר את עמ"י שלא לחטוא (וראה גם נחמיה י, לא), אך הוא אינו מזכיר כי הפריש את הנשים הנכריות שכבר נישאו ליהודים. כך גם כתב בביאור דעת סופרים.

מאידך, בנחמיה ט, ב, מובא שישראל נבדלו מבני נכר, ולדעת כמה מפרשים מדובר באירוע שהתרחש בימי נחמיה (לדעת הרי"ד נחמיה ז, עג, והרלב"ג נחמיה ז, ד, ורמב"ן ויקרא כו, מג, ודעת מקרא, מדובר שם על אירוע שהתרחש בימי נחמיה, ודלא כמויחס לרש"י נחמיה ז, ה, ומשמחי לב למלאך רפאל בירדגו, שפירשו שאירוע זה התרחש בימי זרובבל). גם מהפסוק בנחמיה יג, ל, ("וטיהרתם מכל נכר") ניתן להבין שנחמיה הפריש את הנשים, אף שאין הכרח לפרש כך את הפסוק. ראה גם נחמיה יג, ג (שם מתואר, כפי שכבר ציינו לעיל בסוף סעיף י, כיצד הובדלו מישראל תערובת נכרים מואבים שהתגיירו ונישאו ליהודיות למרות האיסור להינשא למואבי שהתגייר. עוד נעיר כי נראה שהרב נתן שמואל ישראלוביץ' הבין שנחמיה הפריש את הנשים, הובאו דבריו בתוך 'שו"ת הרב"ז שפאראן', חלק אבן העזר, תשובות מבן המחבר, סי' ז).

¹⁰⁴ הציץ אליעזר כתב (בספרו הלכות מדינה, ח"ג, שער ח, פרק א): "...עזרא ונחמיה... לא הוזקקו אפילו לטפל בענין גירות, דהיינו לגייר את הנשים הנכריות ובניהם או לגייר את הבעלים הנכרים (!) בכדי לא להפריד בין המשפחות...", ומכאן שהצי"א סבר כדעת המצו"ד. אמנם מסתבר יותר לענ"ד שמדובר בשגרת לשון, והצי"א לא התכוון לקבוע דעה בענין זה.

¹⁰⁵ כמדומה לי שבדבר"כ מעתיק המצו"ד את דבריו ממפרשים קדומים לו, אך כאן לא מצאתי מי שפירש כך לפניו.

סעיף יב – האם מה שאמרו חז"ל (סנהדרין צג, ע"א) שהנשים של בני יהושע הכה"ג לא היו "הגונות לכהונה" כוונתם שהן היו גרושות או שהיו נכריות?

בענין זה הארכנו לעיל פרק ג, ע"ש, ונסכם כעת בקצרה את שלשת השיטות שהבאנו שם:

השיטה הראשונה: בני יהושע נשאו גרושות וכדו' שאינן הגונות לכהנים [ובנוסף נשאו בני יהושע נכריות, כנזכר בספר עזרא]. כך ביאר הרב מרדכי שנדורפי, וכך כנראה פירשו במנורת המאור לר"י אבוהב, ובצאינה וראינה, ובפירוש רבי אברהם בן שלמה, ושכן פירשו הרב אליעזר שלום הכהן לויטעווסקי זצ"ל, והאדמו"ר מגור הפני מנחם. [אולם, מראשונים ואחרונים רבים מאוד עולה שחטא הנשים "שאינן הגונות לכהונה" הוא אותו חטא הנשים הנכריות שנזכר בספר עזרא (משנת ר"א, מנורת המאור לר"י אלנקוה, רש"י, רד"ק, ר"י קרא, ר' דוד הנגיד, מדרש עזרא לר"ש מסנות, ספר מלמד התלמידים, אלשיך, מלבי"ם, ר"ש שבזי, יעב"ץ, ר"ח הכהן מארס צובא, סידורו של שבת, ועוד חכמים), ולפיכך בהכרח שהם לא נוקטים כדרך הראשונה הנ"ל. לפי דעתם צ"ל שיש לצעוד באחת משתי הדרכים האחרות שנביא מיד].

השיטה השניה: הנשים הנכריות הנזכרות בספר עזרא הן גיורות. הכהן אסור בגיורת, ולכך כוונת רב פפא שאמר שבני יהושע נשאו נשים "שאינן הגונות לכהונה". כך פירשתי לעיל פרק א, והבאתי שם ששו"ר שכך כתב בפירוש דעת סופרים, ושכ"כ הרב יחיאל מיכל שטרן, ושכן מצאתי בדברי הגאון רבי אהרן ווירמש זצ"ל [ולדעתו כך יש לגרוס בדברי המנורת המאור הנ"ל (ואולי גם בדברי ר' אברהם בן שלמה ובלשון הצאינה וראינה)]. נראה שכך גם יסברו כל המפרשים שהבאתי לעיל (סעיף ח) שסברו שהנשים הנכריות הנזכרות בספר עזרא הן גיורות.

השיטה השלישית: בני יהושע נשאו גויות, ומה שאמר רב פפא שהם נשאו נשים "שאינן הגונות לכהונה" הוא לשון נקיה וכדו' (הרב אברהם ריבלין, הגר"מ מאזוז שליט"א, ועוד).

סעיף יג - מדוע יהושע הכה"ג לא מחה בבניו?

מובא בחז"ל (סנהדרין צג, ע"א) שיהושע הכה"ג נענש, משום שלא מחה בבניו שנשאו נשים שאינן הגונות לכהונה. מדוע לא מחה יהושע בבניו?

ניתן לומר שיהושע חשב שמחאתו לא תועיל. כך מובא בפירוש ר' אברהם בן שלמה (לזכריה ריש פרק ג, צוטטו דבריו במלואם לעיל סוף פרק ג): "...ולא מיחה בהן. וכי דרכו של יהושע שלא למחות בדבר זה? אלא שלא היו מקבלין ממנו". שו"ר שר' שמואל ירושלמי הביא בילקוט מעם לועז זכריה ג, א, בשם ספר תפארת הקדש, שיהושע לא מחה בבניו "כיון שידע שלא יקבלו תוכחתו, ומוטב שיהיו שוגגים".

עוד ניתן לומר שיהושע מחה בהם, אך לא עשה זאת בחזקה כפי שהיה ראוי לו.

לפי פירושים אלו יש להבין מדוע נענש יהושע? יתכן להסביר שהיה על יהושע להאמין יותר בכוחו להוכיחם, או שהיה עליו להאמין יותר בכוח בניו לשוב, או שהיה לו קצת נגיעה של עצלות וכדו' לפי רום מעלתו.

בספר עין צופים (לרב עזריאל קושלבסקי, הפטרת בהעלותך) כתב שיהושע לא מחה בהם כי "היה סבור שע"י שיקרבם יחזרו בתשובה" [ובגדיו נחרכו היינו שכלפי חוץ היה נראה שאינו מוחה בהם בחטא, אך באמת גלוי לפני שמיא שנהג כראוי].

הבאנו (לעיל פרק ג, סעיף ג, בשם הרב עמנואל בן ארצי) שלפי הדעה שבניו לא נשאו גויות אלא נשאו נשים כשרות שאינם הגוונות לכהונה, הרי אז אפשר להסביר שהכוונה לנשים שאינן מיוחסות, ואין איסור בדבר, ולכן בחר יהושע שלא למחות בבניו, בגלל טעמים חינוכיים וכדו'.

עוד הבאנו (בפרק א, סעיף ג, אות יב) שהדעת סופרים כתב שיהושע לא מחה בהם כי מדובר היה בנשים שהתגיירו ולכן יהושע סבר שהדבר מותר [ולעני"ד לפי"ז צ"ל שעונשו היה משום שהיה עליו טענה מדוע לא ראה למרחוק שנשים אלו ישפיעו לרעה על עמ"י].

סעיף יד – האם יהושע הושלך לכבשן כבר בימי נבוכדנאצר? האם השלכתו לכבשן היא פשט או דרש?

לעיל פרק ב' הרחבנו בביאור דברי חז"ל אודות יהושע הכה"ג שהושלך לכבשן. ביארנו את הרמזים בפסוקים שיש לדרשת חז"ל, דנו האם השלכתו לכבשן היא פשט או דרש, וכן האם היא התרחשה במציאות או במראה הנבואה, וכן דנו האם הוא הושלך לכבשן כבר בימי נבוכדנאצר. עיין שם.

סעיף טו (נספח) – תשובת הרח"ה שפרן בצירוף ביאור והערות

כנספח לפרק זה נביא את תשובת הרב חנוך העניך שפרן [להלן: הרח"ה], בצירוף ביאור והערות.

הרח"ה שפרן נסמך ע"י הגדול ממנו ועוד חכמים. נתמנה בגיל 18 לרב בעיירה יבלואר, ואח"כ שימש כחבר הרבנות בבוקרשט, וכרב בא"י. ערך את ספר השו"ת של אביו, הגאון הרב"ז שפרן. נפטר בשנת ה'תשי"ט. דבריו נדפסו בספרים 'קטעים מיצירתו' 'מנחת חנוך' ו'דרושי חנוך'.

הרב נתן שמואל ישראלוביץ כיהן כרב בעיר טראגובישטה/טרגווישטע, בין השנים תר"פ-ת"ש לערך. שלש שאלות הלכתיות ששלח אל הרב"ז שפרן, המכנה אותו "הרה"ח המופלג וכו' מוה"ר", מובאות בשו"ת הרב"ז שפרן (יו"ד סי' עב, סי' פ, וסי' צד). פרסם ספר בעברית הנקרא 'ספרות', ושני ספרים ברומנית.

תשובת הרח"ה שפרן המובאת כאן נדפסה בתוך 'שו"ת הרב"ז שפאראן' של אביו (חלק אבן העזר, תשובות מבן המחבר, סי' ז), ובסיומה כתב הרח"ה שתשובתו "היתה למראה עיניו של אבא מרי הגאון האמתי הרב"ז ז"ל, ובירך ברכת הנהנין, ואמר לי ישר כחך".

צירפתי לתשובה הערות, והבאתי כמה תמיהות על דבריו. כולן מובאות בתחתית הדף. סעיף זה פורסם על ידי בעבר, לתועלת המעיינים והחכמים, ובתקוה שהדברים יתבררו יותר. תודתי מסורה לרב חנניה שפרן שליט"א [נכד אחיו של הרח"ה] שהואיל לעבור על דברי והוסיף שתי הערות.

נביא כעת את לשון התשובה, ובהערות יובאו ביאורינו והערותינו.

להרה"ג מו"ה נתן שמואל ישראלאוויטש נ"י רב בקהילת טירגווישטי. הגעתי לפרק התקבל מכתבו הנעים, בו התפלל כת"ר על עזרא ונחמיה שציוו על היהודים שהתחתנו עם העמוניות והמואביות, שיגרשו את הנשים הללו עם הילדים, ופקדו עליהם לגרשן יחד עם בנות שבע האומות, הלא הם הכנעני החתי וכו' ¹⁰⁶. והנה לפי קבלת חז"ל (יבמות עו, ע"ב, ועוד) בפירוש הפסוק: 'עמוני - ולא עמונית, מואבי - ולא מואבית' קשה מדוע לא הבדילו עזרא ונחמיה בין עמון ומואב שנקבותיהן מותרות ובין ז' עממין שנקבותיהן אסורות? ועליהם היה לגרש רק הכנעניות ובניהן שנולדו בפגם, אבל העמוניות והמואביות שנלקחו בהיתר ¹⁰⁷, היה להן לגיירן את בניהן אשר ילדו מבלי לגרשם מקהל ה' ¹⁰⁸?

תשובה:

כשאני לעצמי, שמתי למישור רכסי הקושיא הזאת. כי הנה אם נלטוש עין חודרת, אזי נחזה נכוחה, שעל כן אסרו עזרא ונחמיה החתון עם בנות עמון ומואב ושאר עמי הארצות, באשר יראו לנפשם פן נתערבו עם שבעה עממים, אשר ישראל קדושים נוהגים איסור מלהתחתן בם אף אם נתגיירו, ובפירוש אמרו חז"ל "לא תתחתן בם" בנתגיירו איירי דשייך בהו חתנות, אבל בגיותם לית להו חתנות (יבמות עו, ע"א) ¹⁰⁹.

¹⁰⁶ המהדיר ציין שכן הוא בעזרא ט, א, ובנחמיה יג, כו [ויש לתקן: נחמיה יג, כג-כה]. אמנם ציון זה מנחמיה קצת צ"ע, שהרי לא נזכר בנחמיה שם שיש לגרשן, ואולי צ"ל שהרב ישראלוביץ הבין כך מסברא, או שלמד כך מהפסוק בנחמיה יג, ל. יתכן לומר שכוונת הרב ישראלוביץ כאן היא לפס' אחר, בנחמיה יג, ג [ראה מה שדנתי כאן בהמשך על ביאור פסוק זה]. יתכן שכוונתו היא לפסוק בנחמיה ט, ב, אולם לא נראה כך, שהרי שם לא נזכר שמדובר בעמוניות. מה שציין המהדיר לעזרא ט, ט, צדק בזה, וכן פשט הפסוק שם [לתועלת המעיינים אעיר שבפירוש דעת מקרא שם, וכן בפירוש דעת סופרים, ביארו אחרת ודייקו כן מלשון הפסוק, ולפירושם לא מדובר שם בז' עממין. אוסיף שלפי שיטת חכמים הנזכרת ביבמות כג, ע"א, איסור 'לא תחונם' שייך רק בז' עממין, ולא בשאר הגויים. מעתה, מכיון שמעזרא ט, יב, משמע שנושאי הנכריות בימי עזרא חטאו בחטא מהתורה, אם כן נראה שלשיטת חכמים בהכרח שהנכריות שנשארו ישראל היו מז' עממין, וכפשט הפסוק].

¹⁰⁷ צ"ל שאת תיבת "בהיתר" כתב הרב ישראלוביץ ע"פ דבריו בהמשך (ד"ה 'ומה שנתקשה כת"ר'), שם טען הרב ישראלוביץ שהאיסור לקחת גויה הוא רק בז' עממין, ושם להלן השיב לו הרח"ה שפרן שברמב"ם נפסק שהאיסור קיים בכל הגויים. ¹⁰⁸ כלומר, הרב ישראלוביץ תמה מדוע הרחיקו את הנשים, כמבואר בעזרא פרק י', ולא גיירו את הנשים המואביות והעמוניות, שהן מותרות להינשא לישראל לאחר גיורן. לתועלת המעיינים אעיר שיש כאן הנחת יסוד שאיננה מוסכמת, שהרי יש שסברו שאכן גיירו את מי שרצתה להתגייר (כגון: עלי תמר, קידושין, פרק ג, הלכה יב, ד"ה וכתורה יעשה), ולעומתם יש שסברו שלא גיירו אף אחת (כגון: ציץ אליעזר, חלק ה, סי' טו, אות ב), ואכמ"ל.

¹⁰⁹ הרח"ה שפרן כאן משיב שעזרא לא הרשה לגייר את הנשים הנכריות שאינן מז' עמי כנען, משום שחשש שמעורבות בהן מבנות ז' עמי כנען שאסורות בנישואין אף לאחר גיורן. יש להעיר על דבריו שהאיסור לשאת גיורת מז' עממין הוא רק לפי שיטת הטור (אבה"ע סי' טז ועוד ראשונים, והביא דבריהם הרמ"א אה"ע טז), אך לעומתם הרמב"ם (איסורי ביאה יב, כב-כד)

והנה מי לא ידע אשר מאז עלה סנחריב, בבל את כל האומות (משנה ידים ד, ד) ובלבל את כל העולם (ברכות כח, ע"א, ויומא נד, ע"א) הנה כי כן מפורש בספר נחמיה (יג, ג) "ויהי כשמעם את התורה ויבדילו כל ערב מישראל", ורש"י ז"ל דייק שם בזה"ל: **"כל ערב, כל תערובות האומות וכו', עכ"ל"**¹¹⁰. כי העמונים והמואבים התבוללו בין ז' עממים שאנו מצווים לבלתי התחתן בם אף אם נתגיירו, לכן ציוו על ישראל שיגרשו את נשותיהם הנכריות וילדיהן מבלי הבדל, באשר סנחריב בבל את כל האומות ונתערבו יחד עם ז' עממים והתבוללו ביניהם¹¹¹.

והנה עזרא ונחמיה הם היו המורים הראשונים שכתבו לדורות איך יתנהגו ישראל שהתחתנו עם שבע אומות ותערובותיהן, כי לא נמצא בתורה באיסור זה מפורש מה דינה של אשה זו אם עבר איש ישראל ונשא אשה כזו? ומה דין הילדים שנולדו לו מאשה זו? (כי אזהרת "לא יבא ממזר בקהל יי"י" אינה מבררת מי הוא הנקרא ממזר) ורק עזרא ונחמיה הם עשו הלכה למעשה שציוו לגרש את הנשים הללו עם הילדים. מכאן נראה גלוי **שהיתה מתורה שבעל-פה**, כי עזרא הסופר כשם שהיה סופר בדברי תורה כך היה סופר בדברי חכמים (ירושלמי שקלים יג, ע"ב) רצונם לומר: שהיה דורש בתורה שבעל פה גם כן.

והנה עזרא החזיר את העטרה ליושנה (סוכה כ, ע"א) והיה בין המיסדים תקנות לחיזוק הדת והמוסר בישראל, וראשית מעשהו היה הרחקת הנשים הנכריות וטהרת המשפחות בישראל והחקירה והדרישה ביוחסין, כאמרם (קידושין סט, ע"ב) 'לא עלה עזרא מבבל עד שעשאה כסולת ועלה', אשר על כן **ציוה להרחיק גם הנשים העמוניות והמואביות וילדיהן, באשר הן הנה היו בנות תערובות ז' אומות, אשר אף אם נתגיירו אסור להתחתן בם**¹¹².

כתב שז' עממין שנתגיירו מותרים לבוא בקהל (וכן בשו"ע אה"ע טז), ובהמשך התשובה הולך הרח"ה שפרן בשיטת הרמב"ם?¹¹⁰ וצ"ע. [ואין לתרץ שלכן נקט הרח"ה שפרן בלשון "ישראל קדושים נוהגים איסור", שהרי לפי"ז לא יובן מדוע הביא אח"כ את הגמ' ביבמות עו ע"א, וגם בהמשך תשובתו ברור שהוא סבר שיש כאן איסור תורה גמור].

¹¹⁰ בנחמיה יג, א-ג, נאמר: "ביום ההוא נקרא בספר תורת משה באזני העם, ונמצא כתוב בו אשר לא יבא עמוני ומואבי בקהל האלוהים עד עולם. כי לא קידמו את בני ישראל בלחם ובמים, וישכור עליו את בלעם לקללו, ויהפוך אלהינו הקללה לברכה. ויהי כשמעם את התורה ויבדילו כל ערב מישראל". מדובר כאן על איסור הנישואין עם עמונים ומואבים שהתגיירו, הנזכר בלשון דומה בספר דברים (כג, ד-ז). 'ויבדילו כל ערב מישראל' כוונתו בפשטות שהרחיקו את הגרים המואבים והעמונים, וכן פירשו רלב"ג מלבי"ם ומצודת דוד. נראה שהרח"ה שפרן הבין מדברי המיוחס לרש"י שהבדילו תערובות מאומות אחרות, והסביר הרח"ה שפרן באופן מחודש וביאר שבאותה הזדמנות הרחיקו כל גר שהיה חשש [בגלל בלבול האומות שעשה סנחריב] שהוא מעמון ומואב (על הדעות השונות בהלכה האם יש חובה להרחיק מי שהוא ספק עמוני ומואבי ראה אנציקלופדיה תלמודית כרך מ' ערך מואבי עמ' לח).

¹¹¹ לתועלת המעינים רק אעיר שמה שהניח הרח"ה שפרן שמואב ועמון נתבלבלו כבר אז ע"י סנחריב, אין הנחה זו פשוטה, שהרי בגמ' מגילה יב, ע"ב, משמע שמואב לא התבלבלו, וראה שם בתוס', ובר"ש ידים ד, ד, ובתוס' יבמות עו ע"ב ד"ה מנימין, ובמשמחי לב למלאך רפאל בירדוגו עזרא ט, יד (ושו"ר שציינו לדברי המפרשים בזה באנצ"ת כרך מ' ערך מואבי עמ' מו).

¹¹² דהיינו, עזרא קבע "מתורה שבעל פה" שהעובר על האיסור ונושא אשה מז' עמי כנען חייב להרחיקה, ושבניה ממזרים. בנוסף קבע עזרא "תקנה לחיזוק הדת והמוסר" להרחיק גם את העמוניות והמואביות ואת בניהן, מחשש שמא נתערבו בהן נשים מז' עמי כנען. הערת הרב חנניה שפרן שליט"א: "כוונת הרח"ה צ"ל במה שכתב כי זה תורה שבעל פה, היא מטעם הגמרא ברכות כח, ע"א, כי מדאורייתא 'כל דפריש מרובא פריש'. ברם, באמת לא נצרך לזה, כי בלאו הכי לא היה לו לגיירם כי כולם היו מתגיירים לשם אישות, גם בלאו הכי נטען על אשה ונתגיירה לא יכנוס".

ומה שנתקשה כת"ר, על מה שכתוב בעזרא (ט, יא-יב) "אשר צוית ביד עבדיך הנביאים לאמר וגו' ועתה בנותיכם אל תתנו לבניהם ובנותיהם אל תשאול לבניכם" וגו', כל עין בעין יראה שם, כי עזרא השווה עמון ומואב לז' עממים. והנה הפסוק "בתו לא תקח לבנד" (דברים ז, ג) על שבעה גוים בלבד נאמר, אבל שאר העמים לא נכללו באיסור כולל הזה?¹¹³

הנה במחילת כת"ר, לא ראה מה שכתב הרמב"ם ז"ל (הלי איסורי ביאה יב, א) וז"ל: 'ישראל שבעל עכו"ם משאר האומות דרך אישות או ישראלית שנבעלה לעכו"ם דרך אישות, הרי אלו לוקין מן התורה, שנאמר 'לא תתחתן בם בתך לא תתן לבנו ובתו לא תקח לבנד', אחד ז' עממין ואחד כל אומות באיסור זה. וכן מפורש ע"י עזרא "ואשר לא נתן בנותינו לעמי הארצות ואת בנותם לא נקח לבנינו", עכ"ל (ראה בהרב המגיד ובכסף משנה שם). והנה כי כן פשוטו של מקרא (דברים ז, ג) מורה על המקובל בידינו דאיסור חתנות הוא מן התורה אף באותן שאינן משבעה עממין, כל שישנם בכלל המסירים, ואין חולק בזה. וכן הוא הסכמת הפוסקים דבכולהו איתנהו לאיסורא דחתנות מן התורה (ראה טור ושו"ע אבן העזר ריש סי' טז, ובנושאי כליו שם)¹¹⁴, ופירט הכתוב בראש הפרשה את שבע אומות כי ידבר בהווה, והם היו הקרובים והנדועים ביותר, ואין ספק בזה¹¹⁵.

ומה שהעיר כת"ר על שלמה המלך, שהתחתן גם עם הגוים "אשר אמר ה' אל בני ישראל לא תבואו בהם והם לא יבואו בכם" (מלכים א, יא, א-ב) ונחשבו שם המואביות והעמוניות אצל שאר הנשים האסורות, ולפי קבלת חז"ל היה להבחין בין נקבות עמון ומואב שהן מותרות, לנקבות שאר העמים שהן אסורות?¹¹⁶

הנה בעיני לא יפלא כלל זה הדבר, באשר מפורש במקרא כי "נשיו הטו את לבבו אחרי אלהים אחרים וגו' וילך שלמה אחרי עשתרות אלהי צידונים ואחרי מלכם שקץ עמונים וגו' אז יבנה שלמה במה לכמוש שקץ מואב" וגו' (מלכים א, פרק יא), הרי שגם נשיו העמוניות והמואביות הטו את לבבו אחרי אלילים ולא הניא את הנשים הנכריות אשר בארמונו להקים במות לאלהי הנכר ולעבוד אלילים כחפצן (עיי' שבת נו, ע"ב), והנה זה דבר ידוע, שבכל מקום שיש לחוש שמא יטה את

¹¹³ עד כאן שאלת הרב ישראלוביץ, שמניח ש'לא תתחתן בם' מדבר בז' עמי כנען, כפשט הפסוקים שם, וכשיטת הטור הנ"ל, ולכן תמה מדוע משמע בעזרא ט, יא, שהאיסור קיים גם בשאר העמים.

¹¹⁴ מה שכתב הרח"ה שכך הסכמת כל הפוסקים, דבריו צ"ע, שהרי דעת הטור שם אינה כן, והרמ"א הביא את שיטת הטור (ויש עוד שיטות ראשונים בזה ואכמ"ל).

¹¹⁵ דהיינו, הרח"ה שפרן השיב ש'לא תתחתן בם' אוסר חתנות עם כל הגוים [אם לא נתגייירו], ולא דוקא עם ז' עממין.

¹¹⁶ עד כאן שאלת הרב ישראלוביץ. דהיינו, לפי קבלת חז"ל ש"עמוני ולא עמונית, מואבי ולא מואבית" הותר להינשא לעמוניות ומואביות שנתגייירו, ואם כן מדוע אמרו אצל שלמה, שגיייר את נשיו, שגם כלפי נשיו אלו הוא עבר על האיסור שנוכר בתורה.

לבו לעבודה זרה, איסור החתון אפילו בעמים אחרים¹¹⁷, כי זיל בתר טעמא 'כי יסיר את בנך וגו', לרבות כל המסירין ואפילו משאר האומות (קידושין סח, ע"ב) ודוק¹¹⁸.

תשובתי זאת היתה למראה עיניו של אבא מרי הגאון האמתי הרב"ז ז"ל, ובירך ברכת הנהנין, ואמר לי ישר כחך.

עד כאן לשון תשובת הרח"ה שפרן.

הערות סופיות לקונטרס

^א נעיר שברמב"ם (שם יד, ט) הובא שניתן להתנות מראש עם העבד שלא נטביל אותו אלא יהיה גר תושב, אולם יש להעיר שתנאי כזה אפשרי לפי הרמב"ם רק כשהיובל נוהג, והרי בזמן בית שני לא נהג היובל לפי שיטת הרמב"ם, ולכן דין גר תושב היה אפשרי אז רק לפי שיטת ר"ת שסבר שנהג אז היובל. גם גר תושב יש בו מעט יציאה מגוינותו, שהרי הוא חייב לקבל על עצמו להמנע מע"ז וכו'. עוד אריכות דברים בענינים אלו ראה בקונטרס ממשטה היין לרב ברוך שפירא עמ' לה ואילך.

^ב יד החזקה לרמב"ם (הל' איסורי ביאה, פרק יג, הלכות יד-יז): "אל יעלה על דעתך שמשוון המושיע את ישראל או שלמה מלך ישראל שנקרא 'ידיד יי' נשאו נשים נכריות בגיותן. אלא סוד הדבר כך הוא, שהמצוה הנכונה כשיבא הגר או הגיורת להתגייר בודקין אחריו שמא עיניו נתן באשה יהודית, ואם אשה היא בודקין שמא עיניה נתנה בבחור מבחורי ישראל... ולפי שגייר שלמה נשים ונשאן, וכן שמשון גייר ונשא, והדבר ידוע שלא חזרו אלו אלא בשביל דבר, ולא על פי בית דין גיירום, חשבן הכתוב כאילו הן גויות ובאיסורן עומדין, ועוד שהוכיח סופן על תחלתן שהן עובדות עבודה זרה שלהן ובנו להן במות... גר שלא בדקו אחריו או שלא הודיעוהו המצות ועונשן, ומל וטבל בפני ג' הדיוטות - הרי זה גר, אפילו נודע שבשביל דבר הוא מתגייר, הואיל ומל וטבל יצא מכלל הגויים, וחוששין לו עד שיתבאר צדקותו. ואפילו חזר ועבד עבודה זרה הרי הוא כישראל משומד, שקידושו קידושין ומצוה להחזיר אבידתו, מאחר שטבל נעשה כישראל, ולפיכך קיימו שמשון ושלמה נשותיהן ואף על פי שנגלה סודן". יש להעיר שדברי הרמב"ם נתונים במחלוקת, שהרי כדברי הרמב"ם כך נראה מדברי ר' יוסי, אך התנאים האחרים נחלקו בזה על ר' יוסי, וסברו ששלמה חטא, ולדבריהם יתכן ששלמה לא גייר את נשיו (ראה ירושלמי סנהדרין פ"ב ה"ו, ובמדבר רבה יט, ושיר השירים רבה א, י). גם הרד"ק (מלכים א, יא, א) סבר ששלמה לא גייר את

¹¹⁷ דהיינו, אף לאחר גיורן.

¹¹⁸ בין נשות שלמה נזכרות "אדומיות", שאינן לא מז' עמי כנען, ולא מעמון ומואב, ואם כן מוכח כדברי הרח"ה שפרן שאין האיסור מצד העם שלהן. יש להעיר שכמדומה לי שדברי הרח"ה שפרן כאן מחודשים, במה שכתב שגירות שעובדת ע"ז אף אם גיורה תקף מ"מ יש בה איסור 'לא תתחתן בהם' [והשווה שו"ת דברי יציב ח"ה-אה"ע, סי' סג, סק"ז]. הערת הרב חנניה שפרן שליט"א: "יש להעיר את דבריך, שלפי הרמב"ם (איסורי ביאה יג, טז) גייר שלמה את כולן אבל דן אותם הכתוב כגויות כי ליבן היה לאלילים. לכן, לא צריך לדון בלאו של 'לא תתחתן' אחרי גיור, כי העיקר הוא שהם כאילו לא נתגיירו".

נשיו (סיכום הדעות בענין זה הבאנו בספרנו כ"י 'אשי ישראל על ספר מלכים' על מלכים א, יא, א). לפי שיטה זו של הרד"ק אין ראיה מסוף ספר נחמיה לכך שהנשים הנכריות בימי עזרא היו גירות [וגם אין ראיה לצד השני, לומר שהן היו גויות].² נעיר כי רות אומרת לבועז "מדוע מצאתי חן בעיניך להכירני, ואנכי נכריה", ומדובר שם לאחר גיורה. ולפי ביאורנו אולי אפשר לומר שרות רמזה לכך שבני בית לחם סברו שיש בה פגם, למרות גיורה.

³ הרלב"ג (מלכים א, יא, א) כתב שלא היה ראוי לשלמה לשאת גירות עמוניות ומואביות כי "העמונית ומואבית הם גם כן מעם שאינו ראוי לבא בקהל, שנאמר 'לא יבא עמוני ומואבי בקהל יי'. ואף על פי שנקבותיהם לא נאסרו לבוא בקהל, כמו שביארנו שם, הנה לא היה ראוי למלך שיבוא בהם, כי הזרע שיהיה לו מהן אי אפשר שיהיה שלם מאד אחר שהגוי מרוחק. וכבר היה ראוי לשלמה שידקדק מאוד שיהיה זרעו שלם עם ה', כדי שיתקיים לו הברית שכרת ה' לדוד אביו להתקיים לו המלוכה תמיד אם ישמרו בניו תורתו". כע"ז כתב הר"י אברבנאל שאחד מחטאיו של שלמה היה "היותם נכריות מאשר מנעם הכתוב מבוא בקהל... ואין ספק שגייירם ואפילו הכי נענש, שהיה לו לדקדק בלקיחת נשים שיצא מהם זרע נקי כדי שיתקיים דבר ה' מהמשכת מלכותו". לפי דברי הרלב"ג והאברבנאל כתב לפרש בספר משבצות זהב (לספר מלכים) שמה שקראן הכתוב 'נכריות', אע"פ שנתגירו, הוא משום שהן היו נכריות למלוכה, דהיינו שלא היו ראויות לבית המלוכה (וכתב במשבצות זהב עמ' תסח שכך גם ביאר בכלי יקר, אך לענ"ד המעיין שם בכלי יקר יראה שכוונתו היא לפירוש שונה: גיורן של נשים אלו היה שלא לשמה, ולכן לפי מעלת שלמה המלך נחשבות נשים אלו לגויות, שהרי גיורן איננו שלם).

⁴ הוכחתנו האחרונה נדחת לכאורה על פי פירוש הרלב"ג בתועליות (נחמיה יג, בסוף הפרק, בתועלת העשרים ושלש), שביאר כך: בתוכחתו מזכיר נחמיה את נשות שלמה, אך הוא מזכיר גם את מעלותיו של שלמה: "אם תתנו בנותיכם לבניהם, ואם תשא מבתותיהם לבניהם ולכם. הלא על אלה חטא שלמה מלך ישראל, ובגויים הרבים לא היה מלך כמוהו ואהוב לאלהיו היה, ויתנהו אלהים מלך על כל ישראל, גם אותו החטאו הנשים הנכריות. ולכם, הנשמע לעשות את כל הרעה הגדולה הזאת, למעול באלהינו, להושיב נשים נכריות?!". הרלב"ג מסביר שנחמיה הזכיר את מעלותיו של שלמה משום שנחמיה עשה לישראל 'קל וחומר': אם שלמה המלך שהיה אהוב לה', וגיייר את נשיו, וכו', בכל זאת "גם אותו" החטאו הנשים הנכריות, למרות כל מעלותיו, הרי שק"ו שכך יהיה גם אצלכם, ולכן חובה עליכם להתרחק מהנכריות. ע"כ. לפי דברי הרלב"ג אין השוואה בין שלמה לישראל [כפי שהצענו כאן בגוף הפרק] אלא יש כאן 'קל' ו'חומר': שלמה גיייר את נשיו, אך ישראל לא גייירו אותם ולכן מצבם חמור יותר [נעיר שאכן ברלב"ג עזרא ט, ב, כתב שבימי עזרא ונחמיה לא גייירו את הנשים הנכריות, וכן נראה גם מדבריו בעזרא סוף פרק י', התועלת השישית]. אולם בעוניי לא זכיתי להבין את דברי הרלב"ג, שהרי 'הקל וחומר' אכן מתבאר היטב בלשון הפסוק, אולם גיורן של נשות שלמה כלל לא נזכר בין מעלותיו של שלמה, על אף שהיה מן הראוי להדגיש זאת, כדי לחזק יותר את 'הקל וחומר'! (אכן, המעיין בפירוש רלב"ג לפרק עצמו, בפירושו לפס' כו, יראה שהרלב"ג מביא את הקל וחומר, אך לא מכליל בכך את גיור הנשים. לפי"ז מה שכתב הרלב"ג בתועליות ששלמה גיייר את נשיו, יתכן שאין כוונתו שם לומר שנחמיה הכליל ענין זה בתוך הקל וחומר שעשה נחמיה, אלא כוונת רלב"ג שם היא רק לומר שאנחנו הקוראים צריכים לשים לב לנקודה זו וללמוד ממנה מוסר). אם כן, עולה מכאן שאם נפסע בעקבות פירוש הרלב"ג הרי אז יעלה שלגבי מצב הגיור אכן יש דמיון בין מעמדן של נשות שלמה לבין מעמדן של הנשים הנכריות בימי נחמיה (ושלא כפי שכתב הרלב"ג עצמו שנשות ישראל בימי נחמיה לא התגייירו). שו"ר שיש לדחות את דברינו ע"פ מה שכתב החיד"א (חומת אנך, נחמיה יג, כו) "אהוב לאלהיו היה" הכוונה שנשא את נשיו לשם שמים וכלול בזה שגיייר את נשיו, ולכן יש בזה ק"ו לגבי היהודים בימי נחמיה, עכ"ד. הרי שלפי דבריו הקל וחומר אכן מבואר בלשון הפסוק. כמדומה שעל פי דברינו כאן, יש לדחות גם הצעה נוספת לביאור הפסוקים, אותה שמעתי מידידי הרב מרדכי שנדורפי: ברמב"ם סוטה ג, ב, מובא שכשמאיימים על אשה סוטה "מגדין לה... מעשה ראובן בפלגש אביו על פשוט... כדי להקל עליה עד שתודה", וכתב בכסף משנה שם "ומה שכתב 'על פשוט', כלומר דכתיב ביה 'וישכב ראובן את בלהה פלגש אביו', אבל לפי האמת חס וחלילה מלומר כן על אותו צדיק...". כלומר, אע"פ שחלילה לנו לפרש את הפסוקים על ראובן כך, מכל מקום לצורך איום על הסוטה, כדי שתודה, אנחנו מספרים לה את פשוטו של מקרא. כך אפשר שעשה גם נחמיה ביחס לנושאי הנשים הנכריות: למרות ששלמה גיייר את נשיו, מכל מקום נחמיה אמר להם את פשוטו של מקרא כדי לאיים עליהם: ראו מה דבר זה גורם. עד כאן דברי הר"מ שנדורפי. לפי דברינו לעיל נראה שיש לדחות את הצעתו, שהרי אילו נחמיה היה אומר את האמת, ששלמה גיייר את נשיו, לא היה בזה הפחתה

מהתוכחה לישראל, אלא אדרבא – הדבר היה מחזק את תוכחתו, שהרי היה כאן חיזוק נוסף ל"קל וחומר": נשות שלמה הסירו את לבו, למרות שהן התגיירו [ולמרות שלמה היה אהוב לה' וכו']. ואם כן ק"ו שאתם, שלא גיירתם את נשותיכם [ואין אתם אהובים לה' כשלמה, וכו'], ודאי שהנשים יסירו את לבכם. נציין גם לדברי האברבנאל בפירושו למלכים (א, ג, א, בביאור השאלה החמישית), המסביר את הדמיון בין חטא שלמה לחטאם של ישראל בימי עזרא: "ואמנם לספק החמישי אשר העירות מדברי עזרא הסופר (עזרא ט, א-ב), כבר אמרו בו חכמינו ז"ל שהיו ישראל בימי עזרא נושאים נשים נכריות ולא היו מתגיירות אבל היו תמיד עובדות אלקיהן, וכבר יורה הכתוב עליו באמרו 'וככלות אלה נגשו אלי השרים לאמר לא נבדלו העם ישראל והכהנים מעמי הארצות בתועבותיהם לכנעני' וגו', הנה באמרו 'בתועבותיהם' העיד על העבודה זרה שהיו עובדים תמיד, ראה דברי עזרא בסוף ספרו (נחמיה יג כג-כו) 'גם בימים ההם ראיתי את היהודים הושיבו נשים אשדודיות עמוניות ומואביות וגו' ואריב עמהם ואקללם וגו' הלא על אלה חטא שלמה מלך ישראל גם אותו החטיאו הנשים הנכריות וגו'. הנך רואה שלא זכר שם מצריות, לפי שלא היה חטא שלמה בנשאו את בת פרעה כי אם בנשי שאר העמים (הערה – יתכן שכוונתו שהיה בהן חטא כי לא גויירו, לעומת בת פרעה שגויירה. יתכן שכוונתו שבת פרעה לא הסיתה את שלמה, ולעומתה שאר הנשים החטיאו אותו). ולא היה צורך עזרא מהנשים האלה להיותו הנושא אותן עובר בלאו (לענ"ד כוונתו שאין איסור 'לא תתחתן' משום שהן התגיירו, ויותר נראה שכוונתו שהן לא התגיירו והאיסור הוא רק בז' עממין, וכשיטת חכמים וכדעת הטור, וכפי שכתב הרי"א בפירושו לעיל), כי אם ליראתו שישו בעליהן אחריהן לעבוד אלקים אחרים. ומזה הצד הביא ענין שלמה, והיה סוף הדברים 'גם אותו החטיאו הנשים הנכריות' כי זה היה תכלית המאמר וכוונתו, ע"כ. [פירוש הרי"א כאן מבוסס על כך ש'לא תתחתן' במ' הוא רק בז' עממין, אולם בהמשך דבריו כתב האברבנאל שלפי חז"ל והרמב"ם יש איסור תורה להתחתן עם כל גויה, ולכן יש לפרש את הפסוקים במלכים לפי דברי חז"ל, ע"כ, ושם לפי"ז יחזור בו הרי"א מחלק מדבריו שהובאו כאן].

¹ תירוץ אחד לשאלתנו זו הבאנו להלן (סעיף ג, סוף אות ו). ניתן להציע תירוץ שני לשאלתנו: נחמיה מדגיש שהנשים הנכריות חינוכו את בניהם לתרבות זרה, משום שזוהו הטעם שניתן בתורה לאיסור לשאת גויה. בדברים ז, ד, נאמר: "בתך לא תתן לבנו ובתו לא תקח לבנך, כי יסיר את בנך מאחרי" [ובשמות לד, טו: "פן תכרות ברית ליושב הארץ... ולקחת מבנותיו לבניך, וזנו בנותיו אחרי אלוהיהן וזנו את בניך אחרי אלוהיהן"]. חז"ל ורבים מהמפרשים ביארו ש"כי יסיר את בנך מאחרי" הוא טעם רק לאיסור "בתך לא תתן לבנו". נראה שלפסוק אין צורך לתת טעם לאיסור "בתו לא תקח לבנך", שהרי במקרה כזה הילדים גויים, ולכן ברור מדוע הדבר אסור. לעומתם, יש מי שאולי פירש שגם טעמו של איסור "בתך לא תתן לבנו" הוא מפני שהילדים יעבדו עבודה זרה, וראה גם בהמשך הפסוק שם: "כי יסיר את בנך מאחרי, ועבדו (בלשון רבים!) אלוהים אחרים" (ומשמע שזה מדבר גם על הבן הנולד ליהודי מן הגויה, ראה רלב"ג דברים שם בתועלת הששה עשר). התירוץ השני שהצענו דחוק, שהרי הוא שלא כהסבר חז"ל ורוב המפרשים (ואולי כולם).

² כיון שעסקנו בזה, נעיר כאן על חידוש הקשור לכך [אף שאינו נוגע לנידון כאן בפרק]: בדברים ז, ד, נאמר: "לא תתחתן במ, בתך לא תתן לבנו, ובתו לא תקח לבנך. כי יסיר את בנך מאחרי..." [בפשוט "בנך" שיסור מאחרי ה' הוא מי שנזכר לפני כן "בתו לא תקח לבנך", ומעתה יש לשאול: מדוע אין גם טעם בתורה לכך ש"בתך לא תתן לבנו"? יש כמה תירוצים לשאלה זו (ראה רס"ג, וכן בכור שור וחזקוני), אולם בגמ' (יבמות כג ע"א, וכן קידושין סח ע"ב, וכן בראב"ע ורלב"ג ועוד) הובא בשם רשב"י ש"כי יסיר את בנך" כלל אין כוונתו לבנו של היהודי [שמשיא את בנו לגויה] אלא כוונתו לנכד שיוולד מנישואין אלו, מהבת היהודיה, שהוא קרוי "בנך" כי הוא יהודי (ובני בנים הרי הם כבנים), ואביו הגוי יסיר אותו מהתורה. על הנכד שאביו יהודי ואמו גויה לא אמרה התורה כלום, כי איננו "בנך", שהרי מכיון שאמו גויה הרי הוא גוי (ע"פ פירוש רש"י, ושם בתוס' וגם בנזר הקדש הביאו עוד ביאורים לדרשה זו, אך אין זה שינוי עקרוני לנידון שלנו). עד כאן. הרי לנו שלמדו מהפסוקים בדברים שמי שנולד ליהודי וגויה הוא גוי, דהיינו שהולכים אחר האם. בעזרא י, ג, נאמר: "להוציא כל נשים והנולד מהם, בעצת ה', והחרדים במצוות אלוהינו, וכתורה יעשה" (ומדובר שם על נשים נכריות), הרי שהם הוציאו את הבנים, ובמדרש בראשית רבה (פרשה ז, ב, וכן בירושלמי יבמות פ"ב ה"ו, תנחומא חוקת ו, קהלת רבה ז, מד, פסיקתא רבתי פרה דף סא ע"ב, פסיקתא דרב כהנא פרה מגדלכאום עמ' 65) מובא שהם הוציאו את הבנים בגלל דברי רשב"י הנ"ל שהבן של הגויה הוא גוי גם אם אביו הוא יהודי, כי היחוס הולך אחר האמא. במדרש שם רואים שעדיין בימי חז"ל היה מי שטעה והורה שהיחוס הולך לפי האב, ואז אמרו לחכם זה שראוי להלקותו והוכיחו לאותו חכם שאין כך הדין, והוכיחו לו זאת מהפסוקים בעזרא [בהם רואים

שהוציאו את הבנים שנולדו מהנכריות], ואותו חכם שאל "מן הקבלה אתה מלקני" [שהרי הפס' בעזרא הם דברי קבלה, ואין נביא רשאי לחדש הלכה, ולכן מוכרח שבעזרא היתה זו הוראת שעה למיגדר מילתא. פירוש נזר הקדש, וכע"ז בקרבן העדה על הירושלמי]?! ואז השיבו לו שכתוב בפסוק בעזרא 'וכתורה יעשה', וזהו שנאמר 'כי יסיר'. ע"כ. הרי שלא הוכיחו לאותו חכם מתחילה מהפסוק שבתורה, משום שאין זה מפורש בפסוק, ולכן הוכיחו לו מעזרא (ע"פ יפה תואר ונזר הקדש), אלא שהוסיפו לו שע"פ המובא בעזרא "וכתורה יעשה" מוכח שלזה כוונת התורה. ע"כ. על פי כל הנ"ל ניתן לענ"ד לומר כך: בפסוק בתורה לא מפורש שהולכים אחר האם, אלא כך מבואר רק מהפסוקים בעזרא. המשמעות הפנימית של תופעה זו היא שבימי עזרא התברר שהעיקר הוא האמא, שהרי ראו אז כיצד הנשים הגויות חניכו את בניהם לדבר אשדודית. לכן, רק אז נתגלה למפרע שהדבר היה טמון ורמוז כבר בפסוק שבספר דברים.

^ח שו"ר שבמצודת דוד ובדעת מקרא פירשו שיבדלו מעמי הארץ ולא יתנו להם את בנות ישראל, ובנוסף יבדלו מהנשים הנכריות שלא יקחום לבניהם, ע"כ [ויש לחפש מה המקור למצו"ד, שהרי כמדומה לי שבד"כ הוא מעתיק ממפרשים קדומים לו, אך כאן לא מצאתי מי שפירש כך לפניו]. יש להקשות על דבריהם, שכן לא מצאתי בשום מקום בעזרא ונחמיה שנאמר מפורשות שבנות יהודיות ניתנו לגויים (ורק נאמר איסור כללי בדבר בעזרא ט, יב, ונחמיה י, לא, ואין משם ראיה, שהרי ניתן לומר ששם רק הזהירו את ישראל שלא ידרדרו גם לזה), ושו"ר שכך כתבו גם ר"י אברבנאל (מלאכי ב, י) ודעת סופרים (עזרא ט, ב) שישראל לא נתנו מבנותיהם לגויים, וצ"ע. המפרשים האחרים על הפסוק לא ביארו כלום, ומזה נראה שלא פירשו כדברי המצודת דוד. יתכן שהם יסבירו כך: היבדלו מעמי הארץ, שלא תתקרב אליהם, ובנוסף תעשו דבר קשה יותר, ותיבדלו מבנותיהם שאותן כבר לקחתם לנשים. אמנם לפי"ז קצת צ"ע למה לא אמר "והבדלו מעמי הארץ ומבנותיהם אשר לקחתם", וגם צ"ע למה אמר "ונושב נשים נכריות מעמי הארץ" ולא אמר "ונושב נשים מעמי הארץ". ניתן היה לתרץ ולהסביר באופן הבא: "ונושב נשים נכריות" – גויות, ולא זו בלבד אלא שהחטא חמור יותר משום שנשים אלו הם "מעמי הארץ" דהיינו לא סתם גויים אלא גויים שגרים בא"י שהסכנה הרוחנית מהם גדולה יותר. אלא שיש להעיר שכל זה אפשרי לפי המקורות שכתבו שנשיאת הנשים הנכריות אירעה בארץ ישראל, אולם אין פירוש זה אפשרי לפי המקורות שכתבו שנשיאת הנכריות אירעה כבר בגלות בבל, עוד לפני עליית זרובבל (ונאספו המקורות בזה, לכאן ולכאן, להלן פרק ד סעיף ד), ולפי דבריהם צ"ל שלא מדובר בנשים מהעמים היושבים בארץ ישראל, ולדעתם צ"ל ש"עמי הארץ" אין כוונתו ל"ארץ כנען", אלא כוונתו לגויים באופן כללי והם מכונים כך כי הם קשורים ל"ארץ" דהיינו לאדמה ולגשמיות וכדו', וכך מתפרש בפשטות המושג "עמי הארץ" באסתר ח, יז, לדוגמא (בספר 'אוצר מפרשי המגילה' לאסתר שם הובאו שיטות המפרשים בביאור הפסוק שם, והבאנו בהערתנו לאסתר ח, יז, שלדעת רוב ככל המפרשים הכוונה שם היא לגויים, ושכן עולה מדברי חז"ל, ועוד הבאנו בהערתנו שם את כל המקומות בתנ"ך בהם נזכר "עם הארץ" וכדו', וביררנו מה פירושה, והצעתי שם לפרש באופן מחודש ולומר שהכוונה באסתר שם היא לעמי ארץ כנען שהתנגדו לבנין המקדש ובעקבות נס פורים הם התגייירו).

^ט באותה תקופה נזכר המושג "עם הארץ" עוד שני פעמים, כשהמכוון הוא ליהודים: ראה חגי ב, ד, וזכריה ז, ה (וכן בדניאל ט, ו), ושם במקומם פירשנו מדוע נזכרה שם לשון זו. המושג "עם הארץ" נזכר 12 פעמים בספרי עזרא ונחמיה, ובכולם הכוונה לגויים.

^י המפרשים נחלקו מה פירוש "מתייהדים", ובמפרשים יש בזה שני כיוונים עיקריים: א - יש מן המפרשים שביארו שגויים אלו התחפשו ליהודים (ר"מ חלאיו, יד המלך, מנות הלוי בדעת עצמו, מנות הלוי בשם ר"י בן שושן, פרי מגדים תחילת או"ח אגרת ראשונה ס"ק יד, וכע"ז בגר"א, וראיתי מביאים שכך גם בפירוש הרוקח, וכ"כ במגילת ספר לר"ש דוראן נין הרשב"ץ בשם ר"ש די וידאש, וראה בלקח טוב למהריט"ץ בשם ר"ש די וידאש [לענ"ד ניתן להביא מכאן מקור למנהג ההתחפשות בפורים, ושור"ר שכיוונתי בזה לשפ"א ליקוטים על מגילת אסתר, ושור"ת משנה הלכות ח"ז סי' צב סוד"ה איברא]. עוד ראה בתוס' יבמות כד ע"ב, ד"ה 'לא בימלי', שכתבו שישראל לא הסכימו לגייר את הגויים הללו, ולכן הם התגייירו מעצמם, וכ"כ תוהרא"ש שם, וערוה"ש יו"ד רסח, ט, ולענ"ד נראה שהכוונה שהם התגייירו ממש לבד, דהיינו בלי בי"ד כלל, כי לא קיבלום, ולפי"ז הם התנהגו כמו יהודים אע"פ שלא התקבלו לגייר, וכך משמע לענ"ד מלשון הראשונים הנ"ל [וכע"ז הלשון ברש"י ע"ז כד, ע"א, ד"ה גרורים, בהשוואה ללשון הגמ' ע"ז ג ע"ב, ושור"ר ראיתי שכיוונתי בזה להבנתם של האגרות משה ח"ט אבה"ע ח"ה סו"ס לא, ושור"ת עשה לך רב ח"ג סי' כט עמ' קלו, וחדות יעקב לרב יעקב עדס יו"ד סי' יג, אות א, וכן הבין במגילת ספר לר"ב

קאזיס על הרמב"ם לאוים קטו, והקשה שלפי"ז "עדיין הוא גוי". לעומתם, נראה שכמה ראשונים ביארו שהכוונה היא שהם התגיירו ע"פ בי"ד של הדיוטות - רשב"א יבמות עט, ע"א, מאירי ע"ז ג ע"ב, וראה במגיד משנה איסורי ביאה יג, טו, שהבין שכך דעת הרמב"ם, אך ראה בכסף משנה במה שהקשה על המגיד משנה, ושוב הראני מו"ח הגר"מ רבינוביץ' שבתשובות אור שמח סי' לב כתב שלעת התוס' גירוס הדיוטות ולשיטת התוס' נתגיירו מעצמם], ולענ"ד לפי"ז שמא יש לפרש 'מתייהדים' במובן של "מצייגים את עצמם כגויים שעברו גיור ולכן נחשבים יהודים", וכע"ז ראיתי שפירש בביאור מגילת אסתר תליתאה לרמ"ד ואלי, וראה במה שכתב הרמ"ד ואלי בביאור חמש מגילות תנינא, שם כתב בפירושו השני שהם הראו עצמם כיהודים "ומרדכי ידע את רמאותם ואעפ"כ קיבלם"). ב - חז"ל ורוב המפרשים ביארו ש"מתייהדים" פירושו 'מתגיירים', דהיינו שהם התגיירו ממש (גמ' יבמות כד ע"ב, וברש"י על הגמ' שם, מסכת גרים א, ג, תרגום ראשון, תרגום שני, אסתר רבה ו, ב, רש"י הנדפס על אסתר, וכן כתב למסקנה מנות הלוי ג, ח, אחר שראה את המקורות הנ"ל, ועי"ש בדבריו, וכ"כ רד"ק בספר השרשים ערך 'ידה', ר' בחיי בסוף פירושו ששון ושמחה, אלשיך, ר"י אבן יחיא, תשלום מצודת ציון, שלום אסתר, יערות דבש ח"א דרוש ח, ונעיר שבטעמא דקרא אסתר ט, כז "ועל כל הנלוים עליהם" ביאר שפירושו 'הגרים שהצטרפו אליהם', ור' שמואל הכהן הביא ראיה לזה מההשוואה ללשון הפסוק בישעיהו יד, א, וכן נו, ו). עד כאן שני הפירושים המרכזיים, ויש מהמפרשים שהביאו את שני הפירושים הנ"ל (רלב"ג וראב"ע, ר"י חיון, ר"ש די אוזידא, שמן המור, מגילת ספר לר"ש דוראן נין הרשב"י) [יש מעט מפרשים שכתבו ביאורים אחרים לפסוק: במנות הלוי בשם ר"י גאקון כתב ש"מתייהדים" פירושו תומכים ביהודים, וכע"ז בשמן המור בפירושו הראשון שהכוונה שהם משבחים את היהודים. יש שפירשו ש'עמי הארץ' כאן הם יהודים שחשבו להמיר את דתם ולהינצל בכך מהגזירה ועתה התחזקו ביהדותם (שלום אסתר בסוף פירושו למגילה), וכע"ז כתב בעל השבט מוסר שיתכן שהכוונה ליהודים מדלת העם שלא הקפידו במצוות התחזקו כעת להיות זריזים במצוות (דנא פשרא-אורה ושמחה, לר' אליהו הכהן בעל השבט מוסר, שכתב שכך ניתן לפרש בנוסף למשמעות הכתוב הפשוטה שהיא שהם התגיירו). לפי שני הפירושים האחרונים יוצא ש'מתייהדים' פירושו 'חוזרים ליהדותם' או 'עוברים לצד של היהודים'. לפי דרכם נראה ש"כי נפל פחד היהודים עליהם" כוונתו ליראת הרוממות. עוד אעיר שבפירושו הארוך של הרס"ג לאסתר, הנקרא 'ספר הליווי בגלות', כתב הרס"ג בעמ' קיג שישאל נענשו בימי המן מפני "שהיו מעורבים באומות והתחתנו איתם... כמו שאמר בעזרא 'כי נשאו מבנותיהם להם ולבניהם'...", והוא מביא שכאשר התרחש נס פורים אז הם "נשברו וחזרו (ממעשיהם הרעים), ואז נתייהדו רבים". אולי כוונתו שהיהודים שהתבוללו חזרו להתנהג כיהודים, ואולי כוונתו שהגויים שהתערבו בעם ישראל התגיירו, ואולי כוונתו שהמגמה התהפכה ובמקום שיהודים יתבוללו בין הגויים החל תהליך הפוך, והגויים רצו להתגייר]. עד כאן הפירושים השונים לביאור תיבת 'מתייהדים'. הפסוק מסביר שהתיהדותם של עמי הארץ לא היתה לשם שמים, אלא "כי נפל פחד היהודים עליהם", כלומר בגלל הפחד מהמלחמה הקריבה, בה לפי הצפוי תהיה יד היהודים על העליונה (וכ"כ מאירי יבמות שם, ובגר"א אסתר שם, ובר"ש די אוזידא בפירושו השני, ובפרי מגדים תחילת או"ח אגרת ראשונה ס"ק יד, ובביאור תנינא לאסתר לרמ"ד ואלי כתב בפירושו הראשון שבגלל שהם התגיירו שלא לשם שמים לכן יצאו מהם רוב האפיקורסים של המינים שהיו בימי בית שני. אולם, ראה בפירושו הראשון של ר"ש די אוזידא וכע"ז בר"א גאליקו, שלפי דרכם מדובר היה כאן בגיור אמיתי ושלם). מה דינם של גוים שהתגיירו מתוך פחד? הרמב"ם (איסו"ב יג, טו) מביא שבזמן דוד המלך לא גיירו גויים, שהרי אז הגיור היה מתוך פחד, ומביא הרמב"ם ש"מ היו הדיוטות שגיירו בימי דוד, שלא לפי הדין, ו"היו בית דין הגדול חוששים להם, לא דוחים אותם אחר שטבלו מכל מקום, ולא מקרבינן אותן עד שתיראה אחריתם", וכע"ז כתב השו"ע (יו"ד רסח, יב) ש"חוששים לו עד שתתברר צדקתו". לפי"ז יתכן לומר שעזרא הפריש את הנשים מבני ישראל משום שאז כבר נראתה אחריתם [ובימי נחמיה הדבר נתברר יתר, שהרי בניהם היו מדברים אשדודית וכו'].
" וראה שופטים יט, יב, ודברי הימים ב, ו, לב. הצירוף 'נשים נכריות' או 'אשה נכריה' לא נזכר בתנ"ך אלא רק במקורות שהובאו כאן בפרק. עוד אעיר: עמוני ומואבי שהתגיירו נקראים עדיין בתורה בשם הנכרי, כמו שנאמר בדברים כג, ד: "לא יבוא עמוני ומואבי בקהל יי...", וגם במקורות נוספים ניתן להסיק שלאחר הגיור עדיין קרוי הגר על שם העם ממנו הוא בא [ראה קידושין עו, ע"ב, שם מבואר שלמסקנת הגמ' יתכן ש"אוריה החתי" "אתי הגתי" ו"צלק העמוני" היו גרים, וכך עולה לענ"ד מהכלי יקר והאלישיך לשמואל ב, יא, ג, שהביאו שאוריה החתי היה נושא כליו של גלית, ולפי דבריהם אוריה התגייר,

וכ"כ בשו"ת רבי אברהם בן הרמב"ם (סי' כה) שאוריה החתי, וכן דואג האדומי, וכן עבד מלך הכושי, היו שלשתם גרים (והביא שם עוד דעות).

^ב האמוראים נחלקו האם מלאכי הנביא הוא עזרא הסופר. רב נחמן אומר שמסתבר כדעה שמלאכי זה עזרא, שהרי מלאכי מנבא על חטא נשיאת הנשים, ועזרא הוא זה שהפריש נשים נכריות (מגילה טו, ע"א).

^ג השווה גם מגיד משנה (על הרמב"ם איסורי ביאה יב, ה) ושו"ת רדב"ז (ח"ו סי' ב'קלב) ואגרות משה (או"ח ח"ד סי' טו ד"ה עכ"פ), שדנו האם הרמב"ם למד מ"בת אל נכר" שאין בכלל זה הבא על בת גר תושב (שקיבל על עצמו שלא לעבוד עבודה זרה). מדברי הנביא מלאכי "ובעל בת אל נכר, יכרת יי..." למד האמורא רב שהבועל גויה נענש בכרת (סנהדרין פב, ע"א, ורמב"ם איסורי ביאה יב, ו), וצ"ע, שהרי לפי דברינו מדובר בגיורת ולא בגויה! אולם, מדברי רב שם נראה שמדובר בפירוש על דרך דרש, עי"ש בכל דבריו. בנוסף, יש לומר שאע"פ שלפי דברינו מלאכי מדבר על גיורות, מ"מ מכיון שגיורות אלו המשיכו לדבוק בתרבות הנכר לכן הן נחשבות כגויות.

^ד בישעיהו נד, ו, נאמר: "רני עקרה לא ילדה... הרחיבי מקום אהלך... ימין ושמאל תפרוצי... כי בועליך עושיך יי צבאות שמו... כי כאשר עזובה ועצובת רוח קראך ה', ואשת נעורים כי תימאס אמר אלהיך. ברגע קטן עזבתך וברחמים גדולים אקבצך...". ניתן לדרוש ולומר שכאשר ישראל בגדו באשת נעוריהם היה בכך קטרוג שפגע בשיבת הקב"ה אל אשת נעוריו לאחר ה"רגע הקטן" של גלות בבל.

^ה שאלנו כאן כיצד יתכן שישאל חטאו עם נשים נכריות, וכיצד יתכן שגדולי העם לא מנעו זאת? הצענו שמדובר בגיורות, ולכן אין בזה איסור. מכיון שמצאנו שגם כהנים נשאו נכריות (עזרא י, יח-כב), לכן בהמשך ההערה כאן נדון האם גם כהן מותר בגיורת [ונמצא שאכן יש שיטות שסברו שגיורת מותרת מן התורה לכהן]. בהמשך הפרק נציע שהנשים הנכריות היו שפחות שהתגיירו למחצה, ולכן נדון כאן בהמשך ההערה האם יהודי וכהן מותרים בשפחה [ונמצא שאכן יש שיטות שהתירו את הדבר].

ניתן לענ"ד לתרץ אחרת, ולומר שהנשים הנכריות היו גויות ממש, ונושאי הנוכריות [ואף ראשי העם] סברו כדעת חכמים שנישואין עם גויה שאינה מז' האומות אין בהם איסור תורה [אם הדבר אינו נעשה בפרהסיא]. שו"ר שבע"ז כתב ר' שמואל הכהן (סיני עג, ג-ד, עמ' קנח-קנט, ועי"ש שלדעתו האיסור בפרהסיא לא היה מפורסם עדיין באותו הדור).

נסכם כעת את הדעות השונות בחז"ל ובפוסקים בסוגיא זו (על פי המובא באנציקלופדיה תלמודית, בערך גוי ובערך בועל ארמית, ובגמרות מהד' מתיבתא). מכיון שמצאנו שאף הכהנים נשאו נכריות, לכן לפי ההסבר האחרון שהבאנו נצטרך לומר שהכהנים הללו סברו שמן התורה גויה מותרת לא רק לישראל אלא גם לכהן. נבדוק בהמשך הערה זו כיצד הדבר יתכן, ונסכם את הדעות בסוגיה זו ובסוגיות משיקות [כגון: האם גויה אסורה לכהן משום זונה? האם איסור זה קיים אף ליהודי שאינו כהן? דין שפחה כנענית לישראל ולכהן, ואיסור גיורת לכהן. האם יהודי אסור בגויה משום 'קדשה' כאשר יחדה לו בלי קידושין? ועוד].

חיתון עם גוי/גויה מז' עממין ומשאר אומות: ביבמות כג, ע"א, דעת רשב"י היא שדרשינן טעמא דקרא ולכן האיסור "לא תתחתן במ בתך לא תתן לבנו... כי יסיר את בנך" הוא בכל האומות, וחכמים נחלקו עליו וסברו שהוא רק בז' אומות. ביבמות עו, ע"א, נחלקו האמוראים האם איסור 'לא תתחתן' הוא רק בגיורת, שכן דעת רב יוסף, או גם לאחר שנתגיירו, שכן דעת רבא. יש בענין זה שלש שיטות בראשונים: 1 - הרשב"א והטור (אבה"ע סי' טז, וכ"כ תוס' יבמות עו ע"א ד"ה בהיותן, בשם ר"ת) ביארו שיש הבדל בין שני חלקי הפסוק: בחלק הראשון נאמר 'לא תתחתן במ' וזה נאמר דוקא על ז' עממין [גם לדעת רשב"י], ובזה נחלקו רבא ורב יוסף [וכתב הטור שהלכה כרבא שהאיסור רק בגיורת] (ונראה שהוא דוקא אם קידש אותן, אך אם רק יחדה לו לזנות אינו אסור מהתורה), והחלק השני של הפסוק "בתך לא תתן לבנו... כי יסיר" מדבר בגיורת, וזה מדבר לדעת חכמים על ז' עממין ולדעת רשב"י על כל אוה"ע [ובזה פסק הטור כחכמים (וכתב הטור שמ"מ להלכה יש בזה איסור מדברנן, ע"פ גמ' ע"ז לו ע"ב, עי"ש שזה אולי נגזר כבר בימי יעקב אבינו. ראיתי שגם הר"י אברבנאל מלכים א, ג, א, נקט בתחילה כשיטת חכמים, וכן נקט הראב"ע דברים כג, ב, ושמות כא, ד), וראיתי מביאים שהאחרונים כתבו שלפי הטור האיסור הזה הוא גם בביאה שלא בדרך אישות. וראיתי מביאים שאם מדובר בפרהסיא בזה יש איסור תורה גם לפי שיטת הטור, שהרי קנאים פוגעים בו (כך ראיתי בשם אחיעזר ח"ג סי' כח, חזו"א אבה"ע ד סק"י, ומהר"ם שיק אבה"ע לו)]. 2 - הרמב"ן

והריטב"א כתבו שאין הבדל בין שני חלקי הפסוק: 'לא תתחתן' עוסק בז' עממין, שאסורים לפי רבא גם בגויותן וגם בגיוורן [והאיסור כשבעל בדרך אישות], והמשך 'כי יסיר' הוא טעם רק לחלק הראשון מדוע הם אסורים בגויותן, ומזה למד רשב"י שהאיסור הוא בכל מי שסיר, ולא דוקא מז' עממין [וחכמים נחלקו בזה על רשב"י]. 3 - בשיטת הרמב"ם (וכ"פ בשו"ע) מבואר ש'לא תתחתן' הוא בכל האומות בגויותן [אם בעל בדרך אישות (אך אם רק 'יחדה לו לזנות' זה רק מדרבנן – ב"ח)]. וביאר הכסף משנה שהרמב"ם פסק כרשב"י, וכן שהרמב"ם פסק שלא כמסקנת רבא [שהאיסור גם בגירותן] אלא שהאיסור הוא רק בגויותן (ויש הסברים נוספים בטעמו של הרמב"ם, ולדעת חלקם הרמב"ם פסק כחכמים). בז' אומות שנתגיירו בזה כתב הרמב"ם (איסורי ביאה יב, כב-כד) שהם מותרים לבוא בקהל.

הבועל גויה בדרך זנות: י"א שעבר על גזירה מדרבנן (רמב"ם, מגיד משנה, טור) וי"א שחכמים גזרו שילקה אך עצם האיסור הוא מהתורה (ר"ן, אנצ"ת ערך גוי הערה 177, וערך בועל ארמית הערה 34). בי"ד של חשמונאי גזרו שהבא על גויה בדרך זנות אף בצנעא יתחייב מדרבנן בארבע מלקויות של מכת מרדות – משום גויה, שפחה, זונה, ונדה (סנהדרין פב, ע"א, ולפי הרמב"ם והטור אם לא יחדה לו לזנות אלא היה זה בדרך מקרה אז חייב רק משום גויה, ודלא כרש"י שסבר שגם בזה חייב בכל הארבע).

עונש כרת ודין קנאים פוגעים בו: הבועל גויה בפרהסיא [אף שהוא בדרך זנות] קנאים פוגעים בו, ואם לא פגעו בו אז יש לו דין כרת (סנהדרין פב, ע"א, ורמב"ם איסורי ביאה יב, ו, וטו"ש"ע אבה"ע טז, ב, ולמדו כך ממלאכי "ובעל בת אל נכר, יכרת יי...", וזהו כרת חמור שאף זרעו נכרת שיהיו לו בנים שאינם טובים – ב"ח שם). הבועל גויה בצנעא נחלקו אם יש בו כרת (לפי הר"ן והב"ח יש כרת, ולפי חלקת מחוקק אין).

יהודיה הנבעלת לגוי בדרך זנות: אם נבעלה בדרך זנות יש אומרים שהוא גזירה דרבנן מבית דינו של שם (תוס', ר"ן, רי"ד) ואין בזה כרת כי בנה יהודי וימשך אחריה (ר"ן), ויש אומרים שיש בזה איסור תורה שעל זה נאמר 'כי יסיר את בנך' (אבני מילואים סי' טז, סק"א, ד"ה ובזה ניחא). לגבי דין 'קנאים פוגעים' י"א שאין באשה הנבעלת לגוי בזנות (רמב"ן, ב"י, חת"ס) וי"א שיש (מרדכי שהובא בתרוה"ד ובמהרי"ק, הובא באנצ"ת ערך גוי הערה 170).

איסור גויה לכהן משום זונה – כהן אסור בזונה. באנצ"ת (ערך זונה עמ' נג) הביאו שלדעת אב"י גויה אינה אסורה משום זונה, ולדעת רבא היא אסורה מהתורה משום זונה (תמורה כט, ע"ב, ואם הבנתי נכון מהמתיבתא סנהדרין פב, ע"א, אז גם לפי אב"י יש עדיין את האיסור של "בתולה מעמיו" ע"פ הירושלמי שנביא בהמשך לגבי גיורת), והלכה כרבא (רמב"ם איסור"ב יד, ג, ושם יז, ו, וטו"ש"ע ו, ח, ושם טז, א). ומה שבי"ד של חשמונאים גזרו שגויה אסורה משום זונה (עבודה זרה לו, ע"ב), הם הוצרכו לגזור רק בגויה בתולה (תוס' יבמות סא, ע"א, ד"ה אין. ויש להוסיף שתירוצ' נוסף מובא בתוס' תמורה כט, ע"ב, ד"ה ורבא, ולפיו מה שבי"ד של חשמונאי גזרו הוא שבנוסף לאיסור זונה ילקה גם מצד נדה ושפחה). יש מפרשים שגם בגויה שלא נבעלה האיסור מהתורה משום זונה [לדעת רבא], ומה שבי"ד של חשמונאים גזרו הוא אף על ישראל שאינו כהן שאסור בגויה משום זונה (מנחת חינוך מצוה רסו הסביר שכך הבין הבית שמואל את דעת הרמב"ם והשו"ע).

גיורת לכהן (לא נעסוק כאן בדין גיורת פחותה מגיל שלש, כיון שאין זה נוגע לנידון דידן) - כהן אסור בזונה. באנציקלופדיה תלמודית (ערך גיורת עמ' כב) הביאו שדעת כמה תנאים היא שגיורת אסורה משום זונה (כך דעת חכמים ביבמות סא ע"ב, ודלא כתנאים אחרים שם, ונפסקה הלכה כחכמים), אפילו אם היא לא נבעלה (תוס', רמב"ם, ועוד), כי היא באה מהגויים שהם שטופי זימה (תוס'), ואף שדרשו בגמ' לאסור גיורת לכהן מהפסוק ביחזקאל (מד, כב), מ"מ באמת האיסור הוא משום זונה ויחזקאל רק בא והסמיכו על הכתוב. לעומתם, יש סוברים שאיסור גיורת לכהן הוא מהפסוק ביחזקאל (ראב"ד, רשב"א, מאירי, ריטב"א), וגם לפי דבריהם האיסור הוא מהתורה (ראב"ד, רשב"א) אלא שעד יחזקאל היה בקבלה למשה מסיני ובא יחזקאל והסמיכו לכתוב (רשב"א, אך במנחת חינוך מצוה רסז כתב שלפי הראב"ד האיסור מדברי קבלה). דעה שלישית היא שזה נלמד מהפסוק בויקרא כא, יד "כי אם בתולה מעמיו" (ירושלמי). אם האיסור הוא מצד זונה אז הילדים חללים, ואם הוא לא מצד זונה אז אינם חללים (ירושלמי, ומנחת חינוך).

שפחה כנענית לכהן ולישראל – באנצ"ת (ערך זונה עמ' נד) הובא שי"א שאסורה מהתורה לכהן משום זונה (משנה למלך עבדים ג, ג, ד"ה וכופה) וי"א שמן התורה מותר (בית מאיר טז, ג, וכע"ז במנחת חינוך רסו, א). ישראל [והוא הדין כהן] הלוקח שפחה, האם אסור מהתורה משום 'לא תהיה קדשה'? באוצר הפוסקים (אהע"ז טז, ג, ס"ק טז) הביאו מח' ראשונים בזה,

שי"א שאינו מהתורה (מהרשד"ם בדעת הרמב"ם, וכתב ברדב"ז ח"ב סי' תקצח וכן ח"ד סי' קפח שרוב הפוסקים מסכימים שאין איסור תורה) וי"א שיש (אונקלוס, רש"י, רמב"ן, תוס', ועוד, וכן כתב במשנה למלך הנ"ל בדעת הרמב"ם, ובבית מאיר כתב שגם לפי הרמב"ם יש איסור תורה שהרי הבן יהיה עבד וא"כ יש בזה איסור משום 'והתקדשתם', ובחינוך מצוה רט כתב שהשפחה מוסרת מאחריה' ולכן זה בכלל איסור תורה של 'כי יסיר', ותמה עליו בעצי ארזים סק"ח שמבואר ברמב"ם ששפחה אינה מוסרת, ולכן ביאר שהאיסור הוא מצד שהיא תסיר את בנה [לפי שיטה זו ששפחה אסורה משום קדשה, הסבירו שמה שבי"ד של חשמונאים גזרו שהבא על גויה חייב גם משום שפחה, כמובא בגמ' ע"ז לו ע"ב, הוא משום שגויה לעומת ישראל היא כשפחה לעומת גבירתה, והבא על הגויה עלול לבוא על שפחה, ולכן גזרו – רש"י בע"ז לו ע"ב ובסנהדרין פב ע"א]] (ואני מבין שגם האוסרים מודים שזה בתנאי שמתקיימים דיני איסור קדשה הנזכרים להלן, דהיינו שאם יחדה לו בזה י"א שאין איסור, ואם קידשה לו ודאי שאין בזה איסור).

איסור קדשה בכהן ובישראל – איסור זה הוא לכל יהודי (ולא רק לכהן). איסור זה אינו קיים בגויה (רמב"ם אישות א, ד). לעיל סיכמנו את הדעות האם קיים איסור קדשה בשפחה. אם קידש אותה אז אין בזה איסור (רמב"ם אישות א, ד), אך אם יחדה לו בלי קידושין, ואינה מופקרת לכל אדם, דהיינו פילגש, בזה יש כמה דעות (באוצר הפוסקים אבה"ע כו, א, סק"ה, סיכמו את דעות הפוסקים בזה, ונביא את רובם): י"א שאסור משום 'לא תהיה קדשה' (כך דעת הרמב"ם לפי הבנת הראב"ד והמגיד משנה והריב"ש, וכ"כ הב"ח בהבנת דעת הטור והרא"ש) וי"א שיש בזה איסור עשה (רש"י לפי הבנת הרא"ם, רמב"ם לפי הבנת מהרי"ט ומהרשד"ם ומקנה וישועות יעקב), וי"א שהוא אסור מדרבנן (יד רמה סנהדרין כא ע"א, רד"ך שגם כתב שכן דעת הרמב"ם, ראב"ד לפי הבנת העצמות יוסף, רמב"ם לפי הבנת הרדב"ז והעצמות יוסף,) וי"א שאין איסור מדרבנן אך אין נכון לנהוג כך (תשובת רמב"ן, וכן הרא"ש לפי הבנת העצמות יוסף והמהרש"ל והח"מ והפרישה, וכן הטור לפי הבנת העצמות יוסף והח"מ והפרישה והרשד"ם) וי"א שמותר (דעה שהובאה ברמ"א, ר"ן, רד"ק, וכ"כ הראב"ד לפי הבנת כמה אחרונים).

לסיכום: בימי עזרא לקחו ישראל נכריות, ובהם גם כהנים. יתכן לומר שעשו זאת באיסור, אך יתכן לומר שעשו זאת בהיתר משום שהם סברו כשיטות יחידאיות שנוקטות שאין בזה איסור תורה [ולא נדון באיסורי דרבנן, שהרי יתכן שבימי עזרא עדיין לא נגזרו אותם איסורי דרבנן]: בגירות – לגבי ישראל: ודאי מותרת. לגבי כהנים בגירות: יש מהתנאים שסברו שאין בה איסור 'זונה' לכהן (יבמות סא ע"ב). בגויה – לגבי ישראל: אין איסור קדשה בגויה לכו"ע. לגבי איסור 'לא תתחתן במ' וכו' יתכן שבני אותו דור סברו כדעת חכמים [וכפסיקת הטור] שאיסור חתנות הוא רק בז' עממין [ואף שמ"מ נראה שיש בזה 'קנאים פוגעים בו' כשעושה כן בפרהסיא, וי"א שהוא אף איסור תורה, מ"מ אפשר לתרץ שהם לא עשו כן בפרהסיא, וזהו מה שאמרו בגמ' שהנכריות היו שפחות חרופות (כריתות יא ע"א, ונדון בזה להלן סעיף ג, אות ב), דהיינו שהן חיו בבית היהודי כשפחה ולא היה ניכר שהיא אשתו (או שמא בני אותו דור סברו כשיטת התוספות ישנים שפרהסיא לענין זה הוא רק כשעשרה רואים את מעשה הבעילה, ולא די בדיעה בעלמא – ראה מתיבתא ילקוט ביאורים ליבמות עו ע"ב הערה ז), ובני אותו דור סברו כדעת החלקת מחוקק שבצנעא אין עונש כרת]. לגבי כהנים בגויה: אולי סברו כדעת אביי (תמורה כט ע"ב) שאין בה איסור זונה (ויש לעיין האם עדיין יש איסור מצד 'בתולה מעמיו יקח אשה', ואולי יש שלא סברו שלומדים מפסוק זה). בשפחה כנענית – לגבי ישראל: י"א שאין בה איסור קדשה מהתורה (רדב"ז ח"ב סי' תקצח וכן ח"ד סי' קפח בשם רוב הפוסקים), ובנוסף אם קידש אותה אז אין בזה איסור (רמב"ם אישות א, ד), ובנוסף אם ייחדה לו בלי קידושין, ואינה מופקרת לכל אדם, דהיינו פילגש י"א שמותר (דעה שהובאה ברמ"א, ר"ן, רד"ק). לגבי כהן בשפחה: י"א שמן התורה מותר ואין בה איסור זונה (בית מאיר טז, ג).

^{טז} ראה גם את הצעתו המקורית של ר"ש הכהן (סיני, כרך עג, ג-ד, עמ' קנח ואילך).

^{יז} נסביר מעט על דיני וגדרי שפחה חרופה: במשנה ובגמ' בכריתות שם מובאת מחלוקת מהי שפחה חרופה: לדעת רוב התנאים (ר' עקיבא ור' יהודה ור' אלעזר בן עזריה ור' אליעזר בן יעקב) שפחה חרופה היא חצי שפחה וחצי בת חורין המאורסת לעבד עברי (וי"א שלשיטה זו היא יכולה להיות מאורסת גם ליהודי גמור – רשב"א, וכן רש"י בגיטין מג ע"א). לדעת ר' ישמעאל היא יכולה להיות גם שפחה כנענית רגילה שמוחדת לעבד עברי, ולדעת "אחרים" היא שפחה כנענית רגילה המיוחדת לעבד כנעני (ויש שכתבו שרב חסדא הנ"ל סבר בהכרח כדעת אחרים – ראה רמב"ן גיטין לו ע"א, ובר"ן שם, וכן במלבי"ם על הפסוק

בעזרא, ולעומתם סבר ר"ת שרב חסדא ודאי לא סבר כדעת אחרים). עוד מבואר שם במשנה שהבעיה בשפחה חרופה היא בעיקר הילד שיוולד ממנה [ולכן בשפחה חרופה אינו חייב על ביאה שאינה גמורה, ולא חייב על ביאה שאינה כדרכה, וגם מובא שאינו חייב על כל ביאה וביאה קרבן נפרד], ולענ"ד יש מקום לבאר לפי"ז את הוצאת הילדים שנולדו לישראל מאותם נשים (עזרא י, ג). עוד מובא שהחוב על שפחה חרופה הוא בתנאי שהשפחה היא "גדולה (ולא קטנה), בעולה (ולא בתולה), המזידה, וברצונה" (רמב"ם איסורי ביאה ג, טו).

ה"אמנם, כלפי שתי הראיות שהבאנו, ניתן לדחות ולהציע שדברי חז"ל עוסקים אך ורק בבני יהושע, ולא בכל נושאי הנשים הנכריות הנזכרים ברשימה שם. ניתן אף לחזק את ההשערה הזאת, שהרי הבאת האשם נזכרת בפסוק רק לגבי בני יהושע, ולא לגבי שאר האנשים שנשאו נכריות, וניתן לומר שמכך למדו חז"ל שאשמתם של בני יהושע היתה שונה מאשמת שאר האנשים הנזכרים שם. אולם, גם אם נאמר שדברי חז"ל אכן אמורים רק לגבי בני יהושע, עדיין יש כאן חיזוק להצעתנו, שהרי מצאנו כאן מקור לכך שכאשר נזכר בפסוק "נשים נכריות" לא מדובר בהכרח על גויות גמורות [שו"ר שהאחרונים נחלקו האם מביא האשם הם רק בני יהושע, ואביא את דבריהם בסוף הערה זו]. אוסיף בענין הראיה השניה, שאולי ניתן לדחות ולומר שבני יהושע נשאו שפחות חרופות בנוסף (!) לנשים הנכריות [ונראה שכך יש לדייק מדברי הרמב"ן גיטין לו ע"א: "ומה שאמרו בכריתות מלמד שכולם בעלו שפחה חרופה... אימת בעלו נשים נכריות ושפחות בימי עזרא", ומשמע שזה שני חטאים שונים (ובדעת סופרים עזרא י, ב, ד"ה 'ונשב', הערה ה, כתב שכך "העלה בתורת הראשונים", ואחר החיפוש לא מצאתי לאיזה ספר כוונתו). אולם, מדברי המשנת ר' אליעזר (פרשה יח, שויבאו בהמשך אות זו) עולה שלא מדובר בשני חטאים שונים].

אציין כאן מדברי כמה ספרים העוסקים בענין אותו קרבן אשם, או עוסקים בביאור שיטת רש"י בענין זה: 1 - בשו"ת אור המאיר (למהר"ם שפירא מלובלין, סי' סד) הביא בשם סבו הגאון רבי שמואל יצחק שור (בעל המנחת ש"י), שמה שכתב רש"י שהאשם הוא הוראת שעה כוונת רש"י לפרש כדברי הגמ', ולהסביר שהם הביאו רק אשם שפחה חרופה אחד לכל החוטאים יחד, ולא כל אחד מהם הביא אשם משל עצמו, וזה היה בהוראת שעה. לפי פירושו יוצא שגם רש"י וסיעתו מסכימים שהיה כאן אשם שפחה חרופה (אע"פ על דבריו שבמשנת ר' אליעזר פרשה יח מובא שהם הביאו אשם על כל ביאה וביאה). 2 - הרי"ד על הפסוק כתב: "שנעשו עליהם כאילו (!) באו על שפחה חרופה שצריך להביא איל אשם". נראה שלפי דבריו הם לא באו על שפחה חרופה, ובכל זאת היתה כאן 'הוראת שעה' להביא אשם, בדוגמת אשם שפחה חרופה. לפי"ז נראה שרש"י וסיעתו לא פירשו אחרת מחז"ל, אלא הסבירו את דברי חז"ל. 3 - בדעת סופרים עזרא י, יט, ד"ה ואשמים, כתב שלפי פירושו (שאיתו נביא להלן) הורו לנושאי הנכריות להקריב "קרבן הדומה לקרבן שחייב להביא מי שחטא בלקיחת שפחה חרופה, כי המקרה שלהם היה דומה לחטא זה", וכתב שבזה יתאימו דברי רש"י ש'הוראת שעה היתה' לדברי חז"ל. 4 - בספר דרכי שלום (לרב משה שלום סטול, עמ' 270) ביאר שלפי רש"י לא נהג אז היובל ולכן היה זה אשם שפחה חרופה מדרבנן והיתה כאן הוראת שעה להביא לעזרה דבר שהוא חולין מדאורייתא וחובתו רק מדרבנן, והביא שכך פירש גם בספר נודע בשערים (לג"ר דוב בריש אשכנזי, אב"ד לובלין, מהדורה תניא, דרוש לפרשת נחמו אות כ). 5 - הגאון בעל 'ושב הכהן' (בספרו 'שאלת הכהנים תורה', על כריתות דף יא) ביאר שמה שכתב רש"י ש'הוראת שעה היתה' כוונתו לפי הצד בגמ' שאין הלכה כרב חסדא, עי"ש בדבריו, וכתב שלפי הרמב"ם נפסק כרב חסדא. בתחילת הערה זו הצענו שאולי רק בני יהושע הביאו אשם, וחזקנו זאת

מלשון הפסוק. שו"ר שהאחרונים נחלקו בענין זה, ונביא כעת את דבריהם. יש אחרונים שסברו שרק בני יהושע הביאו את האשם, ולא כל נושאי הנכריות: 1 - בהגהות היעב"ץ לגמ' כריתות שם: "מלמד שכולן וכו' – רצונו לומר כל בני ישוע בן יוצדק אלה הנזכרים שם, כמו שכתבתי בספר אמ לבניה" (ספר זה אבד, ולא נדפס עד היום), ובעלי תמר (פסחים פרק ח, הלכה א, ד"ה שמואל אמר) כתב שכוונת היעב"ץ היא שרק בני יהושע נשאו שפחות אך השאר נשאו נכריות. 2 - העלי תמר (שם) כתב שלפי"ז מובן מדוע אצל בני יהושע נזכר לשון 'הוצאה' לנשים ואילו אצל שאר האנשים שם נאמר לשון 'הבדלה', שהרי לדעת רב חסדא הנושא שפחה חרופה חייב להוציאה בגט, עי"ש בעלי תמר (ולענ"ד דברי העלי תמר מסתדרים גם עם הלשון בעזרא ט, א, ובנחמיה ט, ב, אך צ"ע מעזרא י, ג, שהרי שם מדובר על כלל הנשים הנכריות ובכל זאת נאמר שם "להוציא כל נשים"?!

ויש לתרץ ששם המדבר הוא אחד משרי העם, והוא אכן טעה לחשוב שצריך גט לנכריות, אולם עזרא תיקן אותו בפס' יא שמספיק להיבדל מהן ללא גט, ורק מהשפחות צריך גט. אולם עדיין צ"ע מנחמיה יג, ג, ששם נאמר לשון 'הבדלה' אע"פ שמדובר שם ביהודיות שנישאו למואבים שהתגיירו, ובזה היו צריכים גט, שהרי כך נפסקה ההלכה ברמב"ם אישות ד, יד,

וטוש"ע אהע"ז יח, א! וצ"ע). 3 - בספר דרכי שלום (לרב סטול, עמ' 270) הביא את דברי היעב"ץ וחזקוני, וכתב שכדברי היעב"ץ כך עולה גם מדברי הגאון בעל 'ושב הכהן' בספרו 'שאלת הכהנים תורה' (על כריתות דף יא, ד"ה 'שוב ראיתי בספר פני יהושע') שהקשה על הפני יהושע וכתב שנושאי השפחות החרפות הם רק על בני יהושע, וכתב בדרכי שלום שכן נראה גם מדברי 'גרש ירחים' (אך להלן נביא שלענ"ד משמע להיפך מהגרש ירחים). מאידך, שו"ר כמה ספרים שכתבו שמביאי האשם לא היו רק בני יהושע אלא כל הנזכרים ברשימת נושאי הנכריות: 1 - בהמשך דברינו (כאן בגוף הפרק, בהמשך אות זו) נביא את דברי ה'משנת רבי אליעזר' מהם עולה שכולם נשאו שפחה, ולא רק בני יהושע. 2 - בפני יהושע (גיטין לו, ע"א, ד"ה 'בד"ה בזמן שאתה משמט') כתב "דלא שייך לומר שכולם קדשו שפחות חרופות, דלא שכיחא כלל לקדש אשה האסורה לו, ומדקתני 'שכולן שפחות חרופות בעלו' משמע דהוי דבר השכיח", ומדבריו אלו נראה שלא מדובר רק על בני יהושע. 3 - כך עולה לענ"ד גם מדברי מהרא"ל צינץ (גרש ירחים, גיטין לו, ע"א, אות קעד) וחידושי הרי"מ (גיטין לו, ע"א, ד"ה 'שוב ראיתי שהרשב"א'), שהביאו את דברי הפני יהושע והסבירו את הסוגיא לפי דבריו, ולא הקשו עליו כפי שהקשה בעל 'ושב הכהן' שהובא לעיל (מהרא"ל צינץ כתב: "ומה שכתב בפני יהושע דאיך שייך שכולם קדשו שפחות חרופות, לא ידענא מאי קאמר, דודאי בדור ההוא שהיו פרוצים בנשים נכריות יש לומר שקידשו כמה שפחות חרופות שישירו בעיניהם, ואפשר שאלף אנשים באו על שפחה חרופה אחת וכל אחד חייב באשם"). 4 - בפירוש דעת סופרים (עזרא י, יט, הערה ל) כתב ש"לא מסתבר כלל" לומר שרק בני יהושע הביאו אשם שפחה חרופה, שהרי "לשם מה היה צורך לכתוב על כך בפרשה זו, שעוסקת רק בהושבת נשים נכריות בקביעות דרך אישות ולא במכשולים סתם". עוד כתב שפשטות המילה "כולם (!) שפחה חרופה בעלו" היא שמדובר על כל נושאי הנכריות [ולא ראיתי שהסביר מדוע לפי"ז נזכר בפסוק האשם רק בקשר לבני יהושע? וצ"ע]. לענ"ד ניתן לתרץ בדוחק שרצה הכתוב לרמוז לכך שהאשמה תלויה בצוארם של בני יהושע, משום שהם חטאו בזה ראשונים ואחריהם נגררו אנשים נוספים, והשווה עזרא ט, ב: "ויד השרים והסגנים היתה במעל הזה ראשונה". 5 - חיים ברודי כתב (במאמרו 'אגרימים', בתוך 'לדוד צבי' – ספר היובל לרד"צ הופמן, עמ' 175, אות ג) שדברי היעב"ץ קשים, שהרי אם מדובר רק על בני יהושע לא מתאימה לשון הגמ' "שכולן (!) שפחה חרופה בעלו", ובנוסף "זר לומר שהיו בני יהושע דוקא אותן שבעלו שפחה חרופה, ולא כמותם אף אחד משאר האנשים הרבים" הנזכרים שם בפסוקים. בסיום הערה ארוכה זו, אעיר לדברי המשך חכמה, שיכולים להיות מוסברים ע"פ דברי רב חסדא. במשך חכמה (שמות יב, כב, ד"ה 'ואתם לא תצאו') כתב: "בגלות בבל היו שומרים גופי תורה, אמנם הסייגים והגדרים עברו, שבניהם היו מדברים אשדודית ושינו שמם והתחתנו עם גויי הארצות, כמו שנאמר בעזרא", וצ"ע לענ"ד מדוע התחתנות עם גויי הארצות זה רק סייג? (ובמהדורות המבוארות של המשך חכמה לא התייחסו לכך). חשבתי על כמה ביאורים לדבריו: א – המשך חכמה סבר כטור (אה"ע סי' טז) שרק בז' עממין יש איסור תורה. זה תירוץ דחוק, שהרי מסתבר מאוד שהמשך חכמה (בעל האור שמח על הרמב"ם) יצעד, כדרכו, בעקבות הרמב"ם (איסור"ב יב, א), שפסק אחרת מהטור וסבר שיש איסור תורה בכל האומות. ב – המשך חכמה סבר שהנשים הנכריות לא נלקחו ב"דרך אישות" (רמב"ם שם), אלא רק יחדו אותן לזנות, שבזה לפי הרמב"ם אינו אסור מהתורה (ב"ח אה"ע טז). תירוץ זה קצת דחוק, שהרי בפסוקים (עזרא ט, ב) משמע יותר שהמדובר היה בנישואין בדרך אישות. ג – גויי הארצות עמם התחתנו ישראל לא היו גויות אלא היו שפחות, כדברי רב חסדא, והמשך חכמה סבר שבזה יש רק איסור דרבנן (וכדעת הרדב"ז ח"ב סי' תקצח, וכן ח"ד סי' קפח, בשם רוב הפוסקים, שאין בזה איסור קדשה מהתורה). ד – לפני כן כתב המשך חכמה "במצרים... הסייגים והגדרים שמרו ביתרון גדול, כמו שאמרו במכילתא שלא שינו שמם, שלא שינו לשונם, שלא גילו מסתורין, עיין שם. לא כן בגלות בבל היו שומרים גופי תורה אמנם הסייגים...", וכוונת המשך חכמה היא שבמצרים לא שינו שמם ולשונם, שהם הסייגים, ולעומת זה בגלות בבל לא שמרו הסייגים, שהרי דיברו אשדודית (-שינו לשונם), וכן שינו את שמם, וביטול שני הסייגים הללו גרם לזה ש"התחתנו עם גויי הארצות" שהוא [אינו סייג אלא הוא] חטא חמור מאוד [והוא איסור תורה לפי הרמב"ם].

ט' היה ניתן לדחות ולומר שהאמהות והילדים הם גויים, אלא שניתן היה לגייר את הילדים, וישראל לא עשו זאת ולא גיירום, אלא עשאו כממזרים שאין להם תקנה וריחוקם מבלי לגיירם. [שמא יש מקום גם לציין כאן לדברי רש"י (יבמות טז ע"ב ד"ה מעשרת) שכתב שלפי רב אסי ישראל הבא על הגויה הולד הוא יהודי ממזר, וכ"כ בריטב"א (שם ד"ה גוי)]. עוד אעיר שבין הנשים הנכריות היו עמוניות ומואביות (עזרא ט, א), ואם נניח שהנשים הנכריות היו שפחות (כמו שהבאנו להלן סעיף ג אות

ב), הרי יש מחלוקת באחרונים האם בנה של שפחה מואביה/עמונית נחשב כשר [כמו בן של מואביה/עמונית שהתגיירה], או שמא הוא נחשב מואבי/עמוני (ראה במקורות שצוינו באנציקלופדיה תלמודית כרך מ' ערך מואבי עמ' ד' הערה 14), ואם נפסע בעקבות האחרונים שסברו שהוא מואבי/עמוני הרי אז הוא אסור בקהל כמו ממזר.

^כ לא גרס 'בני אמה' עם אל"ף בניקוד צירה (=אימה), מלשון יראה ופחד (כגרסת רבים בנדרים כ, ע"ב), אלא גרס 'בני אמה' עם אל"ף בניקוד פתח, דהיינו שפחה (כפי שגרסו ר' אברהם מן ההר בשם רש"י, תוספות ישנים, פ"ה הרא"ש, האגודה, מאירי, וגם ברי"ף וברא"ם שמובאים בשיטמ"ק הובאה גרסא זו).

^{כא} ליקוטי הפרד"ס מרש"י ה' ע"ב, האגודה סי' קכב הל' פרישות, וכן בפירוש בעל המנהיג למסכת כלה.

^{כב} אגב, בכוזרי שני-מטה דן (לר' דוד נישו, ויכוח ראשון, אות כח-לח), מוכח שהבין שהנשים הנכריות לא היו שפחות אלא היו גויות. כך עולה לענ"ד גם מפירושו רס"ג שנמצא בגניזה הקהירית (לויקרא יח, ט, ד"ה מולדת בית, נדפס בסיני קכו עמ' עב).

^{כג} פירוש הרי"ד (פס' ג), וכ"כ הרלב"ג (לפס' יט), וכן מובא כבר במדרש בראשית רבה (פרשה ז, ב), וכן בירושלמי (יבמות פ"ב ה"ו), תנחומא (חוקת ו), קהלת רבה (ז, מד), פסיקתא רבתי (פרה, דף סא ע"ב), ופסיקתא דרב כהנא (פרה, מנדלבאום עמ' 65) [מקור נוסף בחז"ל, ממנו עולה בפשטות שמדובר בגויות, הוא במדרש תנאים דברים ה, טו: "שלוש שמגלגלין בהן על עושיהן את כל העוונות... הבא על הגויה מניין? שנאמר 'ויקם עזרא הכהן ויאמר אליהם: אתם מעלתם ותושיבו נשים נכריות להוסיף על אשמת ישראל' (עזרא י, י)]. אגב, יש להעיר שמפשט הפסוקים לא ברור כ"כ שאכן היה צורך להפריש את

הבנים: בעזרא י, ב, אומר שכניה בן יחיאל לעזרא "נכרות ברית לאלוהינו להוציא כל נשים והנולד מהם..." ומיד "ויקם עזרא וישבע את שרי הכהנים וכל ישראל לעשות כדבר הזה" (פס' ה), ומשמע מזה שהסכים לדברי שכניה, אולם בהמשך קיבצו את כל האנשים למקדש, כדי לבצע את הדבר, ואז עזרא אמר להם "אתם מעלתם ותושיבו נשים נכריות... היבדלו מעמי הארץ ומן הנשים הנכריות" (פס' י-יא), והרי שהוא לא מזכיר כלל את הפרשת הבנים. בפס' מד נזכר בסוף רשימת נושאי הנכריות: "כל אלו נשאו נשים נכריות, ויש מהם נשים וישימו בנים", וניתן לפרש: לחלק מהם נולדו בנים מנשותיהם (וכך ביארו המיוחס לרש"י והמצו"ד ועוד, ודלא כמיוחס לראב"ע שדבריו הובאו לעיל), ולכן היה להם קשה יותר לפרוש מנשותיהם. בשאר המקומות בעזרא ונחמיה לא נזכר ענין הבנים [בעזרא ט, א-ב, נזכר חטא הנשים הנכריות, ולא נזכר מאומה בענין הבנים. בנחמיה ט, ב "ויבדלו זרע ישראל מכל בני נכר", ושם בהמשך (י, לא, וכן יג, כג-כז) מוחה נחמיה בישראל שלא ישאו נשים נכריות, אך לא נזכר שהוא מפריש מי שכבר נשא נכרית. בנחמיה יג, א-ג, נזכר שנחמיה הפריש את מי שנשאו מואבי או עמוני (שהתגיירו), "ויבדלו כל ערב מישראל", ולא נזכר שהפרישו בנים]. הרי שבסיכומו של דבר נראה שרק בדברי שכניה אל

עזרא נזכר שיש צורך להוציא את הבנים, ומדברי עזרא עצמו נראה בפשטות שהוא הפריש רק את הנשים. שמא יש מקום לומר שעזרא לא הפריש את הבנים משום שהגיוור היה תקף, לפחות באופן הלכתי-טכני, אלא שחז"ל למדו זאת מדברי שכניה שחשב בטעות שגיוור הנשים איננו תקף, וממילא לפי סברתו המוטעית הילדים גוים, ולכן יש צורך להפרישם. (אולם, במשנת רבי אליעזר תחילת פרשה יח מבואר שהם הרחיקו את בניהם בפועל).

^{כד} כך יש לפרש גם את דברי המיוחס לראב"ע שם פס' מד: "כל אלה נשאו נשים נכריות, ויש מהם נשים וישימו בנים" וביאר המיוחס לראב"ע (בפירושו השני): "וישימו בנים - לפני ראשי האבות, להתייעץ מה יעשה להם, או יגרשון או אם יקריבו".

^{כה} ניתן היה אולי לבאר את דבריו אחרת: הנשים והילדים הובאו לפני המנהיגים כדי שיראו מי מהם ראוי לעבור גיוור ולקרב, אולם התברר שאף אחד מהם אינו מתכוון להתגייר לשם שמים כרות המואביה (שו"ר שכן פירש את דברי המיוחס לראב"ע בשו"ת משנה הלכות ח"ז סי' רנ, וכן בתורת המדינה עמ' 165). הסבר זה דחוק בעיני משתי סיבות: האחת - מדוע הניחו שיש אולי נשים שירצו להתגייר לשם שמים, והרי אם מדובר בנשים נכריות ממש, הרי הן לא התגיירו במשך השנים, למרות שהן חיו כבר עם בעלים יהודים, ומכאן שאין להן רצון להתגייר לשם שמים (ניתן לדחות ולהסביר שעד כה הן כלל לא ידעו שיש ענין להתגייר. הן חשבו בטעות שבכך שהן חיות עם גבר יהודי יש בכך הצטרפות לעם היהודי). השניה - הבאנו בהערה

הקודמת את פירוש המיוחס לראב"ע לפס' מד. שם בפסוק נאמר "וישימו בנים", ולא נאמר "וישימו נשים ובנים", ומשמע שרק כלפי הבנים היה מקום לקרבם. מדוע? אם מדובר בגיוירות [כהצעתנו, ולא בנכריות] הרי שאז נוכל להסביר שלאחר שהתברר שגיוורן של הנשים כולן לא היה לשם שמים, מ"מ נשארה התלבטות לגבי הילדים, שהרי אף שהם גוים מ"מ הם גדלו עם היהודים ולכן אולי הם ירצו להצטרף לאביהם ולהתגייר.

¹⁰ בספרנו (כת"י) 'באשר תלכי אלך' על מגילת רות (הערה קח) הבאנו שאיסור 'לא יבא עמוני ומואבי בקהל יי' אין כוונתו לאסור את גיורם של בני מואב, אלא לאסור עליהם להתחתן לאחר גיורם עם בנות ישראל (יבמות עו, ע"ב; ספר המצוות לרמב"ם, ל"ת נג; רמב"ם, הל' איסורי ביאה יב, יח; חינוך, מצוה תקסא; משנה ידיים ד, ד; תרגום יב"ע דברים כג, ז; רש"י דברים כג, ד, ומפרשי רש"י שם, ועוד, ובספרנו שם דנו במקורות הבודדים מהם משמע לכאורה שיש איסור אף בגיורם, ושו"ר שעסקו בזה בקצרה גם באנציקלופדיה תלמודית ערך מואבי ציון 80-79). אוסיף כי הנחנו כאן שאיסור 'לא יבא עמוני' קיים רק לאחר הגיור, ושו"ר שאכן כך דעת רוב החכמים (יפה ענף, העמק דבר, מהרז"ו, ועוד, וכן משמע ברא"ש) אך יש חולקים וסוברים שגם בגוי עמוני/מואבי יש איסור זה (מנחת חינוך תקסא, ו, כתב שכך הוא לפי דעות מסוימות, וכ"כ בספר כל המצוה מצוה עט, וכ"מ מרב יהודאי גאון ומספר הבתים, הובאו הדעות הנ"ל באנציקלופדיה תלמודית כרך מ' ערך מואבי עמ' כז הערה 179 והערה 185).

¹¹ לפי"ז "ויבדילו כל ערב מישראל" (הנאמר בסוף פס' ג') אין כוונתו לגויים, אלא כוונתו לגרים עמונים ומואבים שבאו בקהל והתערבו בישראל (וכך אכן ביארו רלב"ג מלבי"ם ומצודת דוד, וכ"כ בראב"ע דברים כג, ב, לפי רוב מפרשי הראב"ע. ראיתי כמה ספרים שכתבו שהמיוחס לרש"י סבר שמדובר בגוים גמורים, וכע"ז הצענו בהמשך הפרק כאן, אך לענ"ד אין ראיה מדברי המיוחס לרש"י. ראה גם את ביאורו של הדעת סופרים, וכן את ביאורו של הרח"ה שפרן בתוך 'שו"ת הרב"ז שפאראן' של אביו, חלק אבן העזר, תשובות מבן המחבר, ס' ז, וכן את ביאורו של חיים ברודי, במאמרו 'גרגרים', בתוך 'לדוד צבי – ספר היובל לרד"צ הופמן, עמ' 172, אות ב, ואעיר שדבריו של ברודי יש להם סמך בדברי הרי"א מלכים א, ג, א, וראה בכלי יקר שם במה שתקף את דברי הרי"א, וברודי הציל עצמו מכך).

בפסוק הבא בנחמיה נאמר כך: "(ד) וְלִפְנֵי מֶזֶה אֱלִישֵׁיב הִפְתֵּן נְתָנוּ בְּלִשְׁכַּת בֵּית אֱלֹהֵינוּ, קְרוֹב לְטוֹבִיָּה. (ה) וַיַּעַשׂ לוֹ לִשְׁכָּה גְדוֹלָה, וְשֵׁם הָיוּ לִפְנֵים נְתָנִים אֶת הַמִּנְחָה הַלְבוֹנָה וְהַכֶּלִים וּמַעֲשֵׂר הַדֶּגֶן הַתִּירוֹשׁ וְהַיֶּצֶהָר, מִצֹּנוֹת הַלְוִיִּם וְהַמְשָׁרִים וְהַשְּׁעָרִים וְתִירוֹמַת הַכֹּהֲנִים. (ו) וּבְכָל זֶה לֹא הָיִיתִי בִירוּשָׁלַם, כִּי בִשְׁנַת שְׁלֹשִׁים וּשְׁתַּיִם לְאַרְתַּחְשֶׁשְׁתָּא מֶלֶךְ בָּבֶל בָּאתִי אֶל הַמֶּלֶךְ, וְלִקֵּץ יָמִים נִשְׁאֲלִיתִי מִן הַמֶּלֶךְ. (ז) וְאָבֹא לִירוּשָׁלַם, וְאָבִינָה בְרָעָה אֲשֶׁר עָשָׂה אֱלִישֵׁיב לְטוֹבִיָּה לַעֲשׂוֹת לוֹ נִשְׁכָּה בְּחֻצְרֵי בֵּית הָאֱלֹהִים. (ח) וַיַּרְעֵ לִי מָאֵד, וְאֲשַׁלִּיכָה אֶת כָּל כְּלֵי בֵּית טוֹבִיָּה חִצּוֹן מִן הַלִּשְׁכָּה. (ט) וְאֶמְרָה וַיִּטְהָרוּ הַלִּשְׁכוֹת, וְאֲשִׁיבָה שָׁם כָּלִי בֵּית הָאֱלֹהִים אֶת הַמִּנְחָה וְהַלְבוֹנָה". האם יש קשר בין פסוקים א-ג העוסקים בהרחקת הגרים המואבים והעמונים, ובין פסוקים ד-ט העוסקים בהרחקת טוביה? הסברה אומרת שכן, שהרי טוביה היה "עבד עמוני", כפי שנזכר כמה פעמים בספר (נחמיה ב, יט, ועוד). בנוסף, הרי פס' ד' מקדים ואומר "ולפני מזה", ואם אין קשר בין המקרים מדוע לא הוקדמו פס' ד-ט, לפני פס' א-ג. אם כן, מהו הקשר בין שני חלקי הפרק הללו? נציע שני הסברים לכך: א - המלבי"ם מפרש שבתחילה (= "לפנים מזה") הרחיק נחמיה את טוביה, ובהמשך, כדי להסביר לעם את מעשיו, הוא הקריא בפניהם את הפסוקים המבארים את היחס המסווג כלפי גר עמוני (מהמלבי"ם משמע שטוביה היה גר עמוני, ויתכן שכוונתו לומר שבגלל שטוביה היה "עבד" כנעני לכן היה דינו כגר, ולהלן סעיף ו' נרחיב יותר בענין זה). כע"ז פירש בדעת סופרים. ב - לענ"ד ניתן להציע הסבר אחר: טוביה "העבד העמוני" היה גר עמוני [או במעמד של גר], וכמו שישראל התחתנו עם גרים עמוניים, כנזכר בפס' א-ג, כך עשה גם אלישיב הכהן שהיה "קרוב לטוביה" בקרבת משפחה (כך פירש הגאון ר' רפאל בירדוגו בפירושו משמחי לב: "שמה טוביה נשא אשה מבנות יויקים או אלישיב", וכע"ז כתבו רמ"ד ואלי ודעת מקרא. פירוש אחר הובא ברי"ד ומלבי"ם ודעת סופרים, ולפיו הכוונה לקרבה גיאוגרפית, וכן נראה ברלב"ג. מהמיוחס לרש"י ומצו"ד נראה שפירושו כמשמחי לב, אולם יתכן לדחוק ולומר שכוונתם לקרבה נפשית ולא לקרבת משפחה). קרבת המשפחה היא זו שגרמה לאלישיב הכהן להכניס את טוביה ללשכה שבמקדש [נעיר, שאלישיב היה מזרע יהושע בן יהוצדק, ולפיכך יש מקום לומר לפי פירושו שמהפסוק כאן למדו חז"ל שבני יהושע נשאו נשים שאינן הגונות לכהונה, וראה על כך להלן פרק ג]. בהקשר לכך נסב את תשומת ליבנו לנקודה מעניינת: הפסוקים בהם עסקנו, בנחמיה יג, א-ג, מזכירים את האיסור להתחתן עם עמוני ומואבי שהתגיר. ברור שפסוקים אלו מכוונים לאיסור שנזכר באותם המילים בדברים כג, ד-ז. אולם, ישנו משפט חשוב בספר דברים שנשמט משום מה בספר נחמיה: "לא תדרוש שלומם וטובתם כל ימך לעולם". מדוע משפט זה הושמט?! (ולענ"ד ניתן קצת לתרץ זאת ע"פ מש"כ הרב שמריה מנשה אדלר בספר משיב כהלכה, קונטרס עלבונה של תורה אות יג דף סג-סד). יתכן שיש לקשר את התמיהה הזאת לתמיהה אחרת: בעזרא פרק ט' מתוארת זעקתו של עזרא בעקבות בעיית הנישואין עם הנכריות. באופן מפתיע בתוך דבריו הוא מזכיר את האיסור לדרוש

שלומם וטובתם: "ועתה מה נאמר אלהינו אהרי זאת, פי עצבנו מצותיך אשר צוית ביד עבדיך הנביאים לאמר: הארץ אשר אתם באים לרשתה ארץ נדה היא בנדת עמי הארצות בתועבתיכם אשר מלאוה מפה אל פה בטמאתם. ועתה בנותיכם אל תתנו לבניכם, ובנותיכם אל תשארו לבניכם, ולא תדרשו שלכם וטובתם עד עולם" (עזרא ט, יב). האיסור לדרוש שלומם וטובתם לעולם נזכרת בתנ"ך רק פעם אחת נוספת - בפסוקים בספר דברים העוסקים במואבים ובעמונים - ולכן לא ברור מדוע לשון זו נזכרת כאן, בקשר לנשים הנכריות?! [תירוץ ראשון לקושיא זו יש לפי מש"כ באור שמח הלכות מלכים, פרק ו, הלכה ה, שהביא שלפי הראב"ד לאחר שנכנסו ישראל לארץ אסור לקרוא לשלום לז' עממין, ולפי"ז כתב האור שמח שעזרא מדבר על ז' עממין שאסור לדרוש בשלומם. הסבר זה קשה, הן משום שלשון הפסוק נזכרת רק בקשר לעמון ומואב, אך בז' עממין אין לשון מעין זו. בנוסף, הסבר זה הרי לא יועיל לפי הרמב"ם שסבר שניתן לקרוא לשלום לז' עממין גם אחר שנכנסו ישראל לארץ. תירוץ שני לקושייתנו יש ברלב"ג במקום, שמסביר שמכיון שבעזרא ט, א, מואב שישראל נשאו נכריות מכמה עמים, ובין היתר מעמון ומואב, לכן עזרא מזכיר את האיסור הנוגע לנשים אלו. כך גם כתב באור שמח הנ"ל שכן יש לפרש לפי שיטת הרמב"ם. הדוחק בפירוש זה ברור, שהרי דברי עזרא עוסקים בכל הנשים הנכריות, ולא דוקא בעמוניות ובמואביות. בנוסף, הרי יש מהראשונים ומהאחרונים שסברו שאין איסור 'לא תדרוש שלומם' במואבית ועמונית נקיבה, ואם נאמר שהנשים העמוניות התגיירו הרי שבזה נראה שלכו"ע לא שייך איסור 'לא תדרוש שלומם' (ראה להלן בסוף ההערה שם סיכמנו את הדעות בהלכה בענין זה, ולכאורה מכאן קצת ראייה שהנכריות לא נתגיירו, אך ראה את הסברנו בהמשך שלפיו אין מכאן ראייה). הקושיא השניה על הרלב"ג אינה קשה אם נפרש כשיטתם היחודית של המצוות דוד ודעת מקרא לעזרא י, יא, שסברו שהיו בימי עזרא גם נישואין של יהודיות עם גוים זכרים. שמא ניתן להציע תירוץ שלישי: יש מהראשונים שסברו שאיסור 'לא תדרוש שלומם' קיים רק בשעת מלחמה (אנציקלופדיה תלמודית כרך מ' ערך מואבי עמ' יח 121-123, הביאו שכן לדוגמא סבר במנחת חינוך מצוה תקסב בדעת החינוך, וכן משמע בספר המצוות לרמב"ם ל"ת לו). לפי"ז יתכן שעזרא מזכיר את האיסור כדי לומר לישראל: אנו כעת בשעת מלחמה מול גויי הארץ, כיון שהם מפריעים לנו לשוב לארץ ולבנות את המקדש, ולכן חובה עלינו להתרחק מהם, אף אם מבחינה הלכתית בנותיהם מותרות לאחר גיורן]. הרי לנו עד כאן שתי קושיות: מדוע בתחילת נחמיה יג הושמט איסור 'לא תדרוש שלומם', ומדוע בעזרא פרק ט' הוזכר איסור 'לא תדרוש' שלכאורה אינו שייך לשם? שמא נוכל לקשר את שתי הקושיות זו לזו ולפרש כך: הנשים הנכריות בימי עזרא היו גיורות, ולכן עזרא מבליט בתוך דבריו את הפסוק "ולא תדרשו שלומם וטובתם" שיבולט לעם בזרותו, כדי להדגיש לעם שגיור איננו מוחק לחלוטין את המצב הקודם, ומזה ילמדו ישראל שגיור הנשים איננו ראוי אם הוא אינו גיור בלב שלם. בימי עזרא ישראל חטאו בנשיאת נכריות, אולם הם לא העלו בדעתם לתת מבנותיהם לגרים, שהרי ידעו שאבי המשפחה הוא נותן הטון בבית. אולם לימים, בימי נחמיה, הדרדרו ישראל יותר, ונתנו מבנותיהם לגרים, ולא זו בלבד אלא שאף גרים מואבים ועמונים שאסורים לבוא בקהל נתחתנו עמם. כששמעו העם על האיסור של עמוני ומואבי לבא בקהל הם פרשו מהם [ואולי אף פרשו מכל הגרים הזכרים, וזהו "ויבדילו כל ערב מישראל"]. השמטת הפסוק "לא תדרוש שלומם" בימי נחמיה נועדה כדי להזכיר לנו את איזכורו אצל עזרא, ובכך להזכיר לנו כי ההדרדרות החלה כבר אז, והחטא הדק כשערה הפך ברבות הימים לחבל עבה ממנו קשה להשתחרר. עד כאן הצעתנו, ויש לדון בה, ועוד חזון למועד. **נסכם כעת את הדעות בהלכה בנוגע לאיסור 'לא תדרוש שלומם' (ע"פ אנציקלופדיה תלמודית, ערך מואבי, עמ' יט-כ, הערות 130-144, ע"ש):** ברמב"ם איסורי ביאה יב, יז, משמע שמואבי ועמוני שהתגיירו אין בהם איסור 'לא תדרוש שלומם', שכל האיסור הוא רק לפני הגיור (וכ"כ בדעת הרמב"ם בספר קובץ ביאורים על הרמב"ם לרש"צ שפירא), וכתב הר"פ פערלא על יראים סי' רנ שכן משמע בכל הראשונים (וכ"כ בכל המצוה מצוה פ', ועוד). לעומתם, במנחת חינוך מצוה תקסב כתב ש'לא תדרוש שלומם' הוא אף אחר הגיור, וכן נראה גם מתרגום המיוחס לרב"ע דברים כג, ז, ובאנצ"ת הביאו שכן גם דעת היראים (ומ"מ בעבד עמוני ודאי יש איסור 'לא תדרוש שלומם' - עמק הנצי"ב על הספרי כי תצא פסקא מא, ואף אם נשתחרר העבד מ"מ כתבו בספר אלה המצוות מהד' המאור מצות לא תעשה נו הערה ו שבכל זאת יש בו איסור). עוד כתב במנחת חינוך הנ"ל שהאיסור הוא אף בנקיבה, וכן משמע ברמב"ם, ואם מדובר אחר שנתגיירו כתבו כמה אחרונים שבזה אין איסור אף לפי שיטות אלו (חי' ר' שמואל רוזובסקי, נחלת בנימין, קובץ ביאורים על הרמב"ם. לעומתם יש שהבינו בדעת המנחת חינוך שהוא נוטה לאסור גם אחר שנתגיירה, ולכן הקשו עליו). לעומת המנחת חינוך הרי שבספר יראים סי' ר"ג, ובחמדת ישראל, ועוד, כתבו שאין האיסור בנקיבות, וכתבו אחרונים שלפי דעה זו גם בגיורת אין

איסור (סוכת דוד לרב שירירו, ושכן משמע ביראים, כלי חמדה, ועוד) (לפי דבריהם צ"ע מדוע עזרא מזכיר איסור זה, והרי בימי עזרא מדובר היה במואביות נקבות?! כך הקשה ברנת יצחק עזרא ט, יב. ניתן לתרץ שהם סברו כמצו"ד שהיו גם עמונים גברים שנישאו לנשים יהודיות. עוד ניתן לתרץ שהם סברו שעזרא הזכיר זאת כענין חינוכי לימודי וכפי שהצענו לעיל).

^כ לענ"ד יש גם להשוות לדברי רס"ג בתפסיר לישעיהו לב, ח: "שיעץ להתקבץ כדי שתצא כל אשה כופרת (!) מתוך העם, שנאמר (עזרא י, ג) 'ועתה נכרות ברית להוציא כל נשים והנולד מהם'..." (ויש לבדוק עד כמה התרגום שם מדויק). ראה גם בפירוש רס"ג שנמצא בגניזה הקהירית, לויקרא יח, ט, ד"ה מולדת בית, נדפס בסיני ככו, עמ' עב.

^{כז} זו לשון נזר הקודש: "בשעה שעלו ישראל מן הגולה נתפחמו פני הנשים וכו' ונשאו נשים נכריות כמבואר בספר עזרא. והכא נמי כתיב התם במלאכי '...כי חלל יהודה קדש ה' אשר אהב ובעל בת אל נכר... כסות דמעה את מזבח ה' בכו ואנקה'... והא דתלינן הכא (בספר מלאכי) פגם המזבח מצד הגירושין ולא מצד נשואי נשים נכריות שפגמו ברית קודש... היינו משום דהרבה מהם נשאו נשים נכריות וגירוסם, דדיניניהו כבנות ישראל וליכא פגם ברית קודש, ולהכי קאמר דמכל מקום הוי הכא כסות דמעה את מזבח, שפגמו במזבח ע"י כח הגירושין של בנות ישראל שנתגרשו בחינם על לא ערות דבר. וכל שכן הני דנשאו נשים נכריות ולא גירוסם..." את שאלתו ניתן לתרץ בדרכים נוספות, ולדוגמא ניתן לומר שדברי מלאכי מדברים על חטא נוסף, ולא על חטא הנשים הנכריות הנזכר בספר עזרא. כמו כן ניתן לומר שמלאכי אכן מזכיר את שני החטאים (ויש מהמפרשים שביארו כך).

^ל בפירוש 'דעת סופרים' לזכריה (ג, ג-ד) כתב על מה שיהושע היה לבוש בגדים צואים בלשון זו: "היתה בו אשמה חיצונית... בניו או בני בניו היו נשואים לנשים שאינן כשרות לכהונה, כי היו גיורות [ובהערה שם ציין: "ראה יונתן (=תרגום), וזה לא כרושם המתקבל מספר עזרא שהיו נכריות, אלא שאף כי נתגייירו לא היו ראויות לכהונה"], וראה המבואר בעזרא י, יח (שם הובא שבני יהושע נשאו נכריות), כי כל הכתוב שם קשור לתקופה זו", ובהמשך כתב "העברתי מעליך עוונך – החטא שלו נקרא 'עוון', שהוא שם לחטא מתוך ידיעה גמורה (יומא לו, ע"א), כנראה משום שידע מה שבניו עושים וסבור היה כי זה מותר, מפני שהתגייירו..." בהמשך כתב: "השיאו לו אשה מיוחסת שתוליד לו בנים שיהיו ראויים לרשת את מקומו, ולא ירשוהו בניו האחרים גם לאחר שגירשו את נשותיהם הפסולות לכהונה, כי נפגמו ע"י נישואין אלו". עוד כתב: "זכריה ראה בנבואתו כי... שני הדברים ניתנו לשינוי וגם נשתנו: במשך הזמן הוכנו בגדים מתאימים, והנשים הבלתי מתאימות הופרשו מן הקהל... נצטוו המלאכים לעורר יוזמה בארץ להסרת הפגם מבני יהושע, והשלוחים לכך היו עזרא ונחמיה שפעלו לא רק לטהר את המשפחת הכהנים אלא לטהר את העם בכלל... ניתנה המחשבה החזקה בלב עזרא ונחמיה לפעול להפרשת הנשים הבלתי ראויות, ולאנשים ניתן הכח להתגבר על רגשי הקשר המשפחתי לנשים אלו". כך כתב גם בדעת סופרים עזרא ט, א, ד"ה לכנעני, וכן שם פס' ב ד"ה מבנותיהם: "עם נישואיהם גם נתגייירו גרות כל שהיא (ראה מה שהאריך בענין בדורות ראשונים כרך ב' עמ' 658 והלאה)". שם ד"ה 'ויד השרים' הוא שואל כיצד יתכן שהשרים חטאו בזה, ומתרץ ש"מסתבר כי הענין היה על רקע של הוראת היתר משום שהבנות עברו גרות מסוימת". שם פס' יב, ד"ה ועתה, כתב: "הן מתגייירות לשם נישואין... אין לבטוח בגרות כזאת, כל שכן אם זה לשם פילגשות", והוא מסביר (שם ד"ה אל תתנו) שבגלל הגיור לא שייך כאן דין 'קנאים פוגעים בו' וכדו', והוא מציין שעזרא מזהיר את ההורים לא להשיא לבניהם נכריות, ומכאן שמדובר בגיורות ולכן ההורים רצו בנישואין כאלו ולא ראו שיש איסור בדבר. בעזרא י, ב, ד"ה 'ונשב', הוא כותב שלא נזכר על נשים אלו לשון 'לקיחה' אלא 'ונושב נשים' וכדו', משום ש"לא היו נישואין אלה כדרך נישואי בת ישראל, כמו שנראה מדרך הכפרה של החוטאים שנכתב עליה בפס' יט. הם הכניסו נשים אלה לביתם כשפחות כנעניות במידה מסוימת, אם כי לא כשפחות ממש. דרך זו נראתה להם קלה יותר, ועוררה פחות התנגדות במשפחות. ע"ז נידמו נשים אלו למה שקרוי בהלכה 'חציה שפחה וחציה בת חורין' כי אי אפשר היה לקרוא לה 'שפחה', מאחר שנהגה דרך חירות כאשר ממש, ואי אפשר היה לקרוא לה 'בת חורין' מפני שלמעשה לקחה כשפחה כנענית, דבר שאי אפשר היה למנוע אותו כי מותר היה להכניס שפחות כאלו שלמעשה נהגו ככל בנות ישראל" (כי שפחה מקיימת מצוות שהזמן גרמא, ואם כן בזה היא כיהודיה) וציין הדעת סופרים שם שבזה תבואר הגמ' (כריתות דף יא) שהם נשאו שפחות חרופות (שהרי כיצד יתכן שכולם נשאו שפחות, אא"כ נאמר כמו שהעלה בתורת הראשונים שהיו ביניהם שנכשלו גם בזה). שם ד"ה 'נשים נכריות מעמי הארץ' ביאר הדעת סופרים שהבעיה בנישואין עמם היתה כפולה, שהרי חלק מהנשים היו מ"עמי הארץ" שהתגוררו בארץ ישראל, ולכן "צריכים היו לחשוש לרשעותם, גסותם... וכן אפשר שאף כי

האשורים בבלו את כל העמים עדיין היו בני שבע העמים ידועים במידה מסוימת והם היו חלק גדול מעמי הארץ". בדעת סופרים עזרא י, ג, ד"ה בעצת ה', כתב שלא היה גירוש כללי של כל הנשים, אלא לגופו של כל מקרה, "כי היו מקרים בהם היתה גירות מוצדקת". בדעת סופרים עזרא י, יג, ד"ה והמלאכה לא ליום אחד, הוא מסביר שהיה צריך לבדוק מי לא צריך להרחיק את האשה, משום שלקח סתם שפחה, בלי קשר אישי איתה, או משום שמדובר היה בגיור אמיתי. בדעת סופרים עזרא י, יז, ד"ה אנשים, כתב שלוקחי הנשים הנכריות "סבורים היו כי הנשים ישתלבו במשפחות ויקבלו עול מצוות בשלמות", בעזרא י, יט, ד"ה ואשמים, כתב "נאמר להם שלאחר שיוציאו את נשיהם, יקריבו קרבן הדומה לקרבן שחייב להביא מי שחטא בלקיחת שפחה חרופה, כי המקרה שלהם היה דומה לחטא זה (וכתב בהערה שבזה יתאימו דברי רש"י ש'הוראת שעה היתה' לדברי חז"ל)...". בדעת סופרים עזרא י, מד, כתב שלשון הפסוקים שם מצביעה על כך שנושאי הנשים טענו שהם לא נשאו אותם לאשה אלא רק לקחו אותם כשפחה, ומלשון הפסוק שם נראה שהם לא התייחסו לבני הנשים כאל בני שפחות אלא כבניהם ממש. בדעת סופרים נחמיה יג, כג: "עמוניות מואביות - ... כנראה לא היה ממשות בגירותם בתנאים שנמצאו בהם, או שבגלל הרשעות הרבה שהיתה בעמים אלו היה חשש לגירותם אף אם בתחילה נתגיירו בלב שלם, כי בגלל התנאים הקשים של עם ישראל מיהרו לחזור לסורן. המילים 'אשדודיות' ו'עמוניות' הן לא מנוקדות. זה בודאי כוונה ורמוז בכך שעברו גירות כל שהיא, ואי אפשר היה לומר שהן פסולות בהחלט" [אע"פ ש'אשדודיות עמוניות' נכתב חסר, ורק הקרי הוא 'אשדודיות עמוניות', והשווה לדברי פירוש הרוקח על רות א, ד, שכתב שנאמר שם 'מאביות' בכתוב חסר לרמז ש'אין להם דין מואבי'. יש להעיר שבנחמיה תיבת "מואביות" מנוקדת והכתיב הוא מלא]. בדעת סופרים נחמיה יג, כה, מביא ש'לא נזכר שדרש (נחמיה) מהם שיוציאו את הנשים, וכל דבריו הם רק על להבא. כנראה משום שבדיעבד היה להם דין נשים יהודיות שאי אפשר להשליכם חזרה לבין הגויים". בדעת סופרים נחמיה יג, כז: "אנשים אלו... גיירו נשים מבנות המקום לנישואיהם, ואף אלו היו כפלגשות, כנראה מלשון 'להושיב'... לשון 'להושיב' כי לא נשאו אותן, אלא היו כפילגשים, כי ע"פ בי"ד לא יכלו לשאת אותן".¹⁴ ר"ש הכהן ביאר אחרת: נושאי הנשים סברו כדעת חכמים שנקטו שמותר להינשא לגויה שאינה מז' עממין. לענ"ד ניתן לבאר בדרך שלישית [ונראה שכך הביאור הפשוט]: אף שמדובר היה בחטא ברור, מ"מ מבחינה מעשית קשה היה לגרום לפירוק המשפחות ע"י הפרשת הבעלים מנשותיהם הגויות ומבניהם. לעזרא לא היה כוח והשפעה גדולים עד כדי כך. אף שמצד המלך יתכן שהיה לו כוח כפיה על הדבר, מ"מ אם העם לא היו משתפים פעולה מיוזמתם לא היה הדבר מצליח בפועל.

¹⁵ **שיטת הרלב"ג:** מדברי הרלב"ג עולה מפורשות שהנשים לא התגיירו, שהרי ברלב"ג עזרא ט, ב, כתב "והתעברו זרע הקדש בעמי הארצות - ידמה שנשאום בגיותן, שאם לא היה כן לא היה אסור בדבר בכל הגוים שזכר, כי אם במצרים" (כך גם נראה מהרלב"ג עזרא סוף פרק י, התועלת השישי. יש להעיר שקושית הרלב"ג "שאם לא כן לא היה אסור... כי אם במצרים" היא לענ"ד משום שנקט כשיטת רשב"י ביבמות כג ע"א, וכפסיקת הרמב"ם בהל' איסורי ביאה יב, א, אולם הטור אבה"ע סי' טז פסק כשיטת חכמים שחלקו על רשב"י, וכשיטת רבא ביבמות עו ע"א, ולכן לשיטת הטור יש איסור להתחתן עם ז' עממין שהתגיירו, והרי שלפי שיטתו קושית הרלב"ג אינה קשה, אלא רק לגבי העמוניות והמואביות, וראה להלן במה שכתבנו על שיטת המשמחי לב). **שיטת הר"י אברבנאל:** בפירושו למלכים א, ג, א, בביאור השאלה החמישית, כתב האברבנאל שהנשים הנכריות הנזכרות בעזרא פרק ט' לא התגיירו, ולפני כן, בביאור השאלה הרביעית, כתב האברבנאל שהנשים הנכריות הנזכרות במלאכי פרק ב' לא התגיירו. **שיטת היפה תואר:** מהר"ש יפה כתב בספרו יפה תואר על בראשית רבה יח, ה: "ודע שנשים אלו אף על פי שנשאום לנשים והולידו בנים, בגיות נשאום ולא גיירום, ולהכי אמר להוציאן, וכל הנולד מהן גוי, דבן הגויה כמוה... דאילו גיירום כשרות היו הן ובניהם". **שיטת ספר המקנה:** בעל ההפלאה כתב בספרו המקנה קידושין סט ע"א: "...כתוב (עזרא ט, א) 'לכנעני וגו' העמוני המואבי וגו', היינו נשים נכריות שלא נתגיירו, תדע דהא 'עמוני ולא עמונית' (כלומר, אם מדובר בגירות אין סיבה להוציאן, שהרי עמוניות ומואביות שהתגיירו מותרות לבא בקהל), אלא שהיו נכריות והבדילו אותן ובניהן שנולדו מהן". **שיטת ר"י סקילי:** בתורת המנחה לר"י סקילי (פרשת תזריע, דרשה מה, עמ' 416): "... ובאשת נעוריק אל יבגוד' (מלאכי ב טו). פסוק זה אמרו מלאכי הנביא ע"ה והוא עזרא הסופר, להוכיח לישראל על הבגידה והתועבה שעשו בעת ההיא עם השם ית' ועם נשותיהם... שעברו על מצות התורה שצותה 'לא תתחתן במ'... הלכו ונתחתנו באומות ונשאו נשים נכריות על נשותיהם הכשרות, והיו נשי ישראל עגונות כאלמנות חיות, דכתיב ביה בעזרא (ט א) לא נבדלו העם ישראל והכהנים והלויים מעמי הארצות". **שיטת המשמחי לב:** במשמחי לב למלאך רפאל על עזרא פרק ט' כתב בתחילה

שנראה שמדובר בגיורות, ולא בגויות, שהרי בפסוקים שם נזכרים ז' עמי כנען, ועוד עמים שיש בעיה להתחתן איתם גם לאחר הגיור (וכע"ז ברלב"ג שהובא לעיל, ויש להעיר על דבריהם ממה שדייקו בדעת מקרא עזרא ט, א, שלא נאמר "הכנעני" וכו', אלא נאמר "כתועבותיהם לכנעני" וכו', ולכן אין הכוונה לז' עממין אלא לגויים משאר האומות שהתנהגו כמו ז' עממין). אולם, בהמשך מקשה המשמחי לב שאם מדובר בגרים לא מובן מדוע היתה בעיה להתחתן עמם, שהרי ברשימה שם נזכר "העמוני המואבי... כי נשאו מבנותיהם" (עזרא ט, א), והרי רק גברים עמונים ומואבים שהתיירו אסורים אך הנשים מותרות, ולכן אם מדובר על עמוניות ומואביות שהתיירו לא מובן מדוע עזרא מחה בהם (לענ"ד אולי ניתן לתרץ ששרי ישראל, שהם המדברים שם בפסוק, טעו וחשבו שאיסור "לא יבוא עמוני ומואבי בקהל יי" קיים גם בנקיבות, ודלא כדרשת חז"ל "עמוני – ולא עמונית", והדבר מסתבר שהרי מצאנו שהיה באותו דור רפיון בתורה ובלימודה). לכן נטה המשמחי לב לומר שהנשים לא התיירו, וכתב ש"כן נראה" מדברי הרמב"ם (איסורי ביאה יב, א) שהנשים לא התיירו (ואנו נעסוק בהמשך בשיטת הרמב"ם). בהמשך, בפירושו לעזרא פרק י', כתב המשמחי לב שאם הנשים היו גיורות לא היה צורך להוציא את ילדיהן, ולכן צ"ל שלא נתיירו [וכבר הערנו על ראייה זו, שאין כ"כ הכרח שהם אכן הפרישו את הבנים]. **שיטת הרמב"ם: הרמב"ם** (איסורי ביאה יב, א) עסק באיסור נישואין לגויות וכתב שמקורו ממה שכתוב בדברים ז, ג "ולא תתחתן בם, בתך לא תתן לבנו, ובתו לא תקח לבנך", וכתב שזה מדבר לא רק בז' עמי כנען, והוסיף הרמב"ם "וכן מפורש ע"י עזרא ואשר לא ניתן בנותינו לעמי הארץ ואת בנותיהם לא נקח לבנינו..." וצ"ע שהרי פסוק זה אינו בספר עזרא אלא בנחמיה (י, לא)? ושואל יש לתרץ שהרמב"ם סבר שפרקים ח-י בספר נחמיה עוסקים באירוע שהתרחש מיד עם עליית עזרא (וכשיטת המיוחס לרש"י נחמיה ז, ה-ו, והמשמחי לב נחמיה ז, ה, והארכנו בביאור שיטה זו בספרנו כת"י 'אשי ישראל לספר עזרא' פרק נא, 2), ולפי"ז מתורץ. מכיון שבתקופת עליית עזרא היתה בעיה של נשים נכריות, לכן מסתבר לפיכך שעל זה מדובר בפסוקים הנ"ל שבספר נחמיה (אף שאין זה מוכרח), ומכיון שלפי הרמב"ם הפסוקים בנחמיה עוסקים בגויות אם כן מסתבר שגם הבעיה בימי עזרא לא היתה של גיורות אלא של גויות (וכפי שהבאנו לעיל שכך הבין המשמחי לב בדעת הרמב"ם). אולם, שואל יש מקום לתרץ את לשון הרמב"ם "וכן מפורש ע"י עזרא" באופן אחר: כוונת הרמב"ם היא שכך מפורש בספר עזרא (שהרי לפי חז"ל ספר נחמיה נקרא גם הוא 'עזרא'). הסבר זה מסתבר, שהרי פרק י' בנחמיה אינו מדברי עזרא, אלא הוא נוסח האמנה עליה חתמו העם. לפי הסבר זה אין להביא ראייה מדברי הרמב"ם לנידון דידן, שהרי יתכן שהפסוקים בפרק י' בנחמיה מדברים על תקופת עליית נחמיה (כשיטת הרי"ד נחמיה ז, עג, והרלב"ג נחמיה ז, ד, ועוד, עי"ש באשי ישראל שם), שמאחרת בכ-13 שנים לעליית עזרא, ואם כן יתכן ששם בנחמיה מדובר על גויות, ולא על הגיורות שעליהם מדובר בספר עזרא. יש להבין מדוע הרמב"ם מביא את הפסוק בספר נחמיה, והרי ראוי היה לו להביא פסוק מוקדם יותר, בעזרא ט, יב, שם נזכרים דבריו של עזרא הסופר: "כי עזבנו מצוותיך אשר ציוית ביד עבדיך הנביאים לאמר: הארץ אשר אתם באים לרשתה ארץ נדה היא... ועתה בנותיכם אל תתנו לבניהם, ובנותיהם אל תשאו לבניכם..."? ולכאורה מכאן ראייה שהפסוקים בספר עזרא עוסקים בגיורות, ולא בגויות, ומשום כך הרמב"ם לא הביא מהם ראייה. אולם, שואל יש מקום לתרץ אחרת: הרמב"ם הביא בתחילת דבריו שם שהאיסור בתורה "לא תתחתן בם" אינו עוסק בז' עממין, כפשט הפסוק, אלא בכל הגוים, ולזה מביא הרמב"ם ראייה מהפסוק בנחמיה. בפסוקים בספר עזרא נזכר "אשר ציוית ביד עבדיך הנביאים", ולכן היה אפשר להבין שאיסור זה נאמר רק בנביאים ולא בתורה, ומשום כך הרמב"ם העדיף להביא את הפסוקים בספר נחמיה, שמהם משמע יותר שזהו האיסור שנזכר בתורה, שהרי כך היא הלשון בנחמיה: "באים באלה ובשבועה ללכת בתורת האלוהים אשר ניתנה ביד משה עבד האלוהים, ולשמור ולעשות את כל מצוות ה' אדוננו ומשפטיו וחוקיו. ואשר לא נתן בנותינו לעמי הארץ ואת בנותיהם לא נקח לבנינו". בנוסף, מהפסוקים בספר עזרא ניתן להבין שהאיסור הוא דוקא בז' עמי כנען (וכפי שמשמע מעזרא ט, א, וכפי שהבין בתחילה בספר משמחי לב הנ"ל), אולם הפסוקים בנחמיה מדברים באופן כללי יותר, על "עמי הארץ", ולכן הרמב"ם הביא ראייה דוקא מהם. **שיטת יפה ללב: ביפה ללב** (אהע"ז ד, ב, בתחילתו) כתב שישראל נשאו נכריות ואז הם הפרישו, כנזכר בעזרא פרקים ט-י. הוא מסביר שאף שישראל יכלו לא להפרישן אלא לגיירן ולהישאר נשואים להן, מ"מ ישראל לא רצו בכך, משום שמי שנשא גויה לפני גיורה לא טוב לכתחילה להישאר עמה אחר שתתייר, משום שכבר נכשל בה. **שיטת העלי תמר: הג"ר** יששכר תמר כתב בעלי תמר (ביצה פרק ה, הלכה ב, ד"ה כאן להלכה) שלא היו 'קידושין' אצל הנשים הנכריות, והרי שסבר שהן לא התיירו. **שיטת בעל המדרש שמואל, הב"ח, והמלבי"ם:** יש מחלוקת האם רות וערפה גויירו לפני שמחלוך וכליון התחתנו איתם, ורבים כתבו

שהן לא גויירו (תרגום רות א, ד-ה, ושם י; תנחומא בהר ג; ועוד), ובעל המדרש שמואל והב"ח והמלבי"ם כתבו שמלשון הכתוב "וישאו להם נשים מואביות" ולא "ויקחו להם" כלשון הרגילה בתנ"ך, מזה משמע שלא נתגייירו, ולכן לא היה שייך בהן קידושין (מלבי"ם אות א, ד, משיב נפש לב"ח רות א, ד, דף יא טור ב, אגרת שמואל לר"ש די אוזידא בעל מדרש שמואל רות א, ד, ד"ה 'ובמהש"כ וישאו להם נשים מואביות', וכ"כ עוד כמה אחרונים ידועים פחות). לפי דבריהם, מכיון שגם בנשים הנכריות בימי עזרא כתוב לשון "נישואין" (עזרא ט, ב, ועוד), ולא לשון "ליקוחין", צ"ל שגם הן לא התגייירו (וכ"כ במפורש המלבי"ם שם). לענ"ד יש להעיר בענין שיטתו שלשון ליקוחין נזכרת בקשר לשמשון בשופטים יד, ב, ואכן המלבי"ם שם התייחס לזה, וכן בקשר לבת פרעה במלכים א, ז, ח, וצ"ע כיצד מסתדרים דבריו עם מש"כ בבראשית ו, ב, ובמלבי"ם שם). אמנם יש להעיר על ראייה זו: ישנה מחלוקת האם רות וערפה נתגייירו מתחילה, וכל מה שהבאנו הוא לדעת הסוברים שהן לא נתגייירו, אולם רבים הרי סברו שהן כן נתגייירו (ראב"ע רות א, ד, רי"ד אות א, ד, מהר"י קרא רות א, יז, רלב"ג רות א, י, ר"י ג'אקון המובא בשרש ישי, וכך הסביר מהרז"ו את המדרש ר"ר ב, יד, וכך מובא בזוהר חדש, ובעוד מקורות. בפירושו הרוקח על חמש מגילות רות א, ד, כתב: "וישאו – בנישואין, כי גיירום, ויש או ויש ז' ברכות כמנין או"). לפי דעתם בהכרח שלשון "נישואין" שייכת אף כאשר יש חלות לקידושין, ואם כן לפי דבריהם אין כאן שום ראייה (ובהמשך נרחיב מעט בכך). עוד יש להעיר שבעזרא ט, ב, נאמר "הנשוב להפר מצוותיך ולהתחתן בעמי התועבות האלה", ומלשון זו משמע שהיה כאן קידושין (וראייתו בשם נהור שרגא ליבמות עו, ע"א, שביאר שכפי שאצל שלמה אמרו ביבמות עו ע"ב שמתוך אהבה שאהבה את נשיו העלה עליו הכתוב כאילו נתחתן בהם, כך גם כאן ישראל אהבו את נשיהם הנכריות ולכן נזכר שם לשון חיתון). נרחיב מעט בענין השאלה הנ"ל, האם לשון נישואין היא דווקא כשלא חלים קידושין: בספר התשבי (לר' אליהו בחור, מהדורת מכון איש מצליח תשס"ה), נדפסו הגהות רגלי מבשר לרב אליעזר הרשטיק (שאו"ל נרצח בשואה), שהביא שם בערך 'נשוי' שלשון נישואין מופיעה רק אצל רות ובספר עזרא, משום שהיא לשון נשיאה והרמה, ומכיון שהם לקחו נשים פחותות מהם לכן הנשים הללו נישאו והורמו, ע"כ. לשון נישואי אשה נמצאת גם בשופטים כא, כג, שם מובא על בני בנימין "וישאו נשים למספרם מן המחוללות אשר גזלו". לענ"ד פסוק זה מסתדר עם פירוש הרגלי מבשר (וראה לב אהרן על שופטים שם) אך קשה מזה על המלבי"ם הנ"ל, שהרי כאן מדובר בקידושין כשרים (כמש"כ בילקוט מעם לועז בשם לב אהרן, ובדברי טובה, ובפרשיות בספרי הנביאים, ובערוך השלחן אבה"ע מב, ד, אך ראה רלב"ג. ראה גם בספר 'שלחן הערוך' על ספר הערוך, לר' דוד גולומב, וארשא תרע"ה, עמ' 6, שכתב שלשון 'נישואין' הוא כשיש צד איסור בדבר, ואצל המחוללות היה הדבר באונס ובחטיפה והיה בזה חילול שבועה וכו', ולכן נזכרה שם לשון זו, כפי שהיא נזכרת ברות ובספרי עזרא ונחמיה. מ"מ גם לפי דבריו היו אצל בני בנימין קידושין כשרים. ראה גם יריעות שלמה לר' שלמה פאפנהיים, חוברת ב' יריעה ח, מהד' מה"ק תשע"ח עמ' 252, שלפי דבריו נראה שנזכר לשון 'נישואין' בשלשת המקומות הללו, משום שלשון נשיאה היא לקיחת דבר ממקום חיבורו, ובמקומות אלו לקחו את הנשים הללו מבית אביהן אל מקום שונה). מצאתי שלשון נישואין נזכרה בעוד שלשה מקומות: בדברי הימים ב, יא, כא, מובא שרחבעם "נשים שמונה עשרה נשא ופילגשים ששים", ושם יג, כא, נאמר על אביה מלך יהודה "וישאו לו נשים ארבע עשרה", ושם כד, ג, נאמר "וישאו לו יהודע נשים שתיים", ובכל המקומות הללו המלבי"ם לא הסביר מאומה (ואין לומר שלשון זו נזכרת רק כשלוקחים כמה נשים, שהרי לשון 'לקיחת' אשה נזכרת בבראשית ד, יט 'ויקח לו למך שתי נשים', וכך גם בדברי הימים ב, יא, כ, שם מדובר באשתו השניה, ומיד בפסוק הבא נזכר "נשים שמונה עשרה נשא", וצ"ע. לשון 'לקיחת' אשה נזכרת גם בדברי הימים א, ד, יח, ושם ז, טו). **מקור נוסף:** ראיתי שחיים ברודי כתב (במאמרו 'גרגרים', בתוך 'לדוד צבי – ספר היובל לרד"צ הופמן', עמ' 172, אות ב) שעזרא הרחיק נשים נכריות, אע"פ שהיו בהן עמוניות ומואביות שאינן מז' עממין, "וטעם הדבר לפי שלא נתגייירו, כי לא מצאנו בשום מקום שנתגייירו וקיבלו עליהם דת ישראל". הוא מביא לכך ראייה מסוף נחמיה, כי אם הנשים התגייירו אז כיצד מביא נחמיה ראייה מנשות שלמה, והרי נשות שלמה הוסיפו לעבוד ע"ז ואין זה דומה לנשים הנכריות שנכנסו תחת כנפי השכינה. **דחייה לראיה מכל השיטות הנ"ל:** הבאנו לעיל ראייה שלפי המדרש שמואל, הב"ח, והמלבי"ם בהכרח שהנשים הנכריות בימי עזרא לא התגייירו, שהרי נאמר בהן לשון 'נישואין'. אולם באמת נראה שאין כאן ראייה, שהרי לגבי רות וערפה הביא הב"ח עצמו בפירושו את דברי המדרש (רות רבה ב, ט) "תני בשם רבי מאיר: לא גיירום ולא הטבילו אותם...", וכתב הב"ח (משיב נפש רות א, ד) שכונת ר' מאיר היא שהגיור לא היה כדין, משום שהיה בפני הדיוטות ולשם אינטרס (ודימה זאת הב"ח לגיור נשות שלמה), ועוד הביא הב"ח (בפירושו באר מים על רש"י א,

(יב) את דברי רש"י (רות א, יב) "שנכריות היו ולא נתגיירו", וכתב שיתכן שכוונת רש"י היא שהן "לא נתגיירו בצדק" כי הן התגיירו רק כלפי חוץ "ובסתר היו עובדות עבודה זרה... ולכך לא נחשב הגירות לגירות". הרי לנו שכאשר כותבים המפרשים שלא היה גיור פעמים שכוונתם לכך שהגיור לא היה כשר. וכך נוכל להסביר את רוב השיטות שהבאנו לעיל (האברבנאל, הרלב"ג, המקנה, וכו'). אמנם, באמת לא נראה לומר כך, שהרי היה להם למפרשים לציין במפורש דבר מחודש שכזה, ולכן משתיקתם משמע שמדובר בגויות שלא עברו שום גיור, ואפילו לא גיור בעייתי.

²⁷ **שיטת רמ"ד ואלי:** בפירוש רמ"ד ואלי לעזרא נראה לענ"ד שהבין שמדובר בגויות ממש [אלא שיש להעיר שהוא כלל לא מזכיר בפירושו לעזרא, וגם לא בפירושו לזכריה, את דברי הגמ' בענין בני יהושע, ולכן נראה לומר שהוא ביאר לפי פשט הכתובים, ולא לפי חז"ל]. הוא כותב בעזרא י, ג, שהפרשת הנכריות "לא היה לאסור את המותר ולעשות לפנים משורת הדין, כי אם לשמור את דבר ה' שצוה בתורתו שלא להתחתן עם הנכרים". ברמ"ד ואלי נחמיה י, כט, כתב ש"הנבדל מעמי הארצות" הם גרים שהתגיירו, והוא מסביר שהכתוב אומר "הנבדל מעמי הארצות אל תורת האלוהים" משום שבאותו דור היו ישראל מושפלים ולכן מי שהתגיירו היה גיורם בצדק ולא כדי להצטרף לעם חזק. מזה משמע שלדעתו לא היו באותו דור גוים שגיוון היה מזויף. גם ברמ"ד ואלי נחמיה יג, כט, כתב שמה שנחמיה שם מבקר את הכהנים שנשא נכריות "זכרה להם אלהי על גאלי הכהונה" מסביר הרמ"ד שעל הכהנים היה להישמר יותר מאשר כל העם בענין הערכוב עם הנכריות, כיון שהכהנים קרובים יותר אל הקדושה ולכן הם צריכים להתרחק יותר מהטומאה [הרי שלא ביאר שמדובר בגויות שבוה יש בעיה חמורה יותר אצל כהנים משום שהם אסורים בגיורת אך כשגיורה כשר והגון. מוכח מזה שהרמ"ד הבין שהכהנים נשא גויות ולא גיורות]. מצד שני – ברמ"ד ואלי נחמיה יג, ג, כתב שאחרי שישאל קראו בתורה שמואבי ועמוני שמתגיירים אסורים לבוא בקהל ו"א אפשר להם להתערב בנשמותיהם של ישראל", וכשישראל שמעו זאת "והבינו בטעמם" אז הם "הבדילו כל הסיגים של ערב רב מישראל, וזהו שאמר 'ויהי כשמעם את דברי התורה ויבדילו כל ערב מישראל'. וענין מה שתערובת האומות נקרא 'ערב' הטעם הוא לפי שהערב הוא עת שליטת ה'דין', ואין דין יותר קשה לישראל כמו ערבוב האומות, אע"פ שמתגיירים, כענין אמרם ז"ל 'רשים גרים לישראל כספחת'... וזהו שאמר 'ויבדילו כל ערב מישראל'..." ומשמע מדבריו שהם הבדילו מהם את כל המתגיירים [ולאו דוקא מעמון ומואב] [ואמנם ניתן לדחוק בלשונו, ולבאר שכוונתו לומר שכמו שבכל הגרים הם קשים כספחת, כי נשאר בהם איזה משהו מגיותן, ככה אצל עמון ומואב נשאר אצלם מהעמוניות ולכן הם אסורים בחיתון, ולכן הפירוש את הגרים מעמון ומואב, אלא שכל זה דחוק בלשונו], וכדי שלא יסתור את דבריו ניתן לתרץ שאכן כאן מדובר על גרים, אך בפרקים הקודמים מדובר על גויים ממש, ואלו שני חטאים שונים.

²⁸ במאירי (אבות א, א, ד"ה 'ועשו סייג') כתב: "עד אז לא היו עושים סייג... ולכן הגיעו לגוף העבירות, כמו שמצאנו בנישואי נשים נכריות בספר עזרא (!), ובחילול שבת, ובכמה דברים. ועתה, בגלות בבל, התחילו לעשות תקנות וגדרים..." הרי שנקט שמדובר על איסור תורה ממש, שבו נכשלו ישראל מכיון שלא נעשה סייג לאיסור. לפי דבריו לא מדובר בנישואין המותרים לפי עיקר הדין (כפי שהצענו), ואף לא בדבר שישאל חשבו שהוא מותר, אלא מדובר באיסור ברור שהעם נכשלו בו.

²⁹ הרמ"ד ואלי (נחמיה י, כט) כתב שבימי נחמיה היו ישראל מושפלים, ולכן מי שהתגיירו היה גיורם בצדק, ולא כדי להצטרף לעם חזק. אמנם לענ"ד ניתן לראות את המצב במבט שונה: אמנם ישראל היו מושפלים, אך דבר זה התרחש רק כמה שנים לאחר עלייתם. לעומת זאת מיד עם עליית זרובבל היו ישראל במצב נפלא, שהרי כורש הצהיר שה' פקד עליו לבנות את המקדש, ומסתבר שהיתה תחושה שבתוך זמן קצר המקדש יבנה, יהודי בבל יצטרפו אל חבריהם שעלו, וישראל אף יזכו, אולי, לעצמאות מדינית. לפיכך היתה אז סיבה טובה לגויים שישבו בארץ להתגייר ולהצטרף לעם היהודי (זאת ועוד, יתכן שגם בשלב השני, לאחר שבניית המקדש נעצרה וישראל היו מושפלים, גם אז הכיוון הכללי היה כיוון של צמיחה). נזכיר כי לעיל (פרק ב, אות 1) הצענו שהנשים הנכריות התגירו במסגרת הגיור הרחב שאירע בסוף ימי אחשורוש, כאשר "רבים מעמי הארץ מתיהדים, כי נפל פחד היהודים עליהם". גיור זה היה מתוך פחד (כמובא בפסוק, וכפי שהארכנו לעיל שם), ולכן הוא דומה לגיור שאירע בימי דוד המלך.

³⁰ חז"ל והראשונים (ערכין ה, ע"ב – ו, ע"א) נחלקו האם גוי יכול להקדיש מכספו עבור בנין המקדש: יש אומרים שהגוי יכול לתרום לבניינו, משום ש"לא לכם ולנו לבנות בית לאלוהינו" נאמר דוקא בימי עזרא, אז ניסו עמי הארץ לרפות את ידי הבונים, ולכן אין ללמוד מזה הלכה לדורות. לעומתם, יש אומרים שהגוי אינו יכול לתרום לבניינו, שהרי נאמר "לא לכם ולנו לבנות

בית לאלוהינו". מה החשש בכך? לפי רש"י החשש הוא שכוונת הגוי לרפות את ידי הבונים. התוספות הביאו ביאור נוסף, ולפיו "בתחילת הבנין יש לחוש פן יחזרו בהם ויערערו לומר יש לנו חלק בבית המקדש" [ועל סיבה זו נעמוד בפרק הבא]. נבאר כעת את המקורות ביתר פירוט: בגמ' בבלי בערכין ו, ע"א (וכן בירושלמי שקלים פ"א ה"ד, דף ד, ע"א) מביאה הגמרא מחלוקת תנאים האם גוי יכול לתרום לבדק הבית: לפי ר' מאיר הוא לא יכול, ומבאר רבא שזהו משום 'לא לכם ולנו'. לפי ר' יהודה הוא יכול, ואבימי מבאר שמכל מקום ר' יהודה מסכים שהכסף נגזר ולא משמש לבנין, וזהו שנאמר 'לא לכם ולנו'. ולפי רש"י רבא נחלק על אבימי וסבר שלפי ר' יהודה רק בימי עזרא לא קיבלו, כי היה אז מצב מיוחד שניסו להפריע לבניה, אך לדורות מקבלים, אך לפי הרמב"ם גם רבא מסכים לאבימי שלפי ר' יהודה אין מקבלים מהגוי באף דור, וראה בגמ' מתיבתא בביאור שיטות שאר הראשונים בסוגיא. הגמ' מביאה שהאיסור הוא "בתחילה" אך "בסוף" מקבלים מהגויים, וביאר רש"י שהכוונה היא שבתחילת הבנין אין מקבלים מהם, אך אחר שהמקדש כבר בנוי, דהיינו "בסוף", אז כן מקבלים עבור בדק הבית (ר' גרשם והרמב"ם ביארו באופן אחר, ולפיו 'בתחילה' פירושו 'לכתחילה' ו'בסוף' פירושו בדיעבד). מדוע לא מקבלים 'בתחילה'? רש"י כתב שני ביאורים, ולפי ביאורו העיקרי בהתחלת הבנין לא מקבלים כי "שמא לרפיון ידים מתכוונים", ובתוס' הביא עוד פירוש "לכתחילה בתחילת הבנין יש לחוש פן יחזרו בהם ויערערו לומר יש לנו חלק בבית המקדש, לבסוף... מקבלין, דלא שייך תו ערעור, והאיל ונבנה בית המקדש כבר" [ובגמ' שם מובא שגם כאשר התירו עדיין אין היתר אם הוא חפץ שיוכנס כפי שהוא לתוך הבנין, כגון קורת עץ לפי הרמב"ם, או כליא עורב לפי רש"י, וכתב ר' גרשם שהאיסור בזה נלמד מהפסוק 'לא לכם ולנו', וכן משמע ברמב"ם מתנות עניים ח, ה, וביאר רדב"ז שם ש'לכם' משמע דבר שניכר שהוא 'לכם' של הגויים, כלומר חפץ שאינו עומד להימכר אלא יוכנס לבנין המקדש כפי שהוא, ואם הבנתי נכון אז ר' גרשם הבין שהסיבה ל'לא לכם ולנו' הוא שמא הגויים יחזרו בהם]. עוד מובא בגמ' שם שלכו"ע (גם בתחילה) מותר לקבל תרומה אם היא התקבלה מן המלכות, ולפי הצעתו (שהטעם לאיסור הוא מצד שזו נקודת הראשית שצריכה להיות טהורה) ניתן להסביר זאת ע"פ המשך חכמה דברים יז, טו, שכתב שהסיבה שמותר לקבל מהמלכות הוא משום שזה נחשב שהתרומה התקבלה מאת ה', שהרי לב מלך ביד ה' (וראה גם ברש"י טויבש ד"ה מתיב, וראה בלחם משנה על ערכין פ"א ה"ו שכתב שלפי הרמב"ם מקבלים מהמלכות כי כך לא יהיה ערעור על המקדש כי המלכות תגן על מה שהיא בעצמה בנתה). עוד יש להעיר שהגמ' שם בערכין מקשה מכך שנחמיה קיבל עצים מאסר שומר הפרדס, כנזכר בנחמיה ב, ח (והגמ' תירצה שהמלכות מקבלים ממנה כי היא לא חוזרת בה), ורש"י שם בגמ' כתב שהפסוק בנחמיה ב, ח, מדבר על עצים לתחילת בנין שנשלחו ע"י כורש, ונראה שכוונתו לדריוש השני שמכונה על ידו 'כורש', והכוונה לתחילת בנין חומות ירושלים, ודינו כמו תחילת בנין המקדש כמו שמצאנו בירושלמי הנ"ל וברמב"ם שנביא בהמשך שדין חומות ירושלים כדין המקדש. עוד מקור לאיסור ישנו במשנה שקלים פ"א ה"ה שם מובא שלא מקבלים מ"הנכרי והכותי" (ולענ"ד אולי הדגישו 'הכותי' כי 'לא לכם ולנו' נאמר ספציפית על הכותים, ויש לבדוק בגרסאות המדויקות) אלא רק מה ש"נידר ונידב" לצורך המזבח (ולענ"ד יש לבדוק אולי יש קשר לכך שכאן בנו תחילה מזבח ולא היה לגויים בעיה עם זה, כמובא בעזרא ג, ג) אך לא מקבלים מהם לצורך בדק הבית, שנאמר "לא לכם ולנו", ובתפארת ישראל שם (יכין אות לב) כתב שמהפס' בנחמיה ב, כ' ולכן אין חלק וצדקה וזכרון בירושלים' למדו שגם בקרבנות ציבור אין להם חלק, ובתלמוד ירושלמי שם שקלים ד, ע"ב, מבואר בשם ר' סימון שמהפס' 'לא לכם ולנו' למדו שלא מקבלים מהם לצורך המקדש, ומהפס' בנחמיה ב, כ, למדו לא לקבל מהם לצורך בדק העיר בירושלים "לאמת המים ולחומות העיר ומגדלותיה", וכן פסק ברמב"ם ערכין פ"א, ה"א, שאף לצורך חומות העיר אין מקבלים מהם "שאינן מקבלים מן הגויים נדבה או נדר לחזק בדק הבית או בדק ירושלים, שנאמר לא לכם ולנו לבנות בית' ונאמר 'ולכן אין חלק וצדקה וזכרון בירושלים'..."

¹⁷ השווה גם שו"ת משנה הלכות (ח"ז, סי' רנ), שסבר שמדובר בגויות ממש, והוא כותב ש"עזרא ובית דינו לא רצו לקבלם להתגייר, כל שהם לא יתגיירו גירות אמיתית כרות המואביה שנתגיירה לה' לבדו. ואף שהיו בני ישראל מועטים בזמן הזה בארץ ישראל ארבעים אלף איש, וודאי רצו להרכות אוכלוסייה שהרי היו חצים עושים במלאכה וחצים מחזיקים הרמחים והמגינים והקשתות והשריונים, מ"מ לא רצו להתערב עמהם גוים אשר לא יתגיירו כהוגן כי אדרבה אלו יזיקו להם בבטחון".

עוד אעיר: כאשר עזרא זועק על כך שישיראל נשאו נכריות, הוא אומר בתוך דבריו: "וְעָתָה בְּנוֹתֵיכֶם אֵל תִּתְּנוּ לְבָנֵיכֶם, וּבְנֵיכֶם אֵל תִּשְׁאוּ לְבָנֵיכֶם, וְלֹא תִתְּנוּ שְׂלֵמָה וְטוֹבָתָם עַד עוֹלָם" (עזרא ט, יב). לכאורה פסוק זה אינו נוגע לענין, שהרי הוא נאמר על עמון ומואב! לעיל הארכנו בכמה הצעות לבאור קושיא זו, ובין היתר הצענו את הפתרון הבא: יש מהראשונים שסברו שאיסור

'לא תדרוש שלומם' קיים רק בשעת מלחמה (אנציקלופדיה תלמודית כרך מ' ערך מואבי עמ' יח 121-123, הביאו שכך לדוגמא סבר במנחת חינוך מצוה תקסב בדעת החינוך, וכן משמע בספר המצוות לרמב"ם ל"ת לו). לפי"ז יתכן שעזרא מזכיר את איסור 'לא תדרוש שלומם' כדי לומר לישראל: אנו כעת בשעת מלחמה מול גויי הארץ, כיון שהם מפריעים לנו לשוב לארץ ולבנות את המקדש, ולכן חובה עלינו להתרחק מהם, אף אם מבחינה הלכתית בנותיהם מותרות לאחר גירון.

^{לח} שמא ניתן להכניס את הטעם הזה לתוך דברי בעלי התוספות שכתבו שהגוי לא יכול לתרום כסף לבנין המקדש משום ש"בתחילת הבנין יש לחוש פן יחזרו בהם ויערערו לומר יש לנו חלק בבית המקדש".

^{לט} ברש"י לזכריה (ד, ז) ובמיוחס לרש"י לעזרא (ה, ג) כתבו שתנני וחבריו הם 'צרי יהודה ובנימין' (ודלא כמלבי"ם שם שכתב שתנני אינו מצוררי היהודים). גם בשיר השירים רבה (פרק ה, פס' ז) מובא: "מצאוני השומרים הסובבים בעיר - זה תנני פחת עבר נהרא וחבריו, הכוני פצעוני - כתבו שטנה על יושבי יהודה וירושלים..." (ממדרש זה עולה שתנני היה מכותבי השטנה, וכן ביאר ב'יפה קול'. אמנם ב'מדרש רבה המבואר' ביארו את המדרש באופן מחודש, שהוא דחוק לענ"ד, ולפי פירושם יוצא שתנני לא היה משונאי ישראל).

^מ מגילה טו, ע"ב, בכמה מכתבי היד, וכן בילקוט שמעוני אסתר רמז תתרנ"ו, וכך גם בכמה נוסחאות של התרגום לאסתר ג, ב בשם תרגום ירושלמי. מדרש אגדת אסתר ה ט, תורה שלמה אסתר ב, אות נב, בשם מדרש מגלה (גסטר) עמ' 45.

^{מא} כך מובא, לדוגמא, בסדר עולם פרק כט, ובאסתר רבה פתיחתא ה, אסתר רבה ז, ב, רש"י אסתר ט, י, בשם סדר עולם, מדרש אבא גוריון תחילת פרשה ג, ועוד רבים, שדבריהם הובאו בספרנו (כת"י) אשי ישראל לעזרא פרק מו, 2.

^{מב} יערות דבש (ח"א, דרוש יז, ד"ה 'וזה היא כוונת אחשוורוש'), כלי חמדה (פורים, סי' מח), שו"ת התעוררות תשובה (ח"ד, יו"ד סי' קלא), שו"ת צפנת פענח לרוגצ'ובר (דפוס ורשא סי' קלח), ועוד אחרונים שהובאו בהערותנו לגמ' מגילה טז, ע"א.

^{מג} יש להעיר לדברי הדעת סופרים (עזרא ט, א, ד"ה לכנעני), שכתב שנראה שישראל לא התבוללו עם נשים כותיות [לבד מסנבלט שהיה יצא דופן].

^{מד} ציטטנו כאן את הפסוק בעזרא ט, יב, שם אומר עזרא שהאיסור לשאת נכריות הוא מ"מצוותיך אשר ציוית ביד עבדיך הנביאים" וכו' (ומיד "ולא תדְרְשׁוּ שְׁלָמָם וְטוֹבָתָם עַד עוֹלָם", והרלב"ג במקום כתב "ולא תדרשו שלומם וטובתם – הוא שב אל עמון ומואב לבד, כמו שזכר בתורה"). אם נניח שהציווי אותו מזכיר עזרא כאן הוא איסור "לא תחנם" (דברים ז, ב), מעתה צ"ע מה משמעות הפסוקים כאן לפי שיטת חכמים שסברו שאיסור "לא תחנם" הוא רק בז' עממין (יבמות כג, ע"א, וכשיטה זו פסק הטור אבה"ע סי' טז, ולעיל פרק א' הבאנו שרוב הפוסקים נחלקו עליו)? (היה מקום לתרץ ולומר שאז נוספה גזירה מדרבנן על ביאת גויה אפילו בדרך זנות, ולזה כוונת הפוסקים. אולם, פירוש זה דחוק מאוד, שהרי מלשון הפסוק משמע שהוא איסור מהתורה). נראה שצ"ל בהכרח שלפי שיטת חכמים נשאו ישראל בימי עזרא נשים מז' עממין [כע"ז נצטרך לבאר את הפסוק במלכים א, יא, א: "וְהַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה אָהַב נָשִׁים נְכָרִיּוֹת רַבּוֹת וְאֶת בֵּת פְּרָעָה, מִזְּאֲבוֹת עַמֵּינִיּוֹת אֲדָמִית צִדְנִית חִתִּית. מִן הַגּוֹיִם אֲשֶׁר אָמַר יי אֵל פְּנִי יִשְׂרָאֵל לֹא תִבְאוּ בָהֶם וְהֵם לֹא יָבֹאוּ בָכֶם, אֲכָן יִטּוּ אֶת לִבְכֶּם אֲחֵרֵי אֱלֹהֵיהֶם", וגם בזה צ"ל לפי שיטת חכמים הנ"ל שתיבות "אשר אמר יי" מכוונות רק כלפי ה'חיתיות' שנשא שלמה, וכן ביאר במצו"ד שם, וכן ראיתי שביאר בראב"ע דברים כג, ב]. אולם, מה שהצענו לעיל שכוונת עזרא כאן היא לאיסור "לא תחנם" יש בזה קושי, שהרי עזרא אומר שציווי זה נאמר "ביד עבדיך הנביאים" (נראה לענ"ד שכוונתו למואב ביהושע כג, יב: "אם שוב תשובו ודבקתם ביתר הגוים האלה הנשארים האלה אתכם והתחתנתם בהם והם בכם, ידוע תדעו כי לא יוסיף ה' אלוהיכם להוריש את הגוים האלה מלפניכם"). לפי"ז יש כמובן להבין מדוע עזרא לא אמר "ביד משה" כשכוונתו לאיסור "לא תחנם", ובמקום זה הפנה עזרא לאיסור שנזכר בנביאים! (שמא יש לתרץ שעזרא רצה להדגיש שאיסור זה לא נאמר פעם אחת בלבד, ולכן עזרא אמר "ביד עבדיך הנביאים" וכוונתו היתה הן לדברי משרע"ה, והן לדברי יהושע). כל הנ"ל דורש עיון נוסף, ועוד חזון למועד.